Йордан Пеев

СЪВРЕМЕННИЯТ АРАБСКИ СВЯТ

Партиздат

Йордан Пеев

СЪВРЕМЕННИЯТ
АРАБСКИ
СВЯТ

Йордан Пеев

СЪВРЕМЕННИЯТ АРАБСКИ СВЯТ

ПРОБЛЕМИ НА ИДЕОЛОГИЯТА И ПОЛИТИКАТА

Партиздат / София 1985

© Йордан Пеев, 1985
c/o Jusautor, Sofia

ВЪВЕДЕНИЕ

Арабските държави заемат обширна, свързваща Европа, Азия и Африка територия. Тя често е обект на конфликти, които очертават съществени моменти от историята на човечеството. Невралгичното разположение придава на редица стоящи пред арабските страни проблеми измеренията на въпроси от международната политика. Стратегическото геополитическо значение на арабските земи се съчетава с големите природни богатства и с внушителните човешки ресурси, чиито възможности непрекъснато нарастват. Тези фактори наред с традиционните връзки и приятелство обуславят интереса на българската общественост към миналото и настоящето на арабските народи, нейната подкрепа на стремежите им към по-добър живот и достойно бъдеще.

През последните десетилетия арабският свят стана арена на драматични сблъсъци и бурни промени. Всекидневните съобщения в нашия периодичен печат се редуват с обзори и статии, разглеждащи различни аспекти на движението на арабските страни към независимост, равноправие и напредък. В изследвания и монографии се изясняват съществените моменти и явления от протичащия в този обширен район революционен процес.

„Арабската тема“ с цялата нейна разностранност достигна до българския читател, но натрупващата се обилна информация се нуждае и от известно систематизирано обобщаване. То трябва да подпомогне и проявяващите по-постоянен интерес да се ориентират в непрекъснатия калейдоскоп от събития, при които обществено-политическите сили се оказват в причудливи на пръв поглед позиции и комбинации.

Настоящата книга е опит в тази насока. В нея се разглеждат най-съществените моменти в развитието на арабския свят в най-ново време, като вниманието е съсредоточено върху еволюцията на главните идейно-политически течения. В този смисъл употребяваният термин „арабска идеология“ служи за „общ знаменател“. В него се обобщават теченията, които чрез своите концепции и програми изразяват интересите на разнообразни, често антагонистични социални групи. Възгледите и подходите на едни течения по дадени проблеми и задачи на определен етап съвпадат, по други се разминават или са противоположни. В труда е направен опит да се очертаят и систематизират техните виждания по основните проблеми, свързани с настоящето и бъдещето на арабския свят: националния въпрос, постигането на икономическа самостоятелност, осъществяването на всестранен напредък чрез умел синтез между традиционното наследство и съвременността.

Всички тези сходства и различия отчетливо и категорично проличават в обществено-политическата практика. За водоразделна линия служи отношението към основните алтернативи за развитие на съвременния етап: социалистическа ориентация или капиталистически път. Затова централно място се отделя на опита на арабските държави по избраната от оглавилите ги социалнополитически сили насока, разкрити са някои от най-съществените черти и особености на взаимодействието, сътрудничеството и конфликтите помежду им. Показано е влиянието на световния социализъм и империализма върху направения в отделните страни избор, както и неговите последствия върху разположението на обособилите се през последните десетилетия групировки в арабския свят. Отделено е внимание и на отражението, което получава основният конфликт на съвременността посредством дейността на тези групировки в областта на политиката, идеологията и икономиката на арабската и на международната сцена.

Специалистите са единодушни: за да се разбере днешният ден на арабите, трябва да се обърне поглед към бляскавото им минало, което те като че ли се стремят „отново да изживеят“. Никъде другаде това минало така настойчиво не присъствува в идеологията и политиката. Ето защо в началото се разглеждат събитията през втората половина на XIX — началото на XX в., когато възникват и се оформят действуващите и сега в арабския свят главни обществено-политически и идейни течения. Без да се познава еволюцията им в близкото минало, не е възможно добре да се изяснят техните действия и поведението им в наши дни, както и перспективите им за бъдещето.

Осведомените и заинтересувани читатели ще забележат, че бегло е разгледан толкова актуалният палестински проблем, че почти не са осветени проблемите на арабското икономическо и културно сътрудничество и мястото на арабския свят в международните отношения. Само косвено, най-вече през призмата на социално-политическата практика е показан, по-скоро загатнат, един изключително богат и разностранен проблем. Той предизвика небивал идеен кипеж в редиците на интелигенцията и е свързан с дълбоко вълнуващите я въпроси за настоящата и бъдещата културна самоличност на арабския човек и общество, за пътищата и примерите, които да следват арабската мисъл, изкуство и цивилизация. За много от тези проблеми и за тяхната еволюция нашата общественост е добре осведомена, а тези, с които е по-малко запозната, могат да бъдат предмет на редица публикации в бъдеще. Нашата цел с предлаганата „моментна снимка“ на арабския свят е да обхванем основните черти на неговото съвременно идейно-политическо състояние.

Глава първа

АРАБСКИТЕ НАРОДИ В БОРБАТА ЗА НАЦИОНАЛНА НЕЗАВИСИМОСТ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ

1. Арабските страни под чуждо владичество. Възникване и развитие на националното движение и идеология

Арабите навлизат през главната врата на историята с оформянето и разцвета на т. нар. арабо-мюсюлманска цивилизация. Върховите моменти в нейното развитие съвпадат с периода на политическото могъщество на халифата — империя от източнофеодален тип, по времето на Омеядската (661—750 г.) и особено на Абасидската (749—1258 г.) династия. Задълбочаващата се криза на феодалния строй ускорява разпадането на халифата и се съпровожда с носещите разорение нашествия на тюрки, кръстоносци и монголи. От XVI в. арабските земи попадат под владичеството на превърналата се в ударна сила на исляма Османска империя. След три столетия те споделят нейния упадък, съпроводен с продължителна обществено-политическа криза.

Упадъкът се съпътствува и задълбочава от все по-активното европейско проникване, чието начало постави експедицията на Н. Бонапарт в Египет и Близкия изток (1798—1801 г.). Пръв обект на пряка успешна експанзия става през 1830 г. Алжир. Няколко години по-късно Англия се установява в Аден. Навлизането в стадия на империализма ускорява завоеванията и изостря съперничеството. През 1881 г. Париж установява протекторат над Тунис. Лондон отговаря с военна окупация на Египет (1882 г.) и с утвърждаване на господството си в Персийския залив, съпроводено с разгрома на оформилата се в Судан Махдистка държава и нейното овладяване (1898 г.). Реваншът на Франция намира израз в налагането, съвместно с Испания, на протекторат над Мароко (1912 г.). По същото време Ита

Глава първа

АРАБСКИТЕ НАРОДИ В БОРБАТА ЗА НАЦИОНАЛНА НЕЗАВИСИМОСТ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ

1. Арабските страни под чуждо владичество. Възникване и развитие на националното движение и идеология

Арабите навлизат през главната врата на историята с оформянето и разцвета на т. нар. арабо-мюсюлманска цивилизация. Върховите моменти в нейното развитие съвпадат с периода на политическото могъщество на халифата — империя от източнофеодален тип, по времето на Омеядската (661—750 г.) и особено на Абасидската (749—1258 г.) династия. Задълбочаващата се криза на феодалния строй ускорява разпадането на халифата и се съпровожда с носещите разорение нашествия на тюрки, кръстоносци и монголи. От XVI в. арабските земи попадат под владичеството на превърналата се в ударна сила на исляма Османска империя. След три столетия те споделят нейния упадък, съпроводен с продължителна обществено-политическа криза.

Упадъкът се съпътствува и задълбочава от все по-активното европейско проникване, чието начало поставя експедицията на Н. Бонапарт в Египет и Близкия изток (1798—1801 г.). Пръв обект на пряка успешна експанзия става през 1830 г. Алжир. Няколко години по-късно Англия се установява в Аден. Навлизането в стадия на империализма ускорява завоеванията и изостря съперничеството. През 1881 г. Париж установява протекторат над Тунис. Лондон отговаря с военна окупация на Египет (1882 г.) и с утвърждаване на господството си в Персийския залив, съпроводено с разгрома на оформилата се в Судан Махдистка държава и нейното овладяване (1898 г.). Реваншът на Франция намира израз в налагането, съвместно с Испания, на протекторат над Мароко (1912 г.). По същото време Ита

Глава първа

АРАБСКИТЕ НАРОДИ В БОРБАТА ЗА НАЦИОНАЛНА НЕЗАВИСИМОСТ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ

1. Арабските страни под чуждо владичество. Възникване и развитие на националното движение и идеология

Арабите навлизат през главната врата на историята с оформянето и разцвета на т. нар. арабо-мюсюлманска цивилизация. Върховите моменти в нейното развитие съвпадат с периода на политическото могъщество на халифата — империя от източнофеодален тип, по времето на Омеядската (661—750 г.) и особено на Абасидската (749—1258 г.) династия. Задълбочаващата се криза на феодалния строй ускорява разпадането на халифата и се съпровожда с носещите разорение нашествия на тюрки, кръстоносци и монголи. От XVI в. арабските земи попадат под владичеството на превърналата се в ударна сила на исляма Османска империя. След три столетия те споделят нейния упадък, съпроводен с продължителна обществено-политическа криза.

Упадъкът се съпътствува и задълбочава от все по-активното европейско проникване, чието начало постави експедицията на Н. Бонапарт в Египет и Близкия изток (1798—1801 г.). Пръв обект на пряка успешна експанзия става през 1830 г. Алжир. Няколко години по-късно Англия се установява в Аден. Навлизането в стадия на империализма ускорява завоеванията и изостря съперничеството. През 1881 г. Париж установява протекторат над Тунис. Лондон отговаря с военна окупация на Египет (1882 г.) и с утвърждаване на господството си в Персийския залив, съпроводено с разгрома на оформилата се в Судан Махдистка държава и нейното овладяване (1898 г.). Реваншът на Франция намира израз в налагането, съвместно с Испания, на протекторат над Мароко (1912 г.). По същото време Ита лия нахлува в Либия. Останалите под османска власт арабски области в Близкия изток са превърнати в полуколонии от европейските банки и монополи.

И до съприкосновението с Европа арабското общество вече е в различна степен „бременно“ с капитализъм. Сблъсъкът ускорява родилните мъки. Колониалното господство като решаващ външен фактор започва да играе, по сполучливия израз на К. Маркс, ролята на „несъзнателно оръдие на историята“[1], като руши старите порядки. Но всичко старо не се отстранява изцяло и на неговото място не се изгражда само ново. Колонизатори и османлии продължават да се опират предимно на ретроградни социални групи. Започва ускорено, но деформирано развитие на арабското общество. Тази тенденция прераства в характерна черта, която определя и еволюцията на цялата идейно-политическа надстройка.

Най-характерен пример за тази двойствена еволюция стават настъпилите от средата на миналия век обществено-политически процеси на раздвижване и идеен кипеж, известни с името Арабско възраждане[2]. Подобно на българското, и то протича няколко столетия след европейското в условията на подчинение и зависимост. През Възраждането редом с народностното пробуждане се полагат основите на съвременната арабска идеология като система от възгледи в областта на политиката и философията, правото и морала, религията и естетиката. В своята еволюция тази идеология става все по-„разчленена“, тъй като отразява интересите на разнообразни класи и слоеве. Редом с политиката тя влиза в съзвучие с променящите се социални условия при прехода на арабския свят от традиционни към съвременни отношения, преход, който се осъществява и в наши дни.

Продължаващото през целия XIX и началото на XX в. чуждо господство поставя решителен отпечатък върху идеологията и политиката в арабския свят като форми на съзнанието и битието. Арабските народи неизбежно се насочват към националния проблем, чието разрешение пряко се свързва с политическата еманципация. В мислите им все по-настойчиво се налагат редица въпроси. Един от основните е за отношението между народностната и религиозната принадлежност, който поставя съществена дилема. Арабите трябва да решат дали да следват изцяло турския султан-халиф като правоверни, или да отдадат предпочитание на все по-ясно кристализиращите техни „собствени“ интереси пред тези на господствуващия в империята турски етнос. Друг въпрос е доколко трябва да се търси единодействието на народите от различните области и страни, където се говори арабски език, и какви връзки те следва да установят помежду си.

Даваните от арабската обществено-политическа мисъл отговори на тези въпроси водят до възникването на трите главни концепции по националния въпрос. Панарабизмът настоява арабите подобно на повечето съвременни им народи да търсят обединение, опирайки се на общата си етническа принадлежност. Панислямизмът сочи като универсална и спасителна основа вярата в Аллаха. „Регионализмът“ зове към единство в по-тесните, но по-реално осезаеми и близки граници на „своето отечество.“* Трите концепции прерастват в три идейно-политически течения. Те се развиват едновременно, взаимно си влияят и съперничат, като и в наши дни продължават да вълнуват чувствата и мислите на арабските народи.

От средата на миналия век в тогавашна Сирия, обхващаща днешна Сирия, Ливан, Йордания, Израел и окупираните от него части от бивша Палестина, започват да се изявяват група ентусиасти, предимно християни като Бутрус Бустани (поч. 1883 г.), Адиб Исхак (поч. 1885 г.), Ибрахим Язиджи (поч. 1904 г.). Влезли в историята като „сирийски просветители“, тези литератори, журналисти и общественици съставят речници на арабски език, пишат романи, откриват училища, първи издигат идеята за арабска нация и отечество, влагайки в нея съдържание в унисон със светските буржоазни разбирания в Европа. Дотогава терминът „араби“ се отнася преди всичко за бедуините-чергари и за обитаващото вътрешността на пустинния полуостров население. В същото време в Сирия избухват религиозни конфликти, повторили се в известен смисъл в наши дни с ливанската трагедия. Просветителите ги изживяват болезнено. Те призовават сънародниците си да спрат братоубийството, напомняйки им, че само сътрудничеството между всички, които говорят арабски и населяват арабската земя, ще им позволи да възродят своята минала слава. Изводът става съдържание на лозунга, призоваващ арабите към единство — те трябва да се обединят, за да си възвърнат челното място в света. Патриотичният апел, допълнен по-късно с идеала за държава, разпростираща се от Атлантика до Индийския океан, става основа на панарабизма. Повече от столетие различните обществено-политически сили според своите интереси очертават, проектират облика, характера и обсега на тази държава, предлагат пътища за нейното изграждане и напредък. На първо време обаче вижданията са твърде скромни. Настоява се населението от арабските провинции на империята да придобие по-широка автономия в нейните граници.

---

* Терминът „регионализъм“ в смисъл на „местен национализъм“ се дава от панарабистите в смисъл на „ограничена“ по своите цели концепция при възникналите спорове значително по-късно. — *Бел. авт.*

Оформящият се като етническо чувство за самоличност „арабизъм" се съпътствува и със зараждането на идентификация, която постепенно ще се превърне в т. нар. регионализъм — второто течение по националния въпрос в съвременната арабска идеология. Сирийските арабски просветители не разграничават по етническа принадлежност себе си от арабите-бедуини. Те сочат, че родината на прадедите им е вътрешността на полуострова, а завоеванията им под знамето на исляма създават цивилизацията, разпространила се върху Близкия изток и Северна Африка. Следователно сирийският просветителски регионализъм върви ръка за ръка с арабизма.

По-друго е положението в Египет. Тук се оформя национализъм, който бързо придобива характерни черти, дължащи се на изключителната историческа дълбочина, от която извежда своите корени. Самочувствието се подсилва от монументалното присъствие на древността във всекидневието на населението по двата бряга на Нил. Видните представители на течението Рифаа Тахтауи (поч. 1873 г.) и особено Мустафа Камил (поч. 1908 г.) възвеличават своето отечество, наследник на великата цивилизация на фараоните. Населяващите го мюсюлмани и християни—копти трябва да работят в братско единство за неговото издигане и слава. Политическата програма на египетските националисти призовава за борба срещу британската окупация и за конституционно управление.

Сходни с разбиранията и лозунгите на египетските националисти са и призивите на туниските, активизирали се в началото на нашето столетие. Т. нар. младотунисци настояват за реформи и за прекратяване на наложения под формата на протекторат колониален произвол. Той засенчва облика на страната и държи в безправие тунисците в собственото им отечество. Арабизмът, както и регионализмът, се зараждат сред просветителите под силното влияние на европейските националистически движения и идеи.

Контактът с европейската експанзия и господство пораждат не само протест. Образованите кръгове се стремят да разберат кои са причините за европейското надмощие, кое предизвиква уязвимостта на арабското общество и на народите от Изтока въобще. Както мнозинството от населението, по-голямата част от интелигенцията тогава се обръща към исляма. В неговите постулати се търси отговорът, кои са причините за упадъка, търсят се пътища за преодоляване на зависимостта от Запада. Така се заражда т. нар. движение на реформаторите в исляма. То се разгръща в рамки, по-широки от арабските, като обхваща мюсюлманския свят. Подобно на просветителите и реформаторите заимствуват от идеите на европейския хуманизъм и либерализъм, но ги пречупват много по-настойчиво през призмата на дълбоко вкоренената у тях вяра в Аллаха. Реформацията в исляма редом със светското по характер просветителство се изявява като другия основен аспект на Възраждането.

Реформаторското движение в арабските страни се заражда под влиянието на един от най-видните негови представители — Джемаледин Афгани (поч. 1897 г.). Във всяка негова проява личи дълбоката убеденост, че политическата безпомощност на Изтока не е в силата на Европа, а се дължи на настъпилия упадък и разединение. Затова мюсюлманите трябва да скъсат с фаталистичното примирение и да се обърнат с нов поглед към действителността, като предприемат творчески начинания за нейната положителна промяна. За пример и идеал Дж. Афгани и неговият виден сподвижник — египтянинът Мохамед Абду (поч. 1905 г.), сочат ранния ислям и дейността на първите мохамедани, т. нар. праведни предци. Тези славни мъже са били осенени от вярата на Аллаха и са следвали строго завещаните им от пророка божествени предписания. Но разпространявайки исляма със слово и оръжие, те са възприемали всичко, което подпомага неговия възход.

Призивът има външно традиционалистка обвивка, под която реформаторите призовават съвременниците си да се обърнат с лице към новото време и да дадат позитивен отговор на неговите изисквания. Тези дейци остават в рамките на религията, но се насочват към нейното рационално тълкуване, стремят се да я превърнат в стимул за всестранен напредък. Затова техните идеи първоначално биват посрещнати от традиционалистко настроеното духовенство с враждебност и не достигат до масите, които са в плен на невежеството и консерватизма.

Мюсюлманите, заявява Дж. Афгани, „трябва да усвоят постиженията на науката и техниката и тайните на европейската власт. Те трябва да се обединят във велик отбранителен съюз, за да се съхранят от унищожението, което ги заплашва“[3]. Ядро на обединението, според повечето реформатори, трябва да бъде халифатът. Дж. Афгани препоръчва той да бъде преустроен, но не като унитарна държава. По-късно, убеждавайки се колко големи са пречките за осъществяването на подобен проект, мислителят-политик настоява за тясно сътрудничество между владетелите на отделните страни, като техен „общ султан“ бъде Коранът. М. Абду смята, че обединението трябва да стане около съществуващата Османска империя, която всички правоверни са задължени всячески да подпомагат. Различно е становището на Абдул Рахман Кауакиби (поч. 1902 г.), виден реформатор от Сирия и упорит противник на султанския деспотизъм, за което заплаща с живота си. В своето известно произведение „Майка на градовете“ той прокламира възраждане на халифата като конфедерация на равноправни султанства и емирства. Начело ще стои владетел корейшит*, но той следва да бъде избиран на всеки три години от сточленен Съвещателен съвет на представители на страните-членки. В халифата всяка от тях ще има отговорности, които съответствуват на нейното разположение, способности и постижения. Особена роля

---

* Корейшит — принадлежащ към племето корейш, от което произхожда пророкът Мохамед. — *Бел. авт.*

А. Кауакиби възлага на арабите. Те ще отговарят за духовния живот — основа на обществено-политическото устройство и на законодателството в халифата. В издигнатия от сирийския реформатор проект се преплитат панислямизмът с панарабизма. Идеалът изразява противоречивите тежнения сред образованите кръгове по това време. Те все повече се раздвояват между чувството за религиозна принадлежност и утвърждаващите се патриотични веяния.

Във всички реформаторски проекти за обединение прозира идеята за „уммата“, чийто първообраз е ранната ислямска община в Мека и Медина. Уммата е универсалната общност на всички правоверни и символ на тяхното единство. Тя ги сплотява без разлика на езика, местопребиваването, расовата или етническата принадлежност. Обединението се извършва посредством религиозната връзка, віплътена от споделяната от мюсюлманите вяра в Аллаха и в мисията на неговия последен пратеник и пророк — Мохамед. Цел на уммата е обхванатите от нея правоверни, следвайки религиозните принципи в отношенията помежду си и спрямо друговерците, да разпространяват исляма до неговия пълен триумф в света.

Постановките за уммата като идеал са дълбоко вкоренени в масовото съзнание. Те присъстват пряко или косвено като основни елементи в почти всички изяви на арабската обществено-политическа мисъл и до наши дни.

Незрелите идеи отразяват незрели социални отношения. В края на миналия — началото на този век арабското общество се характеризира с незавършено класообразуване и с все по-усложняващо се съжителство и конфликт между традиционни и съвременни порядки и техните социални носители. Чуждото нашествие, трудностите пред процеса на формиране на отделните арабски нации в налаганите от колониализма граници, стремежът към съхраняване на собствената самоличност, застрашена от империалистическото подчинение — всички тези фактори създават благоприятна почва за абсолютизиране на националния въпрос. Неговото положително разрешаване става основна историческа задача и така властно обхваща съзнанието на образованите кръгове, че засланя социалните проблеми. Оформящата се интелигенция произхожда най-вече от земевладелскочифликчийската върхушка и заможните търговско-посреднически градски прослойки. Отделена от масите в материално и идейно отношение, тя придобива съзнанието за изключителна историческа мисия. В произведенията на дейците от реформацията и просвещението се чувствува дори известна отдалеченост от масите, прокрадват се нотки, че поради мизерията и невежеството те все още не са способни да осъществяват издигнатите лозунги. Затова за първостепенна своя задача тези дейци смятат внасянето на образование и култура сред широките слоеве.

Социалните проблеми обаче не могат да бъдат отминати, защото с навлизането на капиталистическите порядки те още повече се изострят. Но обръщането към тях, както личи от трудовете на отделни автори, е предизвикало само известно съчувствие спрямо онеправданите. М. Кауакиби е сред първите, който се стреми да търси решения. Той настоява за „умерено натрупване и позволено присвояване“, отговарящо на естествените човешки потребности в духа на вижданията на френските буржоазни просветители.[4] Но до техните радикални за времето искания сирийският реформатор и просветител не се издига.

А. Кауакиби сочи като свой идеал общество, чиито членове се обединяват от „всеобща асоциация“ (ищирак) и всеки от тях се занимава с полезен за себе си и останалите труд. Към такава „всеобща асоциация“, според сирийския реформатор, се стремят също и съвременните му „социалисти (ищирикиуна), нихилисти и фении“.[5] Твърдението показва отзвука, който получават социалните идеи и движения в Европа сред отделни представители на арабската интелигенция.

Наред с А. Кауакиби в края на миналия — началото на този век към социализма в Европа се обръщат учени и общественици като ливанския лекар Шибли Шумейл, египетския публицист и филолог Салама Муса, ливанския писател Фарах Антун и др. Те се опитват да изяснят отделни принципи на научния социализъм, без особено да го разграничават от утопичния социализъм и реформизма. През 1908 г. в Египет възниква т. нар. Благословена социалистическа партия. Самото ѝ название показва, че това е организация на настроени реформистки интелигенти с ограничено влияние върху обществено-политическия живот. Работническата класа е в период на възникване. Нейните първоначални изяви са в наченките за професионално организиране и в стачките с икономически искания, най-вече в Египет. Тя все още е далеч от вълнуващите отделни просветени умове идеи на социализма.

Когато се говори за отзвука на социалистическите възгледи в арабския свят, заслужава внимание стремежът на Дж. Афгани да ги пречупи през религиозната призма. Опитът кара редица изследователи да смятат видния идеолог на панислямизма също и за „пионер на ислямския социализъм“. Повод за подобно определение дава неговият памфлет „Опровержение на материалистите“, публикуван през 1881 година. В него видният богослов, подлагайки на критика материалистическите възгледи от Демокрит до Дарвин, насочва стрелите си и срещу „социалистите, нихилистите и комунистите“, чието учение е основано именно на тези лъжливи материалистически твърдения. Наред с материалистичния грях, че пренебрегват Аллаха, те носят и отрицанието на собствеността, на привилегиите и различията между хората, „така че всички да живеят еднакво и всички хора да имат еднаква жизнена съдба“[6]. Ако подобни виждания-проекти се осъществят, според Дж. Афгани, ще настъпи разруха на житейския ред, ще се стигне до „хаос, който неизбежно води до безверие и застрашава висшата мисия на уммата.“

Отхвърлил социализма на неверниците-материалисти, Дж. Афгани не го отминава. Напротив, той му противопоставя ислямския социализъм. За да го очертае като идеал, той използва заемки от утопичния, които се старае да нагоди към принципите на религиозната догма. Според него този вид социализъм е част от исляма. В свои по-късни работи Дж. Афгани пише, че когато се осъществи връщането към свещените религиозни принципи, неизбежно и естествено ще се установи и истински „ислямски социализъм“. Видно е, че се очертава обърнат към миналото „социализъм“ от феодален тип, който въпреки претенциите не е осъществим. Макар и утопично, това схващане за социализъм се оказва изключително устойчиво. Като се преплита с реформизма, то съперничи с идеите и с привържениците на научния социализъм в арабските страни, претендира за универсалност на своето приложение.

Възраждането съвпада с първия етап на арабското националноосвободително движение, характеризиращ се с идейно съзряване и организационно оформяне. В настъпилото обществено-политическо раздвижване се очертават основните схващания по националния въпрос, появяват се и социални нотки. Все още теченията се преплитат, отразявайки както антиимпериалистическите настроения на арабското общество, така и влиянието, което то изпитва при съприкосновението с идеите на буржоазна Европа. Възникващото национално съзнание в тези условия естествено прераства в националистическо, в национализъм, който става най-характерна черта в идеологията на освободителните движения, с всички негови прогресивни и реакционни черти.

Гносеологическите причини за настъпващото преобразяване се коренят в абсолютизирането на националния момент, в най-различните негови измерения, като основна роля играят обществено-политическите условия. Арабската идеология тясно се свързва с дълбочината, с която в обществото навлизат нови взаимоотношения, рушейки или деформирайки старите социално-политически порядки.

Проследяването на връзката идеология — общество — политика показва, че лозунгите на панарабизма и регионализма са насочени срещу чуждата власт и икономическото господство. В съчетание с либералните рецепти те отговарят на интересите на оформящата се национална буржоазия, все по-упорито търсеща място под слънцето. Панислямските въжделения се споделят от масите, но отразяват също и позициите на заможните традиционни кръгове, които при започналото разклащане на старите порядки се стремят да съхранят своите позиции и авторитет.

Теченията в националната идеология се развиват, получават отзвук и прием в зависимост от обществено-политическото състояние на областите от арабския свят, от положението и перспективите пред отделните социални групи. Регионализмът в Египет отразява реалното оформяне на египетската арабска нация, а разпространението на панислямизма се дължи най-вече на мястото, което заемат Кайро и Александрия като центрове на идейния живот в Близкия изток. В Сирия на преден план е арабизмът, който се преплита с един не съвсем отчетлив регионализъм. Въпреки старанията панислямизмът не може да обхване живеещото тук население, представляващо своеобразен конгломерат от етнически и сектови групи. В Северна Африка панислямизмът се съчетава с отделни елементи на меланхоличен паносманизъм пред лицето на европейското нашествие. Наблюдават се и наченки на регионалистични виждания, докато панарабизмът е почти непознат, или на него се гледа с недоверие поради антиосманските му насоки. Неравномерен е отзвукът на буржоазнолибералните и социалистическите идеи, който пряко зависи от обществено-политическото равнище и степента на връзки със Запада. В крайбрежието на Леванта той е най-силен, а във вътрешността на Арабския полуостров не достига. Налице са и общи черти. Пише се на арабски език, споменът за миналата слава все по-тясно се свързва с приноса на арабите в световната цивилизация, подсказвайки и тяхната роля в бъдеще.

Различията и общите черти оказват въздействие върху структурата и съдържанието на оформящата се арабска идеология. Съотношението между националното и класовото в общественото съзнание на социалните групи получава двупланов облик. Идеологията се очертава като явление, което е обусловено от историческите общоарабски условия, но то вече носи и отпечатъка на „местната“ обстановка, в която възниква и се развива.

Главните обществено-политически течения в арабското общество, съществуващи и в наши дни, се очертават преди столетие. Повечето идеи все още се споделят от ограничен кръг дейци и не достигат до широките маси. Но тези дейци утвърждават началото на необратими процеси. Всяко идейно течение претърпява еволюция, но съхранява същността си. Развива се като цяло самата арабска идеология, която, отразявайки еволюцията на арабския свят, сама подготвя почвата за нови промени.

Избухналата през лятото на 1914 г. Първа световна война показва и стремежа на противопоставилите се империалистически съюзи да разрешат със силата на оръжието и съперничеството помежду си за господство в арабския свят. Той бива обхванат от войната.

Световният конфликт довежда до ускорено съзряване и развитие на националното движение. В редиците му се появява разделение, отразяващо спецификата на задачите в отделните страни и области. Националистите от Северна Африка залагат на Тройния съюз, докато мнозинството от Близкия изток се обръща към Съглашението. Сирийските патриотични организации обединяват усилията си с опозиционно настроения към младотурците шериф (управител) на Мека Хусеин. На 5 юни 1916 г., давайки от минарето на джамията в Мека символичен изстрел по посока на Истанбул, той обявява въстание срещу Високата порта, скоро възвеличено от патриотичната историография като „велика арабска революция“. Надигането се оглавява от хиджазката феодална върхушка и дава подтик на националното движение в Сирия и Ирак. Като награда за противопоставянето си срещу Османската империя Хусеин получава уверенията на Лондон, че ще може да обедини под своята власт значителна част от нейните арабски провинции, които ще получат и независимост. Едновременно тези провинции стават обект на тайна подялба със сключения между Англия и Франция договор, известен под името „Сайкс—Пико“ (май 1916 г.). В отговор на исканията на ционистките организации с т. нар. Декларация Балфур (ноември 1917 г.) английското правителство поема задължението да подкрепи създаването в Палестина на „еврейско национално огнище“ — акт с тежки последици за по-нататъшната съдба на целия район.[7] Войната бързо приближава арабските народи до кръстопът, решаващ за тяхното бъдеще. Насоката, която те скоро поемат, се оказва в значителна степен облекчена от събитие, което ще повлияе върху целия ход на най-новата история.

С победата на Великата октомврийска социалистическа революция започва епохата на преход на човечеството от капитализъм към социализъм. Реална материализация на социализма, създадената съветска държава предизвиква, по думите на В. И. Ленин, радикални промени на международната арена. Капитализмът навлиза в първия етап на общата криза, като загубва своето политическо, икономическо и военно господство. Срещу него се изправя държавно организиран класов противник, в чието лице и арабското националноосвободително движение намира своя обективен най-последователен съюзник.

Още с първите си стъпки съветското правителство изразява солидарността си със стремежите на народите от Изтока към свобода и независимост. То разобличава империалистическите заговори срещу тях, като публикува редица тайни споразумения с участието на царизма, включително и договора „Сайкс—Пико“. Съветската държава не само провъзгласява, но и започва незабавно да прилага политиката на мир и равноправие между народите, на правото на нациите на самоопределение, на уважаване суверенитета на всяка страна и ненамеса във вътрешните работи, на взаимноизгодно сътрудничество между държавите с различен обществен строй.

През декември 1917 г. е публикувано подписаното от В. И. Ленин историческо обръщение на Съвета на народните комисари „Към всички трудещи се мюсюлмани от Русия и Изтока“.[8] Те се призовават да поемат съдбата и живота си в свои ръце, като отхвърлят чуждия гнет. Обръщението ги уверява, че на тяхна страна е съветската власт и че по пътя към обновление на света руските работници и селяни очакват да получат от отрудените и потиснати маси на Изтока съчувствие и поддръжка. Документът, станал известен като „Писмо на Ленин до арабските ръководители“, се разпространява и в арабските страни.

Но призивите и политиката на съветската държава, посочваща пътя към независимост и социално освобождение на арабските народи, имат нееднакъв отзвук. Отношението на националистически настроените дейци може би най-обективно изразява Шакиб Арслан. „Аз не съм комунист и не съм чел Карл Маркс, заявява сирийският общественик, но зная, че В. И. Ленин бе първият, който внуши на пролетариата чувството на братска дружба към народите от колониите.“[9] Буржоазните лидери остават в плен на класовия си антагонизъм към пролетариата, феодално-религиозните кръгове засилват борбата срещу идеите и постиженията на научния социализъм, обявявайки ги за безбожнически, докато широките маси гледат на съветската власт като на сила, която противоречи на колониализма.

Победата на Октомври оказва стимулиращо въздействие върху очертаващия се в арабския свят революционен подем. Надигналата се от Персийския залив националноосвободителна борба достига до Атлантика. Нейни върхови моменти стават въстанията през 1919—1921 г.

в Ирак и Сирия, Египетската революция от 1919 г., създаването на Рифската република в Мароко (1921—1926 г.). С големи усилия колониалните сили успяват да преградят тази вълна, но са принудени да маневрират. Замисленото по договора „Сайкс—Пико“ пряко управление в Близкия изток е заменено с мандатно. Англия получава мандат върху Палестина, Трансйордания и Ирак, Франция — върху Сирия и Ливан. Този тип господство малко се отличава от колониалното, но все пак се предвижда предоставянето на суверенитет на страните, върху които е наложено. Някои държави като Египет (1922 г.) и Ирак (1930 г.) получават независимост, но тя е придружена с наложени неравноправни договори, които почти я изпразват от съдържание. Границите на подмандатните територии са прокарани според империалистическите планове и пазарлъци. За да разединят националното движение, колониалните власти подклаждат съществуващите религиозни, етнически и расови противоречия между арабите и живеещите редом с тях малцинствени общности: друзи и маронити в Сирия и Ливан, евреи в Палестина, кабили в Северна Африка, кюрди и асирийци в Ирак, негроидното население в Южен Судан, копти в Египет. Тези действия нанасят големи вреди и имат неблагоприятни последици, които се чувстват и в наши дни.

Настъпилата в периода между двете световни войни засилена динамика в развитието на икономиката в арабския свят задълбочава пропастта между съвременното и традиционното производство. Стопанството на всички арабски страни продължава да е изостанало аграрно, само в отделни опорни точки колониалните власти допускат изграждането на индустрия, изключително за нуждите на метрополията. Особен напредък отбелязват съобщенията, което засилва търговския и информационния обмен. По-широкият досег с метрополиите ускорява навлизането на вълнуващите Европа идеи сред по-широки кръгове от населението. Разраства се образователната мрежа, активизира се културният живот; макар и плахо, арабската жена прави първи стъпки към търсене на равноправие. “

Променените условия пряко се отразяват върху политическото положение. Изгражданите партии в дейността си показват все по-ясно своя класов характер, вземайки на въоръжение идеологията на национализма. Движението за еманципация се поема от националната буржоазия, а в по-изостаналите области — от феодалната и племенната върхушка. Арабската буржоазия се стреми към независимост, но е нерешителна, опитва се да постигне компромиси с колониализма и е враждебна на социалните въжделения на масите. Значителна част от земевладелската и феодалната върхушка застава на компрадорски позиции, като играе задържаща размаха на националното движение роля.

Променя се и положението сред бедните слоеве. Работническата класа нараства числено и започва да се откъсва от полупролетариата и пауперизираните групи, търсейки пътища за собствена изява в защита на своите интереси. Засилва се профсъюзното движение, в редица арабски страни възникват комунистически партии. Важно явление е и активизирането на широките слоеве дребни собственици от града и селото. Те навлизат в националното движение, влагайки в него както радикалното отричане на империалистическото присъствие, така и редица предразсъдъци. Появява се и ново поколение военна и цивилна интелигенция, която произлиза от широките маси и е свързана с тях. Тя се опитва да изгражда концепции, чието съдържание и насоченост изразяват противоречивите дребнобуржоазни по същност техни интереси.

Между двете световни войни очерталите се течения по националния въпрос се развиват в изменените условия на съществуване на социалистическа държава, която във вътрешната и външната си политика ясно показва алтернативата на капитализма.

Реформацията в исляма, явление, съпътстващо появата на нови буржоазни отношения, с тяхното развитие разширява своя социален обхват. Нейните рецепти не остават само на книга, а частично започват да се прилагат в практиката. Настъпва и раздвоение. Едни от реформаторите преминават на модернистки позиции, настоявайки от религиозната догма и практика да се отстрани всичко, което те смятат, че пречи на напредъка. Ярък пример за това е Египетската конституция от 1923 година. Съставена по образец на белгийската, тя се основава на буржоазнолибералните принципи, несъвместими с тогавашното равнище на общественото съзнание. Например в нея се провъзгласява върховният суверенитет на египетската нация, постановка, която напълно противоречи на религиозната аксиома, че върховен повелител на мюсюлманската общност е само Аллах. Опитът белгийската мантия да бъде поставена върху египетската галабия* завършва с пълно фиаско.

Течението на модернистите остава малобройно и изолирано от масите. Неговият светски радикализъм дори кара много реформатори да направят своеобразна крачка назад. Връщането се дължи на опасението, че ако приспособяването на исляма към съвременността продължи в същата насока, ще се стигне до отделяне на духовния авторитет от светската власт. Това по своята същност е отрицание на основната мюсюлманска догма за решаващото място на религията в обществено-политическия живот.

Най-характерен пример за настъпилия консерватизъм сред реформаторите е възникването през 1928 г. в Египет на организацията „Мюсюлмански братя". Основателят Хасан Бана (поч. 1949 г.) издига като нейн лозунг — верую: „Аллах е нашият идеал, пророкът е нашият вожд, Коранът е нашата конституция, джихадът** е нашият път, жертвата в името на Аллаха — висшият ни стремеж."[10] Организацията привлича низините с мъгливите си егалитарни лозунги от ранния ислям, с острата си критика на управляващите кръгове и на буржоазните порядки, сочейки ги като следствие от господството на друговерците и от упадъка на нравите поради изоставянето на „правата вяра". „Братята" веднага стават опасен съперник на прогресивните и демократични сили и влизат в продължаващ и днес конфликт с тях.

„Мюсюлманските братя" излизат и със становище по националния въпрос. Те проповядват създаването на теократична държава — халифат, който да възкреси „класическия", без да се внасят в неговото устройство и порядки съществени промени. Тази държава отначало трябва да се установи в Египет, който с активната си политика ще привлича, интегрирайки държавно, арабските и мюсюлмански страни. Но обединението не ще спре дотук. Тъй като islямът е призван да се наложи по света и да обхване човечеството, то халифатът посредством джихада със слово и меч ще възтържествува над неверници и друговерци. Интересно е, че тази химерично експанзивна политика Хасан Бана нарича „ислямски колониализъм". Ръководителят на „братята" я обосновава със сходни с тези на апологетите на европейския колониализъм доводи. Ислямът ще донесе напредък и благосъстояние, ще издигне всички народи под неговото управление на по-висока степен на цивилизованост.

---

* Галабия — дългопола памучна роба, носена от египетските фелахи. — *Бел. авт.*

** Джихад — букв. върховно усилие, отдаване, борба. Традиционната догматична литература го определя като „свещена война" — задължение на правоверните да разпространяват с оръжие и слово исляма по света. — *Бел. авт.*

„Конституция" на халифата може да бъде само Коранът. Това вкоренено сред изостаналите маси схващане за „божието слово" като незаменима основа и регулатор на обществено-политическия живот е главен принцип на исляма. Използването му от организацията подпомага нейното влияние сред низините. Пропагандатори на панислямизма, „братята" правят известен реверанс и на панарабските веяния, придавайки им шовинистични ксенофобски черти. Редици техни идеолози се заемат да доказват, че арабите са „богоизбрана нация за владичество над света"[11]. Становището противоречи на ислямския принцип за равенство на правоверните независимо от тяхната етническа или расова принадлежност, но в стремежа си да отговорят и на буржоазния национализъм „братята" без особени угризения отминават този принцип.

Идеологията на „Мюсюлманските братя" представлява дребнобуржоазно назадничаво превъплъщение на панислямизма. Тя отразява изостаналостта на арабското общество, стремителното рушене на традиционните ценности и рязкото влошаване на положението на широките народни маси, които обаче в мнозинството си все още остават в плен на тези ценности и ретроградност. Трагедията на членската маса е, че дори когато се ръководи от чисти помисли в политическата дейност, организацията се превръща в оръдие на реакционните сили.

Развитие претърпява и регионализмът, следвайки обективния процес на формиране на отделните арабски нации в утвърждаващите се през последните десетилетия граници. Като идеология той отразява интересите на оглавяващата движението за еманципация буржоазия. Поради своята слабост тя е или принудена да търси компромиси с колониализма, или да ограничава своите цели. Съвсем естествено отделни нейни групи се насочват към отстраняване на чуждото господство над местната икономика. Тъй като тези цели изискват, дават възможност за мобилизация в рамките на страната и в името на „освобождение на отечеството“, на преден план излизат концепциите на регионализма.

Борбата срещу британското присъствие в Египет се води под лозунга за „незабавна независимост“. Ръководителите на оглавилата националното движение партия „Уафд“ не употребяват думата „арабски“ нито в нейната програма, нито в своите изказвания. Едва в края на 30-те години египетските националисти започват да гледат с по-голяма и прагматична симпатия към „чедата на пустинята“ в Арабския полуостров, като им вещаят светло бъдеще и им препоръчват по-тесни връзки с Египет въз основа на общия език и интереси. В Сирия надиганията срещу френския колониализъм се вдъхновяват от призивите за сплотяване на „арабската сирийска нация“, за освобождаване на „сирийското отечество“ — призиви, в които ясно личи наследеното от просветителите съчетаване на панарабските тезиси със сирийския национализъм.[12] Оформилата се през 1920 г. в Тунис партия „Дестур“* издига лозунга за „права и свободи на туниската нация“. Патриотично настроените автори я величаят като общност със собствен облик, територия и историческо минало, в което блестят имената на Анибал, на блажения Августин и на Ибн Халдун. Тази нация има законното право да възстанови своята независима държавност. Интересен феномен се наблюдава в Алжир. Част от местната интелигенция вижда в по-тясното приобщаване към Франция единственото средство, позволяващо на алжирския народ да получи равноправие и постигне напредък. Мнозинството алжирци се противопоставят на идеите за асимилация и техният отказ се обосновава от дейците, възприели реформаторските идеи. Техният най-виден представител Абдел Хамид Бен Бадис осмисля националната физиономия, заявявайки, че за всеки коренен жител на страната отечеството е Алжир, неговият език е арабски, а религията — islямът. Бъдещето на алжирците не е в асимилацията с Франция, а в семейството на арабските и мюсюлмански народи. Бен Бадис ръководи т. нар. Асоциация на мюсюлманските улеми (основана 1928 г.), поставила си за цел „прочистване на мюсюлманското учение от извращенията, възраждане на арабския език, укрепване на националните чувства“.[13] Дружеството изиграва положителна роля за засилване на патриотичните стремежи сред алжирците.

---

* Дестур — конституция (ар. ез.)

Характерна изява на регионализъм, този път насочен към по-широки от съществуващите държавни граници, става т. нар. сирийски национализъм. Негов идеолог е сириецът Антун Саада (поч. 1949 г.), чиято теоретична и политическа активност завършва с опит за преврат в Ливан, с осъждане на смърт и разстрел. А. Саада издига концепцията за „сирийска нация“ — примес от племената и народите, които от древността до наши дни са преминали през „благодатната земя на Сирия“. Нейните граници включват Киликия, Сирия, Палестина, Ливан, Йордания, Израел, Синай и Кипър. Сирийският идеолог обявява обитаващото тази обширна зона население за „велика нация“, играла съществена роля в развитието на световната цивилизация. Сега пред нея стои задачата да извоюва независимост. Като отдели религията от държавата и премахне феодализма, тя ще осигури на своите граждани сигурност и право на труд.

Идеите на А. Саада се посрещат със симпатия сред отделни интелигентски среди най-вече в Сирия и Ливан. Те виждат в издигнатата светска концепция за „сирийска нация“ фактор, който помага да се преодолеят поощряваните от мандатните власти верски и етнически противоречия. Заинтересована е и сирийската буржоазия, пред която се разкриват по-широки хоризонти. През 1934 година тайно възниква Сирийската национална партия. За да постигне своите цели, тя се опитва да използва междуимпериалистическите противоречия, обръщайки поглед към Италия и Германия.

Сирийският национализъм противоречи както на панислямизма, така и на панарабизма. В разгорелите се спорове А. Саада критикува панислямизма за неговите теократични наклонности, както и намесата в политиката на отделните религиозни секти, смятайки тази намеса за препятствие пред националното единство. Когато се обръща към арабизма, сирийският идеолог го определя като характерно за Хиджаз чувство на „примитивен национализъм“, което показва, че явно недооценява неговите потенциални възможности. Поради по-ограничения си обхват „сирийският национализъм“ остава малобройно движение. Неговите привърженици, обединени в т. нар. Национално-социална партия, изминават през последните десетилетия мъчителна, но позитивна еволюция. В наши дни партията действува в Ливан и заема патриотични антиимпериалистически позиции.

Сходни по характер, но с далеч по-ограничен обсег са претенциите на „ливанския“ национализъм. Неговите идеолози и политически дейци като Саид Акл, Мишел Жиха, Пиер Джемаел и др. твърдят, че „Ливан е само ливански“, че ливанците са специфична нация, на която е възложена мисията да бъде мост между Изтока и Запада — „адвокат“ на арабите пред Европа и неин „преводач“ на Изток. Тези възгледи, обобщавани с термина „финикийство“, се противопоставят на панарабизма. Ливанският национализъм изразява интересите на компрадорската по характер маронитска християнска буржоазия, която се стреми да укрепи господството си в страната, като се опира на Запада. Тази шовинистична по същността си идеология нанася, особено в наши дни, голяма вреда на ливанския народ, като сее в редиците му разногласия и братоубийствени конфликти.

Най-голям интерес представлява еволюцията на панарабизма. Идеите за арабско единство и взаимодействие, подсилени от колониалната подялба, привличат все по-широки кръгове от обществеността и навлизат в политиката. Сред многобройните радетели като Амин Райхани, Константин Зурайк заслужават внимание трудовете на йеменеца Сати Хусари (поч. 1969 г.), считан за най-видната фигура на панарабизма като негов теоретик между двете световни войни. Според С. Хусари арабската нация съществува реално и човек е арабин или не независимо от своето желание. „Египтяни, иракчани, сирийци, магрибинци са само разклонения от една и съща общност (умма), която е арабската нация.“[14] Видно е, че С. Хусари „прекрачва Синай“, където бяха спрели дотогава привържениците на арабизма, като причислява към арабската нация всички народи, говорещи арабски език и имащи обща история.

Характерен израз на панарабизма е Манифестът на Сирийския национален комитет на арабските националисти от 1936 г., в който се подчертава: „Арабската нация е съставена от населението, което живее върху арабската територия и е обединено от общността на езика, разбиранията, историческите спомени, нрави, обичаи, интереси и надежди.“ Документът завършва със следната констатация-призив: „Най-злите врагове на арабския национализъм са колониализмът, мизерията, социалният консерватизъм и религиозният фанатизъм, с който родолюбците трябва да се борят с всичките си сили.“[15] Манифестът е типичен патриотичен документ, в който яркият национализъм придобива ясна антиимпериалистическа насоченост и се съчетава със стремежа към прогресивни и демократични преобразования.

Важно събитие в аналите на панарабизма е проведеният през декември 1938 г. в Брюксел конгрес на арабските студенти, учещи се в Европа. На форума се разискват и формите, които трябва да приеме обединението. В приетите с ентусиазъм документи се подчертава, че „най-добрият начин за сплотяване на арабските страни е установяването на връзки помежду им върху основата на федерация. Всяка влизаща в нея държава ще запази формата на управление на вътрешните си работи.[16] На федералните власти се възлага отговорността за отбраната, външните работи, стопанските и социалните въпроси. Така в навечерието на Втората световна война все по-ясно кристализират схващания, които по-късно ще търсят реализация в многобройните варианти за междудържавно арабско обединение.

Вълнуващата обществеността идея за единство започва да намира отражение и в официални документи. В редица договори: между Саудитска Арабия и Йемен (1926 г.), Саудитска Арабия — Ирак (1936 г.), се говори за „защита на настоящето на арабските страни“ и за установяването помежду им на „арабо-ислямско братство“, на „арабско братство и съюз“. В навечерието и по време на Втората световна война се появяват и първите проекти за обединение — плановете за „Велика Сирия“ и за „Благодатен полумесец“. Издигани от монархичната върхушка в Трансйордания и Ирак, те отразяват феодалните по тип виждания за арабско единство. Лондон ги подкрепя, следвайки максимата „Обединявай и владей“ в стремежа да разшири надмощието си в Близкия изток.

В периода между двете световни войни арабският национализъм и неговият основен „лост“ — панарабизмът, претърпяват показателна еволюция, която очертава в общи линии и тяхната съвременна физиономия. Панарабизмът прераства от „регионална“ (споделяна от сирийски и ливански дейци) в общоарабска идеология. Прокламираната цел-идеал — изграждане на единна държава, остава, но приема толкова широки контури, че да се настоява незабавно да се осъществи става все по-нереалистично. На преден план излизат наложителните непосредствени задачи за арабско единодействие и сътрудничество в името на извоюването на независимостта, отпор срещу империализма и ционизма, напредък и възход на арабските страни, тяхното сближение и интеграция.

Наред с проблемите на държавния суверенитет и обединение в идейния живот и в политиката навлизат и социалните моменти. Това ново явление се дължи на все по-голямата активизация на широките маси в борбата за независимост и права. Буржоазията демагогства и не дава исканите отговори. Вместо нея встъпващите в политическия живот близки до масите интелигенти издигат по-смели искания. Така през 1934 год. лявото крило от националистическата партия „Дестур“ в Тунис се отцепва и образува „Нов Дестур“. Ръководните негови дейци наричат себе си „пролетарии на мисълта“ и настояват за незабавни социални мерки. Те трябва да облекчат бедственото положение на обезземяваните от френските преселници фелахи и на разоряващите се от конкуренцията на внасяните индустриални стоки занаятчии и търговци. Основаната през 1926 г. в Париж от алжирски студенти и работници организация „Северноафриканска звезда“ очертава програма за национализация на промишлеността и на едрата поземлена собственост, редом с лозунга за независимост на страната.

С още по-радикален характер са схващанията на ахалисткото движение в Ирак. То възниква през 1931 г. и прераства по-късно в т. нар. Националнодемократична партия. Идеолозите на ахализма (ахали — маса, народ— ар. ез.) А. Ф. Ибрахим, А. К. Исмаил и др. наричат своята теория „народничество“ (шаабия), прокламират я като „социалистическа“ и поставят в центъра на вниманието си въпроса за подобряване на положението на трудовите маси. Своя „социалистически идеал“ ахалистите определят като „благосъстояние на целия народ без различия между индивидите и класите, независимо от тяхното имущество, произход и религия“[17]. За да се осъществи този идеал, са необходими социални реформи, установяването на демократичен, основан на „колективизма“ режим, но като се избягва класовата борба. Въпреки утопизма тази дребнобуржоазна по същност концепция е положителна крачка напред за откъсване на масите от идейното влияние на традиционните кръгове и буржоазията, тъй като им предлага пътища за социално обновление.

Буржоазните и дребнобуржоазните идеи и проекти не са в състояние да дадат задоволителен отговор на нарасналите потребности и новите задачи пред арабското общество. Такъв отговор дава, като се основава на научна теория, възникналото комунистическо движение. Неговата поява е важно историческо събитие, което оказва сериозно влияние върху развитието на арабския свят през последвалите десетилетия. Не случайно буржоазните идеолози полагат непрестанно усилия да фалшифицират причините за възникването на арабските комунистически партии и да ги представят тенденциозно като „изцяло внесено явление“, останало в своята дейност чуждо на целите и идеалите на арабското освободително движение.[18]

Още с първите си стъпки арабските комунисти срещат големи трудности. Една от важните е, че работническата класа в редица арабски страни фактически не съществува, в други е все още „класа в себе си“, а дори там, където е по-многобройна, значителни части от нея остават в плен на религиозни заблуди и утопични въжделения. Както и в останалите страни от Изтока, и тук комунистическото движение възниква при недоизживени докапиталистически отношения.

Първите комунистически партии се оформят в Египет и Палестина, страни, в които работническата класа е сравнително най-развита. През 1920 г. е създадена Социалистическата партия на Египет, която през 1922 г. встъпва в Комунистическия интернационал и е преименувана в Комунистическа. В Комунистическата партия на Палестина (осн. 1921 г.) рамо до рамо участвуват арабски и еврейски работници. През 1920 г. се изграждат Алжирска и Туниска секция на Френската комунистическа партия, които съответно през 1936 и 1939 г. се обособяват в партии. През 1924 г. е основана Комунистическата партия на Сирия и Ливан, от която през 1944 г. се образуват Сирийската и Ливанската комунистическа партия. През 1934 г. възниква Иракската комунистическа партия.

Още с първите свои документи арабските комунисти се обръщат към проблема за освобождението на работническата класа, съобразявайки се с конкретните условия в своите страни. В Програмата на КП на Египет от 1921 г. са формулирани искания за въвеждане на трудово законодателство и 8-часов работен ден, настоява се за еднакво заплащане на египетските и на чуждестранните работници. Редом с тези искания комунистите издигат лозунги за отстраняване на чуждото господство, за ликвидиране на монархията и демократизиране на политическия живот, за предоставяне права на жените, борба срещу неграмотността, амнистия за политическите затворници от революцията през 1919 година. За пръв път е формулиран и призивът Суецкият канал да бъде превърнат в „собственост на нацията", повик, който ще бъде осъществен няколко десетилетия по-късно.

Сходни моменти се съдържат и в програмата на туниските комунисти. В публикуваните през 1925 г. „Принципи на партията" комунистите от Сирия и Ливан заявяват, че ще се стремят да разпространяват духа на всеобщо братство, за да се унищожат бацилите на религиозния фанатизъм, да се забрани намесата на духовниците в политическия живот и да се превърнат вакъфите във всенародно имущество под контрола на правителството. Още с първите си изяви през 1934 г. Иракската комунистическа партия издига лозунга „Хляб за гладните!".

Наред с лозунгите за прогресивни социални и политически преобразования се има предвид и значимостта на националния въпрос. На него са посветени интересни разсъждения в органа на туниските комунисти в. „Авенир сосиал" през 1924 година. „Пътят към завоюването на властта и установяването на комунистическото общество преминава през една-единствена врата — това е вратата на независимостта. Затова поради същите причини, които водят Комунистическата партия да настоява за независимост, тя трябва да подкрепя и партиите, които се борят за нейното постигане. На общата политическа цел трябва да съответствува общ фронт на борбата, единен фронт на битката."[19] Налице е осмисляне на важно Лениново указание за дейността на комунистите в условията на Изтока. Класовото обособяване на революционните сили, носители на идеала за социалистическо преобразяване на обществото, да се съчетава с обединението за общи действия с включилите се в борбата за национално освобождение слоеве и класи, най-вече дребнобуржоазната селска демокрация.[20] Този съюз при спазване на самостоятелността на комунистическото движение е важно условие за арабските народи да постигнат държавен суверенитет и напредък.

Постановките намират действено въплъщение. Комунистите се включват в битките за национална независимост. Те пряко подпомагат избухналите антиколониални въстания, водят широка кампания за международна солидарност, разобличават политиката на империализма. По време на масовото въстание в Сирия през 1925—1927 г. комунистите доставят оръжие на въстаниците, разпространяват техните възвания, активно действуват във Франция и Европа за осъждане на водената от колониалните власти политика. Тази дейност довежда още през май 1926 г. до забрана на дейността на Комунистическата партия. Комунистите оказват подкрепа и на Рифската република, като събират помощи и организират протестни демонстрации.

Засилването на националноосвободителната борба от началото на 30-те години поставя отново задачата да се организират антиимпериалистически национални фронтове. По това време комунистическите партии се намират в тежко положение. В повечето страни те са забранени, много от ръководителите и активистите загиват в затворите, избягналите арестите работят в дълбока нелегалност. В редица партии временно вземат връх сектантски настроения. Те се изразяват в радикалните призиви за установяване на работническо-селски правителства в най-развитите арабски страни, за бойкот на националистическите акции на буржоазията, определяна като „все по-контрареволюционна и все по-капитулантска“. Но арабските комунисти скоро намират сили да се поучат от собствения си политически опит и под благотворното влияние на очертаващия се поврат в международното комунистическо движение. Ключов момент в тази насока е Седмият конгрес на Коминтерна (юли—август 1935 г.). В историческия доклад на Георги Димитров и в приетите резолюции създаването на антиимпериалистически народен фронт се характеризира като най-важна задача пред комунистическите партии от колониалните и зависимите страни. Ясно се поставя въпросът за участието на партиите в антиимпериалистическите движения. Те трябва да осъществят общи акции с революционните и националреформистките организации на антиколониална основа.

Арабските комунисти започват да отделят нарастващо внимание на редица назрели въпроси. Един от тях е за отношението към лозунгите за арабско единство, които получават все по-широк и ентусиазиран прием сред обществеността. Въпросът се разглежда на съвещание на представители на арабските комунистически партии през есента на 1935 година. Участниците посочват, че не е реално да се говори за единство тогава, когато в арабските страни съществуват различни режими и във всяка от тях са налице нееднакви условия. Оттук задачата най-напред да се води борба за независимост и след това за единство. Вместо абстрактния лозунг за „единство“ въобще комунистите призовават за установяването на „арабски съюз“. Това означава, че арабските държави, съхранявайки политическите си особености, трябва да поведат борба и да подпомогнат все още зависимите да постигнат национален суверенитет. Тази концепция на арабските комунисти запазва актуалността си цели десетилетия като реален път към арабско единодействие и сътрудничество в съответствие със задачите на националноосвободителната борба на всеки неин етап.

На заседание на Секретариата на Коминтерна през февруари 1936 г., на което присъствува и Г. Димитров, е разгледан въпросът за взаимодействието между арабските комунистически партии в борбата за арабско единство. Като се отчита обстановката, се стига до извода, че най-подходящо е да се издигне лозунгът за солидарност между арабските народи и за единство на тяхната борба за освобождение от колониалното иго, за национална независимост. Коминтернът посочва, че е необходимо арабските партии да установят помежду си тясно сътрудничество. Тази препоръка е осъществена и връзките между арабските комунисти от различните страни укрепват, като намират израз в размяната на информация и опит по основните проблеми на социалната и националноосвободителната борба. Така комунистите, полагайки основите на пролетарската концепция за арабско единство, същевременно се включват в движението за неговото осъществяване. В навечерието на Втората световна война те постигат чувствителни успехи в единодействието с всички демократични и антиимпериалистически сили за извоюване на национален суверенитет и напредък, за отпор срещу фашизма и реакцията.

Още от самото начало арабските комунисти трябва да разрешават изключително сложната задача да съчетаят националните и класовите моменти в революционното движение за еманципация на своите страни и народи. Високо издигайки знамето на марксизма-ленинизма, тези верни на комунистическия идеал борци поемат тежък, но славен път. Развитието на комунистическото движение в арабските страни отбеляза в тяхната съвременна история нови светли страници.

Между двете световни войни чуждото господство върху арабския свят е почти пълно — извън неговия обсег остават само Саудитска Арабия и Северен Йемен. Френските колониални апологети говорят за установен в Средиземноморието нов „латински мир“, който успешно наследява „римския“ отпреди близо две хилядолетия. Английските автори се обръщат към екзотиката. Те пишат за „Британски халифат“, смятайки, че той ще просъществува най-малкото колкото Омеядския. Но апогеят на империалистическата хегемония се оказва съвсем близо до залеза. Тя вече е подкопана от настъпилата обща криза на капитализма, която неизбежно се пренася и по цялата негова колониална периферия. Необходимо е само едно по-чувствително сътресение и колониалната структура в арабския свят да загуби нестабилното си равновесие и да започне да се руши.

2. Премахване на колониалното господство

Избухването на Втората световна война през септември 1939 г. дава нов тласък на арабското национално движение. Неговите ръководители се стремят да се възползват от обстановката, за да постигнат някои по-близки или по-далечни цели. Мнозинството се опитват да принудят колониалните сили в замяна на лоялна подкрепа да направят отстъпки по пътя към автономията и независимостта. Повтаря се положението от първия световен конфликт, още повече че арабските земи стават арена на все по-ожесточени сражения. Други националисти залагат на силите на Оста, готови са да се „съюзят и с дявола", само за да изгонят колонизаторите, както ще обясняват по-късно.

Илюзиите и връзките не продължават дълго. Нацизмът разкрива своя расистки облик. В разпространявания превод на „Моята борба" пасажът, поставящ арабите като семити редом с евреите, е пропуснат. Но арабската интелигенция не може да бъде дълго заблуждавана относно бъдещето или по-скоро липсата на бъдеще, което вещае една победа на Оста. Важна роля за повратата изиграва и героичната борба на съветските народи. Съвременниците отбелязват, че победите на Червената армия се приветствуват много по-възторжено, отколкото надмощието на британските войски при Ел Аламейн и преследването на Ромел по фронтовете на Северна Африка. През 1943—1944 г. редица арабски страни установяват дипломатически отношения със Съветския съюз.

По време на войната се разгръща оживена дипломатическа надпревара. На проектите на хашимидските Ирак и Йордания за осъществяване на държавно обединение на арабските страни Египет отговаря с идеята за междуправителствена организация. Надделяват доводите на Кайро, още повече че те се приемат от Лондон, който все още е главният близкоизточен арбитър. На 22 март 1945 г. в Кайро е прокламирано създаването на Лигата на арабските държави, известна като „Арабска лига". Като нейна основна задача се поставя да укрепва връзките между страните-членки и да подпомага съгласуването на политическата им дейност, за да съхранят независимостта си и да постигнат тясно сътрудничество в най-разнообразни области. Сътрудничеството се насочва и към подпомагане намиращите се под чуждо господство народи да постигнат самостоятелност. Лигата се превръща във важен фактор за междуарабски връзки и в дейността си започва да отразява съотношението между различните сили и правителства, тяхното единодействие и съперничество. През четиридесетгодишното си съществуване организацията нагледно показа възможностите, постиженията и трудностите пред арабските народи по пътя към единство и напредък.

Историческата победа на Съветския съюз и на демократичните сили във Втората световна война, създаването и укрепването на социалистическата общност довеждат до нов етап в световния революционен процес. Задълбочава се кризата на капитализма, а отслабването на „класическите“ колониални държави рязко ускорява разпадането на тяхната система на господство в Азия и Африка. Националноосвободителното движение в арабския свят навлиза в нов етап на решително настъпление срещу позициите на колониалното владичество с цел тяхното окончателно ликвидиране. Благоприятните външни условия за този последен щурм са налице, самото освободително движение е натрупало политически и организационен опит, попълнило е редиците си с нови отряди, оглавява се от излезли на преден план по-радикални обществено-политически сили.

Борбата за освобождение след войната преминава през няколко периода. Всеки се отличава с нови завоевания по пътя към независимостта. Те намират израз в засилване на демократичното съдържание на националната революция и в социалното ѝ задълбочаване, в нарастване и разширяване на сътрудничеството със световните прогресивни сили и с реалния социализъм.

Периодът 1945—1949 г. се характеризира с началното разкъсване на колониалната система в Близкия изток. През 1946 г. с изтеглянето на френските войски Сирия и Ливан утвърждават своята независимост. Англия признава прекратяването на мандатната власт над Йордания. Важно събитие е разделянето на Палестина от ООН (1947 г.), образуването на държавата Израел на следващата година и осуетяването на палестинското самоопределение в резултат на неуспешната за арабите война. Народите от Северна Африка и от Близкия изток упорито се съпротивляват на опитите на колониалните сили да задържат своето господство и позиции под най-различни форми, които са по-скоро смяна или просто пребоядисване на старата фасада: ограничени административни въведения, които да прераснат в автономия, въвличане във военни и политически групировки, насочени както срещу разгръщането на националноосвободителното движение, така и срещу реалния социализъм. В арабския свят все по-активно се намесва американският империализъм. Необременен с колониално минало, той се стреми да придобие решаващи позиции за неоколониално господство.

Петдесетте години са свидетел на разширяване и изостряне на кризата на колониалната система. Конфликтът на арабските народи с империализма приема на много места формите на въоръженото стълкновение. През 1952 г. постига самостоятелност Либия. Важно събитие е победата в Египет през юли 1952 г. на антифеодалната антиимпериалистическа революция, която оказва силно въздействие върху националноосвободителното движение в целия арабски свят.

През 1954 г. започва алжирската борба за независимост. Със своя размах и дълбочина тя бързо придобива характер на революционна война. Със сравнително по-малко перипетии, съчетавайки политическия натиск с въоръжената съпротива, постигат независимост през 1956 г. Судан, Мароко и Тунис.

Национализацията на Суецкия канал от египетското правителство през юли 1956 г. и последвалата тройна агресия през есента изострят конфликта между империализма и арабското националноосвободително движение, което се опитва да постигне по-ефикасно единодействие. Победата на иракската революция през 1958 г. не само срива важен опорен пункт на реакцията в Близкия изток. Тя ликвидира т. нар. Багдадски пакт — единствения привлякъл арабско правителство агресивен военен блок. През 1961 г. става независим Кувейт, през 1962 г. — Алжир. Арабските народи осъществяват в общи линии историческата задача за постигане на национална независимост. Да се отстранят останалите незначителни колониални възли (предимно в Персийския залив), е само въпрос на време. Извоюването на държавен суверенитет стана възможно благодарение и на успехите на световния социализъм и на оказаната от него всестранна подкрепа на националноосвободителното движение.

Близо две десетилетия продължава арабското надигане срещу чуждото владичество. В напрегнатия двубой остро се чувствува нуждата от обществена сила, способна да постави радикално въпроса за националната независимост, като преодолее съпротивата на империализма и неговите опити за компромиси с местни компрадорски настроени групировки. Такава сила става дребната буржоазия, която стремително започва да измества от фронта на националната нейните едри и заможни прослойки, оказващи се неспособни да разрешат стоящите на дневен ред задачи за модернизация. Представена политически най-вече чрез т. нар. средни слоеве — военната и цивилната интелигенция, тя взема идеен превес спрямо всички останали групи. Обществено-политическото състояние на арабския свят показва, че превръщането на дребната буржоазия и средните слоеве в хегемон на националноосвободителната революция е закономерност, обусловена от буржоазнодемократичния характер на тази революция и от факта, че в арабския свят в новата социална обстановка тя не може да протече по „класическия“ начин.

Представителите и изразителите на дребната буржоазия в средните слоеве обръщат също изключително внимание на националния въпрос, по който в идеологическата област нарастват разногласията. Регионализмът в известна степен ограничава техните амбиции и затова те вече не пропагандират идеите си в „чист вид“, а винаги ги свързват с единодействието със съседните или с по-далечните арабски народи. В тази насока характерен е примерът с тунииския „Нов Дестур“, чиито лидери след Втората световна война установяват сътрудничество с ръководствата на националните партии в Северна Африка. Така през 1948 г. в Кайро със съдействието на Арабската лига се създава „Комитет за освобождение на арабския Магриб“, в който участвуват наред с „Нов Дестур“ мароканската партия „Истиклял“ и алжирското „Движение за тържество на демократичните свободи“. Съгласуването на политическата дейност в името на борбата за независимост се съпровожда и с проекти за изграждане в бъдеще на „Голям Магриб“.

Панислямизмът въпреки силната религиозност на масите в новата обстановка трудно ги привлича. Те все по-ясно съзнават, че поставените от него цели са твърде далечни в сравнение със стоящите пред тях преки задачи за освобождение. А ретроградните ислямски социално-политически постановки и съхраненият фанатизъм вдъхват опасения сред интелигенцията, гледаща все по-трезво какво може да се възприеме и какво да се отхвърли от Запада.

Панарабските възгледи най-добре отговарят на засилилото се национално съзнание и на антиимпериалистическите интереси на дребната буржоазия да постигне обединение в едни по-широки, но очертани граници в борбата срещу колониализма. Дребната буржоазия се възползва от постиженията на панарабизма и го доразвива в радикално насочена идеология. Баасизмът и насъризмът стават двете най-съществени течения, които изразяват стремежите на дребната буржоазия и средните слоеве да разрешат стоящите пред арабското общество национален въпрос и социални проблеми.

Създател на баасистката идеология и движение е сирийският православен християнин Мишел Афлак. Получил образованието си във Франция, той развива през 40-те години активна публицистична дейност и привлича съмишленици сред учащите се и интелигенцията. Така възниква Движението за арабско възраждане (Баас—възраждане, ар. ез.), което на учредителен конгрес в Дамаск през април 1947 г. се преобразува в Партия на арабското възраждане. Приети са Устав, Политическа програма и Обща програма, т. нар. Конституция на Баас. В съответствие с провъзгласените принципи, че се поставят основите на общоарабска партия, по-късно (1954 г.) са изградени Общонационално ръководство за целия арабски свят и регионални ръководства за отделните арабски страни. През 1954 г. партията се обединява с ръководената от Акрам Хаурани Арабска социалистическа партия, приемайки наименованието Партия на арабското социалистическо възраждане (ПАСВ)*. Обединението привлича в партията по-широки слоеве и засилва влиянието ѝ сред армейските офицери.

---

* Редом с това название у нас е разпространено и наименованието Арабска социалистическа партия Баас (АСПБ), като в двата случая се отнася до нюанси в превода от арабски език. — *Бел. авт.*

Партията провъзгласява себе си за „народно национално движение", което се бори за „единство, свобода и социализъм". Така очертаните три главни цели на баасизма се основават на неговото неизменно кредо за „единна арабска нация с безсмъртна мисия". Баасистките апологети подчертават, че тя притежава изключително по своето богатство история и култура, дали съществен принос за световната цивилизация. Насъщна задача пред тази нация е да се отърси от упадъка, да достигне отново разцвет и могъщество. По този начин тя ще изпълни пак своята мисия, която, обновявайки човешките ценности, е ускорявала напредъка и е довеждала до хармония в отношенията между хората и народите.

Но „безсмъртната си мисия" арабската нация може да изпълни само ако е единна и идеята за арабско единство става крайъгълен камък на баасистката доктрина. Нейните идеолози от първото поколение смятат единството не само като първа цел, но и като задача, която подчинява на императивите си свободата и социализма. Основа за реализирането на единството е обективният, според баасистите, факт, че съществува арабска нация, която има естественото право да се обособи в своя държава. В Конституцията на Баас се твърди, че „арабското отечество" е неразделна икономическа и политическа единица, а арабската нация — цялостна културна общност. Изводът е, че „арабското отечество принадлежи на арабите"[21]. Затова съществуващите понастоящем социално-икономически и политически различия между арабските народи ще бъдат лесно преодолени с тяхното обединение. То ще се осъществи, като се премахнат наложените от империализма изкуствени държавни граници. Тогава ще се осигури хармонията между отделните народи на арабската нация, утвърдила политически своя суверенитет в унитарна държава.

За да се постигне арабско единство, баасистките идеолози и лидери издигат лозунга за свобода, за борба срещу империализма. По този начин не само ще се ликвидира колониалното господство, но и ще бъде отстранена всякаква чужда намеса в политическата и икономическата област. Със своя радикализъм постановката задминава исканията на националната буржоазия, задоволяваща се предимно с лозунга за политическа независимост. Антиимпериализмът на основателите на баасизма впоследствие, с разгръщането на националноосвободителната борба, ще се изявява още по-активно в теорията и практиката на техните последователи.

В борбата за единство арабските народи се сблъскват не само с колониализма. Баасистите посочват като опасен враг и неговите съюзници в арабския свят. Това са реакционните феодални кръгове и династии, едрата земевладелска и търговска върхушка, които с компрадорското си поведение поддържат чуждото господство и влияние. Баас отхвърля техните панислямски лозунги като продукт на ретроградна идеология, която внася в редиците на арабите фанатизма на разцеплението по сектоворелигиозен признак. Теоретиците на Баас критикуват и „регионализма“, утвърждавайки названието му в смисъл на „местен“, „ограничен“ патриотизъм, стесняващ хоризонтите пред отделните народи на „арабската нация“. Те обвиняват неговите радетели, че нанасят вреда на делото на арабизма, спъвайки усилията за осъществяването му.

Още с появата си като идеология и движение баасизмът взима отрицателно отношение към научния социализъм и към арабските комунисти. Тази враждебна позиция се предава на баасистите от следващите поколения, проявява се и в наши дни. Според М. Афлак „комунистическата идеология е най-голямата опасност за арабския национализъм“[22]. Той я намира непригодна за арабските условия, заявявайки, че нейният материализъм погрешно и вредно подценява решаващата роля на духовните фактори и ценности. В критиката си на марксизма-ленинизма баасистките идеолози не внасят нищо ново, освен че пречупват обвиненията на европейските антикомунисти през призмата на един твърде декларативен национализъм.

На научния социализъм баасистките идеолози противопоставят свой „арабски социализъм“. Те го пропагандират като синтез на положителното от комунизма и капитализма: арабският социализъм отстранявал подчинението на човека от вещите, които сам той е създал, и експлоатацията на трудещите се, но той не прибягвал до терор, който водел до диктатура и носел нещастия за масите. Докато възгледите за социализма на М. Афлак са твърде аморфни и са предимно в сферата на етичните препоръки за „вършене на добри дела“ и за „обич между хората“, в партийните документи идеята за „арабски социализъм“ придобива по-конкретни очертания. В тях се настоява за „забрана на експлоатацията“, която да се постигне посредством „революция в производството“, за „предоставяне на икономическите богатства в собственост на нацията“, за социални реформи, които да облекчат тежкото положение на дребните и средните производители и да ги защитят от чуждите монополи.

Интерес представляват и възгледите на баасизма за исляма. Те се определят от факта, че неговите идеолози са по разбирания обективни идеалисти и едновременно споделят светските възгледи на съвременните европейски буржоазни мислители за отделяне на религията от политиката и за свобода на съвестта. М. Афлак се съобразява с религиозността на масите и се стреми да представи пропагандирания от него арабизъм като съвместим с исляма. Но същевременно баасистите определено поставят национализма над религията. За тях проповядваната от „арабския пророк Мохамед“ религия е историческа форма на вечната и непреходна ценност, каквато е бил и ще бъде арабизмът. В миналото ислямът е послужил за главна движеща сила, подпомогнала възхода на арабската нация, в наши дни той е призван да играе предимно културна роля. Днес арабите могат да изпълнят своята мисия, ако следват лозунгите на национализма. Тези постановки показват стремежа да се „арабизира“ ислямът, което уязвява неговата претенция за глобален обхват на битието и кара традиционно настроените среди да ги посрещат с крайна враждебност.

Докато баасистите се занимават предимно с теоретични постройки за арабско единство, от средата на петдесетте години на преден план застава своеобразният „арабизъм в действие“ на Г. А. Насър. Първите идеолози на баасизма са интелигенти и обичат абстрактните разсъждения, Г. А. Насър е офицер и предпочита конкретните дела. Ръководител на организацията „Свободни офицери“ и на революцията от 1952 г., след нейната победа той се изявява преди всичко като египетски патриот. Неговият стремеж за всестранно издигане на отечеството неминуемо се сблъсква с империалистическите планове за „задържане“ на Египет в положението на зависим придатък и инструмент на Запада. Настъпва конфликт, който придобива измеренията на сблъсък между силите на прогреса и реакцията в района на Близкия изток и целия арабски свят.

Републикански Египет оглавява съпротивата на арабските страни срещу Багдадския пакт, участвува в историческата Бандунгска конференция (1955 г.) и се проявява като активна сила в очертаващото се Движение на необвързаните страни. Западът се опитва да му наложи диктат чрез икономически натиск и маневри.

На 26 юли 1956 г. в реч по случай годишнината от изгонването на крал Фарук Г. А. Насър обявява пред ентусиазиран митинг национализацията на Суецкия канал. Отказаните от САЩ средства за построяването на Асуанския комплекс ще дойдат от таксите за преминаването по този световен воден път, намиращ се на египетска земя и построен с потта и кръвта на нейните синове.

Вестта за национализацията на канала се посреща с възторг от целия арабски свят. В отговор на заплахите на Запада от 14 до 16 август от Персийския залив до Мароканския бряг на Атлантика се провеждат невиждани по своя размах и въодушевление манифестации на солидарност с египетската кауза. Арабската лига поддържа Египет и нейната подкрепа се превръща във важен фактор, предопределил политическия крах на въоръжената тристранна агресия през октомври 1956 година.

Драматичните събития през лятото и есента на 1956 г. са връхна точка в сблъсъка на арабското националноосвободително движение с „класическите“ колониални сили, доскорошни разпоредители със съдбините на този район. Решаващи за неговата победа се оказват заетата от Съветския съюз позиция на твърда подкрепа, солидарността на мнозинството страни — членки на ООН, найвече новоосвободените, което довежда до изолация на интервентите и ги принуждава да се изтеглят от заетите при агресията територии.

Последвалите Суецката криза събития показват бързия залез на бившите колониални властители в района на Близкия изток. Опит да ги замести предприема американският империализъм. Прокламираната от президента Д. Айзенхауер в началото на 1957 г. доктрина се превръща в идейна подплата за американска намеса. Предлог е борбата срещу „международния комунизъм“, който застрашавал да запълни образувалия се в района „вакуум“ вследствие оттеглянето на Париж и Лондон. Мнозинството арабски държави, увлечени и от решителното египетско противопоставяне на доктрината, я отхвърлят. Тя намира първото си приложение през лятото на 1957 г., изразявайки се в безпрецедентен натиск на окуражаваната от НАТО Турция срещу Сирия. Независимата политика на правителството в Дамаск предизвиква обвинението, че то е изпаднало „под влиянието на международния комунизъм“. Натискът не успява, своята солидарност със сирийската кауза и готовност за подкрепа изказват мнозинството арабски и социалистическите страни.

Годините след Суец са триумфалните в живота на Г. А. Насър. На арабската сцена авторитетът му на изгонил съвременните кръстоносци нов Саладин е неоспорим. Чувствувайки подкрепата на арабските народи, той прозира големите възможности на тяхното единодействие. В своята книга „Философия на революцията“ от 1954 г. Г. А. Насър определя Арабския регион като „зона, образуваща с Египет компактно цяло“, и в която редом със „зоните“ на Африка и на мюсюлманския свят се разгръща и черпи сили неговата революция.[23] Две години по-късно той вече определя египетския народ като неразделна част от „арабската нация“ и авангард в нейната борба.

Извървеният така бързо път към арабизма се дължи на динамиката на събитията, подтикващи към единство националистически настроените арабски правителства. В подложената на брутален натиск Сирия тежненията към сътрудничество с арабските страни придобиват голям размах. Издигнатият от панарабски настроените партии лозунг за държавно обединение с Египет е посрещнат с възторг от масите. Прокламирайки привързаността си към арабизма, всяка социалнополитическа сила се стреми да насочи интеграцията според своите интереси. Буржоазията мечтае за „силна власт“, която да я подпомогне да възстанови разклатените си от редица реформи позиции; баасистите считат, че ще станат духовни и политически наставници на „практика“ Насър, възприел техните панарабски лозунги.

Преговорите между сирийския президент Шукри Куатли и Г. А. Насър завършват на 1 февруари 1958 г. с обявяването на нова единна държава — Обединената арабска република. В приетата от парламентите на двете страни декларация се посочва, че обединението е „първа крачка към пълно арабско единство“ и че ОАР има за цел да сплоти всички арабски народи, че всяка арабска държава може да се присъедини под формата на съюз или федерация. През март 1958 г. на федерални начала към ОАР формално се присъединява Северен Йемен без особени затруднения, защото страната няма парламент. В противовес на ЮАР на 14 март 1958 г. проимпериалистическите династии на Ирак и Йордания се обединяват в Арабска федерация. Тя просъществува точно 4 месеца и е пометена от избухналата на 14 юли революция в Багдад. Всички очакват прокламираната Иракска република да се присъедини към ОАР, но панарабските надежди не се сбъдват. Напротив, революционните режими в Кайро и Багдад се превръщат в ожесточени съперници, което сериозно отслабва антиимпериалистическия фронт.

Обединената арабска република е първото осъществяване на идеята за арабско единство под формата на държавна интеграция. Тя има кратка, но драматична и поучителна история. Създава се унитарна държава, националната специфика на Сирия се пренебрегва и тя фактически става египетска провинция. Прокламира се изграждането на филиал на аморфния Национален съюз в Египет, забранени са всички политически партии, комунистите са подложени на тежки репресии. Египетската буржоазия превръща Сирия в пазар за своите евтини стоки, в страната са настанени 30-хилядна армия и администрация, които заемат решаващи позиции в ключовите области от живота. Всички сирийски класи и слоеве са ощетени, в страната настъпва криза. Когато през 1961 г. правителството в Кайро пристъпва към радикални реформи, вече е късно. Сирийската буржоазия подтиква военните, които с преврат на 28 септември 1961 г. провъзгласяват отделянето на страната от ОАР и възстановяването на държавния ѝ суверенитет като Сирийска арабска република. Скъсва федералния съюз и йеменският имам чрез гневно послание, в което заклеймява безбожника Г. А. Насър. Панарабизмът получава силен удар. Най-вярно отразява станалото Сирийската комунистическа партия, която подчертава, че рухва не идеята за арабско единство, а се проваля недемократичният начин за нейното осъществяване.

Движението за национална независимост през 40-те и 50-те години се развива под лозунгите на идеология, която може да бъде определена със събирателния термин „арабски национализъм“. Лозунгите играят прогресивна и мобилизираща роля в борбата на арабските народи срещу колониализма и империализма. Ефективността им се определя както от тяхната насоченост“, така и от своеобразната „социална неразчлененост“ на съдържанието им, което служи за основа на концепции, изразяващи интересите на различни класи и слоеве. Характерни черти на арабския национализъм стават рязкото противопоставяне на империализма, сочен като основен враг, стремежът към обединение на всички антиколониални групи в отделните страни и към съгласуване на усилията на междуарабската сцена. В името на националната идея и единство често се прокрадват антикомунистически схващания. Идеолози и политици, пропагандирайки вечните достойнства на арабската нация, ясно се разграничават от интернационализма на комунистите, което още веднъж потвърждава непролетарския характер на тези разбирания и идеали.

Редом с излизането на преден план на панарабските идеи през последните етапи в борбата за независимост все по-остро се чувствува нуждата от разрешаването на редица неотложни социални проблеми. В повечето страни отговорът на управляващите кръгове е в пълен унисон с техните експлоататорски интереси. Така в Ирак след войната парламентът гласува закон за раздаване на държавни пустеещи земи на безимотните фелахи, който, ако се прилага с началните си темпове, ще завърши успешно към 3000 година! Първата антифеодална по същност аграрна реформа е прокламирана в Египет през септември 1952 година. С нея максимумът поземлена собственост се определя на 200 федана (1 федан=4,2 дка) за един собственик, като семейство с повече от две деца има право да задържи още 100 федана. Експроприираните терени следва да се разпределят между безимотните и малоимотните селяни срещу откуп, който да изплатят в срок от 30 години. Сходна по характер и насоченост е реформата в Ирак след победата на революцията през 1958 година. В Тунис след провъзгласяването на независимостта и на републиката

(1957 г.) са отчуждени земите, принадлежащи на бейската фамилия, и са национализирани вакъфите. Реформите имат демократичен характер. Те целят да нанесат удар върху феодалните порядки и техните носители, които задържат арабското село на равнището на Средновековието. Едновременно с тях се цели да бъде подкопана материалната мощ на тясно господствуващата в политическия живот земеделско-чифликчийска прослойка. Извършват се и реформи в градовете, но те имат също твърде ограничен и непоследователен характер.

Промени настъпват и в политическия живот. Постепенно на преден план в редица арабски страни започват да излизат представителите на армията. Посредством преврати те отстраняват корумпираната феодална чифликчийска и буржоазна компрадорска върхушка, като се стремят да разрешат стоящите пред страните проблеми от позициите на дребната буржоазия. Често политическият живот става сцена на съперничество между отделни армейски групировки, стремящи се да присвоят или да отнемат властта от чисто котерийни съображения на борбата за власт. Навлизането на военните в политическия живот и оглавяването му от тях е още едно доказателство за изостаналостта на арабското общество, довеждаща, по думите на видния съветски изследовател Г. Мирски, до наличие в политическата система на „органичен дефект, който пречи на нейното нормално функциониране“[24].

Първоначално офицерите на власт се стремят да смекчат конфликтите между отделните политически сили в името на националното единство. Това единство, според тях, ще позволи да се отблъсне натискът на империализма и да се постигнат бързо положителни резултати в борбата с изостаналостта и мизерията. В защита на тези „висши национални цели“ офицерите нанасят удари „наляво“ и „надясно“. Биват засегнати както феодалната върхушка и буржоазните представители, така и демократичните сили и работническата класа в зависимост от това — коя от тези сили в момента военните смятат, че представлява най-голямата опасност за монопола им върху властта.

Но армията и нейните ръководители не действуват във вакуум. Те са обкръжени от обществен живот, в който кипи класова идейна, икономическа и политическа борба. Възпитани на дисциплина и ред, които регламентират възгледите и постъпките, офицерите се стремят да внесат своите виждания в политиката. Като следствие се разтурват политическите партии, пристъпва се към създаване на организации, които да осъществяват желаното „национално единство“. Типичен пример е т. нар. Национален съюз, създаден в Египет през 1956 г., а по-късно пренесен и в Сирия при обединението в ОАР. Тази аморфна организация се оказва преди всичко параван, който буржоазията започва да използва в съответствие със своите интереси. Изгражданата от военните режими „регламентирана демокрация“ скоро показва своите слабости.

Периодът на решителен щурм срещу колониализма е наситен със събития и за арабското комунистическо движение, което израства като все по-значителен фактор в обществено-политическия живот. Комунистите са в първите редици на борбата против фашизма. За тяхната решимост говори и Заявлението на Комунистическата партия на Сирия и Ливан от 1943 г. по повод разпускането на Коминтерна. В документа се подчертава, че партията ще „продължава националната борба солидарно с всички сили на свободата по света“ за спасението на човечеството от хитлеристкото варварство.[25] Арабските комунисти оценяват значението на разгрома на фашизма като сигурна гаранция за по-нататъшния подем и завоевания на освободителното движение, умело съчетавайки националните задачи с интернационалните си задължения.

През двете десетилетия след края на войната комунистическото движение в арабския свят постига съществени успехи. Попълват се с нови отряди неговите редици. През 1943 г. Мароканската секция на Френската комунистическа партия се оформя като самостоятелна партия, през 1946 г. е основана Суданската, а през 1951 г. — Йорданската комунистическа партия. С нарастването на броя на пролетариата се разширява и класовата опора на партиите. Увеличават се възможностите за по-активно влияние и организационна дейност сред трудещите се в името на социалното освобождение.

Разпространението на идеите на научния социализъм върви редом с националноосвободителното и демократичното движение и го стимулира. Комунистите активно се включват в него. Те разработват програми и издигат лозунги за съвместни действия, които да позволят обединяването на всички патриотични среди и групировки в борбата за държавна независимост. Редом с поставянето на националния въпрос комунистите се стремят да свържат движението за неговото крайно разрешение с борбата за социални придобивки и преобразования в интерес на трудовите обезправени маси от града и селото.

За осъществяването на така очертаните цели и задачи комунистите активно участвуват във всички форми на националната и социалната борба: стачки, демонстрации, активност на политическата сцена, въоръжени въстания срещу колониализма. Няма значителен момент в арабското освободително движение, в който комунистите да не участвуват пряко, като с личния си пример да увличат масите. Така например те са сред организаторите на залялата през 1950 и 1952 г. Судан стачна вълна. Общата стачка в Мароко през декември 1954 г. завършва с гибелта на близо хиляда участници и довежда до забраната на Мароканската комунистическа партия. Комунистите с оръжие в ръка участвуват в редицата масови надигания срещу антинародния монархичен режим в Ирак през 40-те и 50-те години. След избухването на алжирската революция въоръжените отряди на Алжирската комунистическа партия — „Борци за освобождение“, се включват в редиците на ръководената от Фронта за национално освобождение Армия за национално освобождение. Египетските комунисти, много от които току-що пуснати от концлагерите, са в първите редици на народното опълчение, защищаващо през есента на 1956 г. Порт Саид от интервентите.

В борбата за независимост и социални права арабските комунисти се стремят да установят единодействие и сътрудничество с патриотичните и демократични организации. Те успяват в страни като Алжир, Тунис, Сирия и Ирак да изградят единни фронтове, които дават сериозен принос. Характерни са постиженията в Сирия след свалянето на диктатурата на А. Шишекли през 1954 г. в резултат на съгласуваните действия на всички опозиционни партии. При насрочените през октомври същата година парламентарни избори сирийските комунисти заедно с редица от тях сформират т. нар. Национален съюз на Сирия.

През следващите години сътрудничеството бележи нови стъпки към единодействие. През 1956 г. се създава т. нар. Национален прогресивен фронт, в който се включват Комунистическата партия, Баас, т. нар. Социалистически блок, леви групировки от Националната партия и др. За основа на политическото сътрудничество служат постановките на Националната харта. Този документ е повлиян в значителна степен от задачите, които формулира пред страната II конгрес на СКП (1944 г.) в приетата партийна програма. Парламентът обсъжда Националната харта и гласува редица закони в духа на нейните насоки за демократични преобразования, индустриализация, разпределение на държавния поземлен фонд сред безимотните и малоимотните фелахи, социални застраховки за работниците, реформи в данъчното облагане с цел да се облекчат трудовите слоеве.

През периода 1956—1958 г. коалиционните правителства на Националния прогресивен фронт постигат значителни успехи в издигането на страната. В собственост на държавата се превръщат железопътният транспорт и електростанциите, сериозно са ограничени позициите на чуждите банки, преразгледани са договорите със западните петролни компании по транспортирането на петрола и др. Сирия поема курс на активен позитивен неутралитет с ясна антиколониална и антиимпериалистическа насоченост. Тя активно защищава арабската кауза, установява сътрудничество със Съветския съюз и социалистическите страни в редица области. Със засилването на разногласията между баасисти и комунисти по начините за обединение с Египет фронтът постепенно отслабва. Той прекратява съществуването си с обявяването на ОАР, но натрупаният опит се оказва полезен за бъдещето.

Арабските комунисти вземат отношение и по дълбоко вълнуващия цялата общественост проблем за формите и пътищата за осъществяване на арабското единство. Като отчита постиженията и трудностите пред създадената ОАР, Сирийската комунистическа партия още през 1958 г. разработва програма за действие, станала впоследствие известна като „Програма от 18 точки за преустройство на египетско-сирийския съюз“, която е подкрепена и от египетските комунисти.

В документа се отбелязват постиженията на водената антиимпериалистическа външна политика и на укрепналата боева солидарност между арабските народи. Насъщна задача е тази политика да продължава в същите насоки, като се разширява сътрудничеството със социалистическите страни. Едновременно се поставят искания за уважаване на демократичните свободи, за защита на сирийското стопанство, на интересите на работническата класа и широките трудови слоеве, за радикална аграрна реформа и подобряване на жизненото и културното равнище на народа. Комунистите настояват за съобразяване с националните чувства на сирийския народ, изискват да се прекрати насилствената египтизация и намеса в дейността на администрацията, да се възстанови боеспособността на армията, която е отслабена от проведените чистки.

Наред с исканите демократични и прогресивни промени комунистите засягат и въпроса за структурата на египетско-сирийския съюз. Те посочват, че възприетият принцип за създаване на унитарна държава (общо Национално събрание, централизирано правителство от 36 министри и др.) не отговаря на съществуващите обстановка и нужди, като узаконява подчинението на по-малката страна спрямо по-голямата. Вместо неефикасната централизация комунистите смятат, че далеч по-целесъобразно е между встъпилите в държавно обединение страни да се установи федерална връзка с произтичащата от нея децентрализирана структура. Местните правителства и парламенти следва да имат по-широка автономия, а централното правителство да е отговорно за външната политика, отбраната и другите главни въпроси. „Програмата от 18 точки“ е значителен документ, обосноваващ научно принципите, върху които да се гради и осъществява междудържавното обединение между прогресивните правителства и сили. Потвърденият от СКП принцип за федерален съюз впоследствие се възприема от мнозинството политически дейци при разработването на формите за междудържавна интеграция. Възприема го и Г. А. Насър, но няколко години по-късно, поучен от провалилия се унитарен експеримент.

Успехите на комунистите и нарастването на техния авторитет са победи, постигнати с висока цена и в напрегната борба. Няма момент през тези близо две десетилетия, когато да е прекратявана антикомунистическата кампания на експлоататорските слоеве в която и да било арабска страна. Малко са периодите, през които комунистите не са били преследвани и заплашвани с репресии и унищожение. Антикомунизмът от тенденция между двете световни войни сега се превръща в характерна черта на политиката на реакционните арабски правителства. Те дори се организират за съвместна дейност в тази насока, като в рамките на Арабската лига на съвещанието в Блюдан (Сирия, 1946 г.) сключват и т. нар. Пакт за борба с комунистическата опасност.

Антикомунистическите кампании и полицейските акции се предприемат при най-различни поводи и под разнообразни лозунги. В репресиите загиват генералният секретар на Иракската комунистическа партия Салман Фахид, обесен през 1949 г., секретарят на Ливанската комунистическа партия Фараджала Хелу през 1959 г., отдават живота си хиляди активисти, редови членове и съмишленици.

Дори и в най-трудни условия арабските комунисти не загубват вярата си в делото за национално и социално освобождение, като се стремят да допринесат за неговото осъществяване. Излезлите на преден план в националното движение средни слоеве не са в състояние да се освободят лесно от антикомунистическите си заблуди, но те изразяват интересите на обективния съюзник на пролетариата. И с тях комунистите търсят да установят антиимпериалистическо единодействие, като не изоставят общите цели заради неизбежните трудности. Подкрепяйки дребната буржоазия, арабските комунисти отчитат ограничеността на нейните задачи и се стараят да я привлекат към по-решително противопоставяне на буржоазията и за радикални социални преобразования. Целта е да се установи тясно сътрудничество за утвърждаване на националната независимост, за решително скъсване с изостаналостта, за активна антиимпериалистическа позиция на международната арена съвместно с всички сили на прогреса, демокрацията и социализма. Тази цел остава непроменена и през 60-те години, през които арабският свят е изправен пред нови проблеми и задачи.

3. Прерастване на националноосвободителната революция в националнодемократична. Разноликият „арабски социализъм“

Наред със заключителните сражения на борбата за независимост от началото на шестдесетте години назряват нови насоки на развитие, които поема и арабският свят. Изострящите се вътрешни противоречия показват, че общонационалната антиколониална идеология не отговаря на нарасналите нужди и не отразява настъпилите промени в разположението на класовите сили. Все по-категорично проличава, че буржоазният национализъм не е в състояние да даде положителен отговор на възникващите с постигането на независимостта изменения. Наблюдаваната през 40-те и 50-те години външна „неразчлененост“ на арабския национализъм започва да се пропуква. Излезлите на преден план обществени сили, придавайки им и идейна обвивка, все по-ясно разграничават своите икономически и политически интереси, като ги изразяват в разнообразни идейни схващания.

Съществуващите в арабския свят обществено-политически условия обуславят размаха на националноосвободителното движение най-вече в рамките на буржоазнодемократичните преобразования. Но променящият се позитивно характер на съвременната епоха дава възможност след завоюването на политическия суверенитет националната революция да се насочи и към нови задачи. Като главна сред тях се очертава постигането на икономическа самостоятелност, за която още В. И. Ленин отбелязва, че е основната и съществената. Тя е и истинската гаранция за всестранен напредък.

При разрешаването на тези нови и още по-сложни задачи арабската националноосвободителна революция, пряко свързвайки се с измененото съотношение на силите в света, придобива чертите на националнодемократична. Установяващото се от началото на 60-те години решаващо влияние на социализма върху съвременното развитие и нарасналата му роля на международната арена позволяват противоречието „арабски свят — империализъм“ да се разрешава и на по-висока обществена основа посредством излизане от рамките на капиталистическата перспектива. Създава се благоприятна обстановка, която подпомага антиколониалната и антиимпериалистическа борба да прерасне в антикапиталистическа, като помежду им се установи положително взаимодействие. Сбъдва се проницателното Лениново предвиждане, че колониалните и потиснати народи, устремени към национално освобождение, в бъдеще неизбежно ще се опълчат и срещу капитализма като обществен строй. От началото на шестдесетте години редица арабски държави поемат некапиталистическия път на развитие.

Некапиталистическият път на развитие е своеобразен преход или скок от една към друга формация, през който се създават материалните, обществено-политическите и културните предпоставки за преминаване към изграждането на социализъм в страни с преобладаващи докапиталистически структури и отношения. Съвременната форма на некапиталистическото развитие е социалистическата ориентация, термин, който отговаря на прокламираните от революционнодемократичните сили стремежи и идеали и едновременно служи като лозунг, мобилизиращ масите. Поетият от редица страни некапиталистически път е върхово постижение на националноосвободителната борба в арабския свят. Изминалите десетилетия го очертават като сложно движение на „отрицание на капитализма“, съпътствувано с трудности и колебания, забежки и поврати.

В началото на 60-те години Египет, Сирия и Алжир поемат пътя на социалистическата ориентация почти едновременно, но при нееднакви условия. Във всяка страна преходът става по начин, повлиян от спецификата на предишната еволюция и от разположението на класовите и политическите сили. Характерът на прехода се отразява върху по-нататъшната динамика на некапиталистическото развитие, показвайки сходството и многообразието на формите на поврат към тази прогресивна ориентация.

Каква е нейната идейна основа? В началото е трудно тя да бъде ясно очертана, особено в Египет. Във „Философия на революцията“ Г. А. Насър се изявява като египетски патриот-революционер, убеден, че порядките на потисничество, корупция и народно безправие трябва завинаги да се премахнат. И когато се стреми да очертае пътищата за действие, ръководителят на „Свободните офицери“ издига постановката за двата вида революции, която концентрирано изразява неговите първоначални възгледи за развитието на Египет и арабския свят.

„Всеки народ по света, пише Г. А. Насър, преминава през две революции. Политическата революция помага за правото на самоуправление, социалната е предизвикана от класовата борба и завършва с установяването на справедливост. Народите, които ни предшествуваха по пътя на цивилизацията, преминаха през двете революции, но в промеждутък от много векове. Колкото до нас, следствие от многобройни недостатъци, дадено ни е да преживеем едновременно тези две форми на революцията."[26] Докато политическата изисква обединението на всички сънародници, социалната води до оспорване на признатите ценности и до вътрешни конфликти. Г. А. Насър схваща сложността на съотношението между националния и социалния момент, което има ключово значение за хода на освободителната борба. Първоначалният му избор е логичен: той отдава предимство на националния момент, призовавайки всички египтяни към „единство на редиците" в името на напредъка на страната.

Това единство изиграва своята положителна роля за отблъскването на империалистическия натиск по време на Суецката криза. След есента на 1956 г. египетското ръководство продължава настъплението срещу чуждите монополи в страната, виждайки в съхранените техни позиции опора за влияние на Запада. Национализацията на чуждите банки, търговски компании и застрахователни дружества се съпровожда с т. нар. египтизация. Чуждите собственици са заставени да продадат акциите си на египтяни. Само през 1957 г. броят на притежаваните от местната буржоазия предприятия нараства от 26 639 на 34 014, а капиталът им съответно от 183 млн. на 246 млн. египетски лири.[27] Г. А. Насър и неговите сподвижници разчитат, че след като се открие път пред местния капитал, той ще се включи активно в националното изграждане. В тази насока „Свободните офицери" вече подготвят амбициозни проекти, предвиждащи за едно десетилетие националният доход да нарасне два пъти и страната да се изтръгне от изостаналостта и мизерията. Сходни мерки за окуражаване на местното предприемачество вземат и буржоазните правителства в Сирия след отцепването от ОАР.

Но като се опира на укрепналата си материална база и поощренията на властите, буржоазията развива дейност, която не само не съответствува, но и противоречи на очакванията. В края на петдесетте години около 3/4 от частните инвестиции в Египет се насочват към градското строителство, значителни суми се влагат в сферата на услугите. Засилват се борсовите спекулации. Егоистичната си природа показва и сирийската буржоазия. За цялата 1963 г. тя не предприема строителство на нито едно промишлено предприятие. Като се възползва от смекчаването на ограниченията при превода на средства в чужбина, само за 1963—1964 г. тя изнася над 800 млн. сир. лири при национален доход за 1963 г. от 3315 млн. лири.[28] Като последица промишленото производство значително спада.

Разгръщането на буржоазното предприемачество се съпровожда със засилване на експлоатацията на масите, чието положение се влошава. В Египет през 1952 г. средният годишен доход на човек от населението възлиза на 35 егип. лири, през 1957 г. той е 37 лири, но животът е поскъпнал средно с 30 %. В същото време група, съставляваща само 1,4% от населението, продължава да присвоява, както до революцията, 1/3 от националния доход.[29] Лозунгът за единство на редиците се оказва прикритие за експлоатация и обогатяване.

Различно от Египет и Сирия е положението в Алжир. Местната буржоазия поради крайната си слабост и колебливи позиции не е в състояние да оглави освободителната въоръжена борба. В нея навлизат масите, чиято народническа идеология измества буржоазнолибералните илюзии, разобличавайки техния фалш и неспособността им да дадат отговор на историческите задачи. Още на първия си конгрес в долината Сумам през 1956 г. оглавилият революцията Фронт за национално освобождение посочва, че масовото участие на бедните и безимотните селяни налага осъществяването на аграрна реформа. На приетата в Триполи през 1962 г. Програма на ФНО се подчертава, че след извоюването на независимостта ще последва „народнодемократична революция“. Тя се определя като „съзнателно изграждане на държавата върху основата на социалистическите принципи и народовластието.“[30]

Спецификата в условията на всяка от трите страни по-скоро потвърждава общото в причините за поемането на некапиталистическия път. Той трябва да разреши възникналото остро противоречие между наложителната необходимост от дълбоки социални преобразования в интерес на обществото и егоистичните интереси на експлоататорските класи. Изменящото се съдържание на националноосвободителната борба изисква да се поставят задачи, целещи радикални промени, които да бъдат и гаранция за необратимия характер на постигнатите от революцията успехи с извоюването на държавния суверенитет.

За да се осъществят тези нови исторически задачи, възниква нуждата от ускорено социално-икономическо развитие, излизащо от „класическото“ русло. Местната буржоазия не може да го осигури. Оглавилите властта радикални дейци съзират нейния стремеж към компромиси с чуждите монополи, който застрашава независимостта и напредъка на техните страни. Опитът им да постигнат по-голяма социална справедливост, като съхраняват позициите на буржоазията, се проваля, а изявяваните все по-открито нейни претенции към властта вдъхват у тях нарастващи опасения. Чувствувайки се излъгани и застрашени, революционерите националисти не се поколебават да се насочат срещу най-влиятелните групи от буржоазията. Така се оформя значителна част от т. нар. първо поколение революционни демократи. По вярното наблюдение на Х. Багдаш национализмът на тези искрени патриоти е толкова силен и радикален, че просто ги „тласка“ към сближаване и възприемане на социализма.[31] Вместо „единство на редиците“ те издигат лозунга за „единство на целите“, стремейки се да мобилизират под свое ръководство широк спектър от социални сили в името на постигането на тези цели.

Противникът е обуржоазилата се феодална и буржоазната върхушка от града и селото и близките до нея по настроения и тенденции експлоататорски прослойки. Ръководената от революционните демократи власт започва да им нанася удари с политически и икономически средства, за да разруши тяхната мощ и влияние. Тези мерки означават по същество пристъпване към некапиталистическо развитие. По-нататък започва сдържане на буржоазните елементи и на възпроизводството на капиталистическите отношения. Извършват се мероприятия, с които експлоататорските групи се неутрализират с оглед преустройството на стопанството върху нови принципи. Наред с икономическите стоят и трудни обществено-политически задачи. За тяхното успешно изпълнение властта трябва да обедини и организира всички класи и слоеве, които както пряко и изцяло, така също и потенциално или частично са заинтересовани от очертаващото се некапиталистическо развитие. С тяхната подкрепа революционните демократи трябва да установят превес над реакционните групи, като ги изтласкат и от позициите им в обществено-политическия живот.

На кого разчитат все по-отчетливо схващащите своите задачи революционни демократи? Тяхна социална опора са полупролетарските, пролетарските и непролетарските трудови слоеве от селото и града, наред с отделни прослойки най-вече от селската буржоазия. Отделните групи от този нееднороден блок се стремят в различна степен да ограничат и ликвидират вътрешната реакция и експлоатацията, да прекратят зависимостта от империализма. Между класите и слоевете, съставляващи тази опора, съществуват противоречия и имуществени различия, което прави нейните граници твърде подвижни в зависимост от хода на некапиталистическото развитие. В моментите на радикални революционни „приливи“ от социалната опора се изключват, като ѝ се противопоставят, всички експлоататорски групи. В нея остават само слоеве, готови да осъществят тези преобразования по революционен път. В моментите на „отливи“ експлоататорските прослойки отново заемат обществено-политическата сцена и с лозунгите за „национално единство“ се стремят да стабилизират позициите си. Затова тази опора може да се смята за преходна в смисъл, че при преобразованията неизбежно се отцепват все още свързаните с нея експлоататорски групи. Без това разграничение се оказва невъзможно по-нататъшното задълбочаване на антикапиталистическите преобразования.

В техния цялостен комплекс първостепенно място заемат предназначените да разрешат въпроса за земята, като се има предвид, че мнозинството от населението в тези страни е селско. Аграрните реформи целят да отстранят традиционните порядки и да стимулират процеса на откъсване от мизерията и изостаналостта. В Египет през 1961 г. е издаден нов аграрен закон. Максимумът владяна земя се установява на 100 федана. Изплащането на откуп срещу отнетия от собствениците излишък (включително и с реформата от 1952 г.) се отменя. В Сирия през май 1963 г. също се внасят промени в аграрната реформа. Поземлената собственост се ограничава на 15—20 ха за напояваните земи и на 80—300 ха за ненапояваните. На оземлените селяни и в двете страни се препоръчва да организират кооперативи, чието изграждане се подкрепя. Най-радикални са промените в Алжир. През март 1963 г. излизат декрети, с които се национализира цялата принадлежаща на френските преселници собственост, възлизаща на близо 40% от обработваемата земя. Нейното ръководство се предава на комитетите за самоуправление — типична проява на творческата революционна инициатива на отрудените селски маси, заели се да стопанисват изоставените от доскорошните собственици ферми.

Важен белег на социалистическата ориентация е национализацията. Чрез нея се ограничава частният капитал и се превръща в подчинен сектор на стопанството. Тя е и важен стимул да се изгради мощен държавен сектор. Първите стъпки в тази насока се правят през 1960 г. в Египет с национализацията на банката „Миср“ — главен икономически стожер на местната буржоазия. През лятото на 1961 г. са обобществени всички банки, застрахователни дружества, крупните търговски и промишлени компании. Една част са превърнати в смесени, като държавата държи контролния пакет от акции. Национализирана е външната търговия. Докато реформите след революцията съкрушават надмощието на феодално-земевладелската върхушка, сега се подкопават икономическите основи на могъществото на едрата и на част от средната буржоазия. За силата на удара говори фактът, че е отнета собственост, възлизаща на колосалната сума 1 млрд. егип. лири. Най-изявените представители на върхушката са дадени под съд за спекула, имуществото им е секвестирано. Обявени за народни врагове, те са лишени от политически права.

В Сирия вълната от национализации през 1964—1965 г. предоставя в ръцете на държавата предприятията, даващи около 3/4 от промишлената продукция, като обхваща също основните търговски компании и чуждите петролни фирми. Петролните и минните богатства са обявени за общонародна собственост. В Алжир в сектора на самоуправлението след независимостта попадат около 700 предимно дребни предприятия, изоставени от преселниците. Шестдесетте години са време на редуващи се национализации с опити за взаимноизгодно сътрудничество с оставащите чужди фирми. Местната буржоазия съхранява известни позиции и в трите страни найвече в леката, отчасти в обработващата промишленост и в услугите.

В страните, поели некапиталистически път на развитие, най-рано в арабския свят се започва изграждането на държавен сектор, който, поставен върху планови основи, заема господствуващи икономически позиции. Когато начело на властта са представители, изразяващи предимно интересите на дребната буржоазия, той придобива черти, които му придават преходен характер. Без да е още социалистически, той вече не е и капиталистически. Но неговото взаимодействие с останалите сектори за позитивната трансформация на свързаните с тях трудови социални групи показва, че се осъществява некапиталистическо развитие.

Видима черта на некапиталистическото развитие са преобразованията в социалната област. Целта е да се намали съществуващата пропаст между бедни и богати. Ограничават се прекомерните печалби. В Египет всички доходи, надвишаващи годишно 10 хил. егип. лири, започват да се облагат с данъци, чийто дял достига до 90%. Сходни мерки се вземат и в Сирия. Разширяват се социалните придобивки. В Египет от 1961 г. и в Сирия през 1961—1964 г. в държавните предприятия се установява задължително отчисление на 25% от чистата печалба в полза на работниците и служещите — 10% се предоставят в брой, а останалите се внасят за колективни битови и социални улеснения. От 1964 г. в Египет се въвежда обществено осигуряване при болест, злополука, безработица, старост, инвалидност и смърт. Строят се работнически жилища, намаляват се наемите, предоставя се платен годишен отпуск, изграждат се почивни домове. Тези придобивки се утвърждават в Алжир и Сирия наред с определяне на размера на работния ден и на минимума работна заплата. Трябва да се отбележи, че водеща роля в тази насока играе държавният сектор, докато в частния и особено в селското стопанство тези стъпки се извършват с големи трудности, много често формално, като се постигат ограничени резултати.

Друг важен проблем пред революционнодемократичното ядро е извършването на положителни промени в държавната администрация, наследена от бившите колониални или феодално-буржоазни режими. В тази насока то не успява да постигне забележими успехи. От стария висш апарат са отстранени само тясно свързаните с феодалната върхушка или с колонизаторите служители. Те са заменени с офицери или бивши партизани (случая с Алжир), които нямат нужната квалификация и в много отношения просто са „погълнати" от традиционната за тази група психика и рутина.

Когато разглежда извършващият се в Египет преврат и неговите последици, представителят на „левицата" сред „Свободните офицери" Халед Мухиедин признава, че е възникнала необходимост от теория, която да потвърди избрания от революцията път. Успоредно с провежданите радикални преобразования революционните демократи в Египет, Алжир и Сирия разработват и идейни възгледи, с които обосновават необходимостта от тези преобразования, като формулират и целите, към които се стремят. Така в една динамична и напрегната обстановка кристализират революционнодемократичните възгледи за същността на направения избор, правят се констатации за неговото настояще и се чертаят планове за бъдещето.

Основните черти и принципи в схващанията на революционните демократи намират израз в редица документи. Сред тях особено значение имат известната „Харта за национално действие", разработена от Г. А. Насър и одобрена от т. нар. Конгрес на народните сили през май 1962 г., Алжирската харта, приета от ФНО през април 1964 г., и Документите, отнасящи се до социалистическите преобразования в Сирия, публикувани от Баас през 1966 година. Те отразяват същността и характера на споделяните от т. нар. първо поколение революционни демократи възгледи, представляващи като цяло една разнолика и еклектична теория.

Най-съществeният белег за революционния характер на тези възгледи е признаването на класовата борба независимо от влаганото от тях в термина съдържание. До тази идея революционната демокрация достига най-вече поучена от собствената си практика с провала на лозунгите за единство на редиците. Преживяното сполучливо е обобщено от самия А. Г. Насър в речта му през октомври 1961 г.: „Ние винаги отхвърляме примирението с империализма, но допуснахме грешка, вървейки към примирение с реакционните елементи. Струваше ни се, че реакционните елементи, колкото и да се различават от нас, също са синове на едно отечество и споделят с нас обща съдба. Но опитът показва, че мислейки по този начин, ние дълбоко сме се заблуждавали, защото реакцията не се колебае да се опре на империализма, за да лиши народа от социалните му завоевания... Когато възвестихме стремежа си да ликвидираме класовите противоречия с мирни средства в рамките на „Националния съюз", реакцията застана на противоположния път."[32] В „Националната харта" вече се посочва, че не трябва да се игнорира или отрича „законната и естествена борба между класите", като се предвижда и употребата на насилие спрямо тези елементи, които не желаят да се откажат от монополните си позиции и привилегии, основани на експлоатацията на масите — извод, който трябва да служи и като ръководство за действие.

В същата насока са и постановките на Алжирската харта. В нея се заявява, че революционната власт, изразяваща интересите на мнозинството, неминуемо се сблъсква с привилегированите слоеве — собствениците на средствата за производство и бюрократичната буржоазия. Затова тя не трябва да отстъпва пред частноексплоататорската собственост, длъжна е да пресече всички възможни опити за политическа изява на местния и чуждия капитал. И в решенията на VI конгрес на Баас в Сирия през 1963 г. се поставя задачата за борба против реакционните класи наред с необходимостта да се отстраняват от съзнанието на изостаналите слоеве идеите за класово сътрудничество.

Арабските революционни демократи отбелязват съществуването на класи в обществото и неизбежния конфликт между експлоатирани и експлоататори, но те не възприемат класовата борба като основен двигател на историческия процес. „Марксизмът, отбелязва Г. А. Насър, признава диктатурата на пролетариата, говори за насилие на една класа над друга. По този въпрос ние имаме различни становища."[33] Основният довод е отхвърлянето на „диктатурата", която египетският президент смята, че не трябва да преминава от една класа на друга. Той схваща неправилно същността на диктатурата на пролетариата и нейните функции, противопоставяйки им „демокрацията на целия народ“. Тази „демокрация“ ще дойде като резултат от отстраняването на различията между класите. Следователно постигането на идеала идва с класовата борба. Но водейки я с всякакви средства срещу буржоазията и феодално-земевладелската върхушка, революционните демократи едновременно я сочат най-вече като преходно насилие. То трябва да завърши колкото е възможно по-скоро, за да се възстанови националното единство и възтържествува братството. Тогава противоречията между съществуващите отделни групи на „трудовия народ“ ще се разрешават по мирен път.

Кои са тези групи, съставляващи „трудовия народ“, на които разчита египетското ръководство? Както то, така и останалите революционни демократи от т. нар. първо поколение наред със селяните, работниците, армията и интелигенцията имат предвид и включват представителите на т. нар. от тях „национален“, „неексплоататорски“ и дори „трудов“ капитал. Границите на тази социална група не са точно очертани, но е ясно, че се отнася до прослойките на средната буржоазия. Подчертава се тяхната заинтересованост от националното изграждане, враждебността им към империализма или нежеланието, по-скоро неспособността да прибягват до „монопол“ — термин, с който революционните демократи най-често изразяват стремежа и възможността на едрата буржоазия да постигне икономическо и политическо господство.

Включването на части от буржоазията в групата на „трудовия народ“, на „народните сили“ има голямо значение за революционнодемократичната теория и практика. Твърде рано се разчита, че ще се приключи с класовата борба и ще се премине към мирното уреждане на „неантагонистичните и второстепенни противоречия в духа на националното единство.“ По този начин се притъпява остротата на настъплението срещу най-многобройната експлоататорска прослойка в града, свързана и със селото. Провъзгласеният път към социализъм, давайки възможност за „масово“ възпроизводство на капитала, фактически стимулира носителите на собственото си отрицание, което има съществени последици за динамиката на прогресивните преобразования и за тяхната съдба.

Непоследователността при воденето на класовата борба срещу буржоазията в собствените страни е съществен белег за дребнобуржоазния характер на революционнодемократичната власт при некапиталистическото развитие през шестдесетте години.

Тази непоследователност се дължи на факта, че революционните демократи не са в състояние да се освободят от илюзията, че „без частна собственост не може“, многократно заявявайки, че не ще я ликвидират, тъй като я смятат за присъща на индивида и стимул за издигането на хората и обществото. Оттук и утопизмът на тяхното заключение-идеал, че ще могат да постигнат братство и справедливост, без да унищожат корените на социалното неравенство.

Революционните демократи тясно свързват своите идеали със социализма. Като термин той се появява още с оформянето на баасизма като основен елемент в известната негова триада-лозунг наред с единството и свободата. Радикалите-баасисти от началото на 60-те години започват да придават на социализма все по-определено антиексплоататорско съдържание. При провъзгласяването на въоръжената националноосвободителна борба в Алжир през есента на 1954 г. като нейна цел се посочва създаването на „социална република“. Терминът скоро бива уточнен и заменен със задачата да се предприемат преобразования, които да доведат до изграждането на „социалистическо общество“. Г. А. Насър заговорва за „социализъм“ след завръщането си от историческата Бандунгска конференция, а четири години по-късно вече описва бъдещото египетско общество като „социалистическо, демократично и кооперативно.“ И в трите случая се касае за бърза еволюция, без съмнение повлияна от постиженията на реалния социализъм.

Съдържанието на термина социализъм се разкрива в редица изказвания и документи. Алжирските ръководители уточняват, че развитието на революцията в социалистическа насока е наложено от общата динамика на социалната борба след националното освобождение. В Националната харта социализмът се сочи като естествен резултат от развитието на човечеството през втората половина на XX в. и от провала на капитализма да разреши справедливо стоящите пред него проблеми. В т. нар. Теоретични принципи на партията, приети на VI национален конгрес на Баас, като нейна цел се посочва „социалистическото преобразяване на обществото върху принципа на превръщането на частната собственост и средствата за производство в пълна общонародна собственост“. В същата насока е и определението на Г. А. Насър от 1965 година: „Социализмът — това е създаване на условия, при които всеки човек има възможността да удовлетворява своите материални и духовни потребности. Това е един безкраен процес, защото потребностите на човека нарастват заедно с развитието на обществото .“[34] Вижда се, че революционните демократи от първото поколение достигат до обосновани възгледи за социализма. Той се схваща като социално-икономическа система, която ликвидира експлоатацията на човек от човека и класовото неравенство. Нейното усъвършенствуване зависи от достигнатото на отделните ѝ етапи социално-икономическо равнище. Това е един справедлив строй, чиято неизбежност произлиза от дълбоките нужди на новоосвободилите се страни, и до него се достига като естествен резултат от еволюцията на човечеството в най-ново време.

Направеният от революционните демократи избор следва еволюция, в която съществен елемент е и отношението към реалния социализъм. Дълги години Г. А. Насър е в плен на антикомунизма. През 1955 г. той дори написва полемичното есе, озаглавено „Реалностите на комунизма“, в духа на „Опровержението“ от Дж. Афгани, съчетано със силен националистически патос. Радикалното поколение баасисти в началото на 60-те години застава пред избора: или да последва антикомунизма на „историческия вожд“ М. Афлак, или да потърси опита на научния социализъм. Неговите представители отхвърлят заклинанията на М. Афлак, че арабите могат да тръгнат към единство и социализъм „само ако се освободят от комунистическия кошмар.“[35] Според тях подобен „тесен национализъм“ пренебрегва неотложните проблеми пред арабския свят и натрупания световен опит. Доводите им са толкова убедителни, че сам М. Афлак е принуден да направи известни корекции, за да запази авторитета си сред отишлите твърде наляво негови последователи. Той заявява, че баасистката позиция спрямо марксизма вече не е изцяло негативна, защото трябва да се използва всичко, което е полезно в борбата за социализъм.

В Алжир отношението към световния социализъм разкрива интересни моменти от идейната еволюция на революционните демократи. В Програмната декларация на правителството от 1963 г. министърът на стопанството Б. Бумаза заявява по повод на направения избор, че това е социализъм, „наследник на традициите на революционните движения по света. Той не се страхува да извлече уроците на френската революция, на руската революция, на китайската и кубинската революция“[36]. Тези думи илюстрират обстановката на обхваналия обществото ентусиазъм. Зарядът на революционния подем, помел чуждото господство, буквално се „взривява“ във всички посоки на отрицание на капитализма.

Това „обръщане“ към социализма е типично за редица дейци на революционната демокрация от първото поколение. Много от тях са бунтари и романтици, които нетърпеливо се стремят да изтръгнат с един замах страните си от изостаналостта. И затова в Алжир бързо се стига до вътрешен конфликт, довел през юни 1965 г. до отстраняването на президента А. Бен Бела от властта. Новото ръководство, оглавено от Х. Бумедиен, обявява решимостта си да замени „конюнктурния и показен социализъм“ със социализъм, който да отговаря на реалността. Направен е изводът, че „радикалното преобразяване“ на алжирското общество не може да се извърши, без да се имат предвид фактори като „религия и убеждения, вековни традиции и морални ценности на народа“. По думите на съветския изследовател Ю. Потемкин, „революционно-романтичният подход към проблемите на общественото развитие“ отстъпва пред „национално-прагматичния“[37]. Неговите носители са настроени по-реалистично, стремят се да решат поставените задачи, като се съобразяват с обстановката и с равнището на съзнанието на масите, което и те самите в значителна степен споделят.

Приведените примери недвусмислено показват, че арабските революционни демократи се обръщат към световния социалистически опит, но винаги го пречупват през своя националистически мироглед, който е и решаващата основа на техните цели, задачи и идеали. Характерни в тази насока са изказванията на Г. А. Насър, който заявява, че има само един „научен социализъм“, т. е. „универсален социализъм, основан на научни принципи“. Едновременно обаче той бърза да допълни: „Ние казваме, че нашият социализъм произтича от нашите житейски условия. Но ние не сме фанатици. Ние ще изучаваме социалистическия опит на другите страни по целия свят.“[38]

Когато се разглеждат многобройните изказвания за социализма, трябва винаги да се има предвид и публиката, пред която се излагат. Често, за да предотвратят обвиненията, че са безбожници или че греховно заимстват идеи от „неверниците“, революционните демократи говорят за сходства дори между несъвместими разбирания. Подобно съчетание е както съобразяване с аудиторията, така и отражение на техните противоречиви възгледи за същността и отличителните черти на социализма.

Вътрешната противоречивост проличава ясно от съдържанието, влагано в основната формулировка. „Нашият социализъм, заявява Г. А. Насър, е научен. Това означава, че се основава на науката, а не на анархията. Но ние не казваме, че нашият социализъм е материалистически. Ние не смятаме нашия социализъм за марксистки. Защото ние не отричаме религията.“[39] Схващането за „научен социализъм“ със светско съдържание като резултат от обществената еволюция се съпровожда и с метафизично-морализаторската интерпретация, която проличава при отхвърлянето на материализма и позоваването на исляма. Една от основните негови догматични постановки е за „божественото знание — наука“. Това „знание“ е вечно и непреходно, то „учи“ хората по пътя на Аллаха да постигнат съвършенство в отношенията помежду си.

Религиозният елемент в термина отразява интересна страна във възгледите на революционните демократи за социализма, а именно за неговото отношение към ислямската религия — господствуващата форма в масовата арабска идеология.

Позицията си спрямо исляма революционните демократи декларират във всекидневната идейна и политическа практика. Наред с различията, налице са редица общи черти. Основната сред тях е стремежът ислямът да бъде представен за социалистическа религия. Г. А. Насър заявява, че вярата в Аллаха подобно на социализма призовава към равенство и означава обществена справедливост и демокрация. „Питат: не противоречи ли социализмът на религията, не е ли религията привърженик на експлоатацията на човек от човека. Не! Религията никога не е проповядвала експлоатацията. Мюсюлманската религия е сто на сто социалистическа религия."[40] Констатацията означава, че принципите на исляма отговарят на поставените цели, а неговите предписания съответствуват на прилаганите от революционните демократи методи за постигането на тези цели.

Свързването на исляма със социализма има не само прагматични последици. То логично води до разграничаване от марксизма-ленинизма. Г. А. Насър заявява, че ако комунистическата идея може да се формулира с 20 точки, то той е „готов да се подпише под 18 от тях"[41]. Единственото, с което не е съгласен наред с разбирането за диктатурата на пролетариата, е отношението спрямо религията. Изтъкнатите отлики ясно определят характера на схващанията на Г. А. Насър, както и същността на редица други концепции на революционната демокрация в арабските страни.

Във възгледите на Г. А. Насър отношението социализъм — ислям остава твърде статично. У алжирските революционни демократи то претърпява промени, тясно свързани с динамиката на извършваните преобразования. В първите години след извоюваната независимост на ислямския фактор не се обръща нужното внимание. Според редица наблюдатели това пренебрегване изиграва известна роля за отстраняването на А. Бен Бела от властта.*

Застаналото след събитията през юни 1965 г. ръководство още с първите свои декларации подчертава привързаността си към исляма. Едновременно с това в полемичен тон то заявява, че пълното съответствие на извършваните преобразования с исляма е и единствената правилна негова интерпретация. „Намират се фанатици, посочва Х. Бумедиен, неспособни да следват хода на времето. Те остават привързани към идеи, култове и илюзии, които нямат никаква връзка с **истинската религия** (подчертано от автора)... Те представят исляма по начин, противоречащ на представите, към които е привързан алжирският народ — ислям, проповядващ справедливост, равенство, ликвидиране на националните богатства по справедлив начин.“[42] От друга страна, разграничението е върху сходна с посочената от Г. А. Насър основа. В реч през 1968 г. алжирският ръководител заявява, че „социализмът всъщност е синоним на справедливост и равенство, а в това се заключава и донесеното ни от пророка послание... Социализмът в Алжир не може да се основава на атеизма, защото народът, който живее в него, е арабско-мюсюлмански и дълбоко вярва в редица свещени ценности.“[43]

---

* След като в началото на 80-те години бившият алжирски президент получи отново възможност за изяви, той направи изказвания в силно религиозен дух. — *Бел. авт.*

Постановките показват стремежа на арабските революционни демократи да внесат промени и в двете страни на съставеното от тях „уравнение“ социализъм — ислям. Целта е да се утвърди и докаже прокламираната хармония между тяхното съдържание. От социализма се иска отказ от атеистичната му същност. Значителни са и предписаните промени за вярата: за да се възстанови в „истинския си облик“, тя следва да бъде прочистена от всички „наслоения“ — термин, който обхваща възгледи, смятани от революционните демократи за препятствие пред социалистическото изграждане. Така и в социализма, и в исляма, и в тяхното взаимоотношение се внася ненаучно съдържание. В революционнодемократичните схващания за това взамоотношение преобладават непролетарските реформистки и радикални концепции, съчетани с религиозната привързаност.

Със своите разбирания и практика революционните демократи придават нови измерения и на лозунга за арабско единство. Показателна е еволюцията на Г. А. Насър. Пренасяйки заблужденията си за „единство на редиците“ в общоарабски мащаб, египетският президент приема през 1958 г. да установи федерална връзка с Йемен. Провалът на ОАР окончателно го убеждава, че арабската реакция и феодалните режими са решителни противници на единството, към което той се стреми. Последвалата бърза еволюция в схващанията на Г. А. Насър за арабското единство се отразява в Националната харта от 1962 година. В нея се провъзгласява постигането на свобода, социализъм и единство като цели на арабската революция. Единството от нов тип вече намира по-естествено място при степенуването на целите и тяхната реализация.

„Единство на редиците, основано на различни цели, отбелязва в реч по това време Г. А. Насър, би изправило цялата арабска нация пред опасност... Ние се стремим да постигнем на първо място единство на целите. Това единство може да доведе до единство на редиците, защото единството на целите представлява единство на всички арабски народи, които имат една и съща цел."[44]

В Хартата се анализират и настъпилите различия в арабския свят. Те са определени като следствие от „социалната класова борба", която египетският ръководител искаше отначало да избегне. В документа се сочи, че на настоящия етап единството на арабската нация е постигнало такава здравина, че нацията е в състояние да премине към социалната революция, насочена вече и срещу арабската реакция, съюзник на империализма. Споменават се и пътищата за постигане на единство, като се отчита натрупаният опит. Осъществяването на единство не трябва да води до еднообразна конституционна форма, която механично да се прилага във всички случаи. Изводът е, че се отнася за „дълъг път, по който етапите и формите ще могат да се умножават, преди да се достигне до крайната цел". В тази насока се насърчава установяването на частично единство между два или повече арабски народа, както и сътрудничеството между националните прогресивни движения и сили. В духа на панарабизма се смята, че по пътя към единството лесно ще бъдат преодолени различията между отделните страни и народи, които са само временна фаза от тяхното развитие.

Концепциите за единство в Хартата са решителна крачка в еволюцията на възгледите на Г. А. Насър и на цяло поколение революционни демократи в арабския свят. Истинското единство е възможно само върху антиимпериалистическа основа, борбата за неговото осъществяване е движение към социализъм. Тя има прогресивно и демократично съдържание, като изолира реакционните сили вътре в арабските страни и в общоарабски мащаб. Схващанията за единство показват, че е настъпил разрив между оформящите се революционно-демократични виждания и буржоазните. Разграничението се извършва в рамките на панарабизма, като едновременно му придава положителни аспекти и отслабва отрицателните му страни. Хартата изразява стремежите на дребната буржоазия и средните слоеве към обединение в общоарабски мащаб. То трябва да увлече останалите широки трудови слоеве в името на едни вътрешно-противоречиви, но с общо прогресивно съдържание цели и идеали.

Сходна еволюция във възгледите за единство се очертава и сред баасистите. Отцепването от ОАР, подкрепено от отделни партийни лидери, довежда до разцепление в партията на враждуващи фракции, взаимно обвиняващи се за допуснатите при обединението и след краха му грешки. В тази обстановка на 8 март 1963 г. в Сирия е извършен преврат от офицери — привърженици на възстановяване на единството с Египет, между които и баасисти. Техните позиции укрепват поради факта, че в съседен Ирак един месец по-рано е извършен баасистки преврат. Пред опасността от изолация сирийските и иракските баасисти се опитват да засилят влиянието си чрез панарабските лозунги, обръщайки се към Г. А. Насър с призив за обединение.

В началото на април в Кайро започват преговори в тази насока между представители на Египет, Сирия и Ирак. След оживени спорове се постига съгласие да се създаде федерална държава. Тя обединява трите страни, като всяка от тях има свой президент, законодателно събрание и правителство. Начело на федерацията се предвижда да застане федерален президент. Общите органи ще бъдат компетентни по въпросите на външната политика, икономиката и отбраната. Неясно е очертано бъдещето на политическите партии, което дава възможност за противоречиви тълкувания. Като цяло подписаното на 17 април 1963 г. споразумение за федерален съюз между трите страни представлява компромис между схващанията и амбициите на Г. А. Насър и баасистите. Компромисът е само временен. След няколко месеца отношенията на Египет със Сирия и Ирак рязко се влошават поради предприетите в двете страни преследвания срещу насъристите. Египетският лидер заявява, че ОАР се оттегля от проекта за тристранна федерация. Така едно обединение на по-ясна антиимпериалистическа основа се оказва невъзможно поради съперничеството между дребнобуржоазните лидери и течения, всяко от които претендира, че е намерило абсолютно вярното разрешение на стоящите пред арабския свят проблеми.

Преходът към социалистическа ориентация и в трите страни се съпровожда с изменения в политическия живот. В Алжир и Сирия пред управляващите партии са поставени задачите да заемат челно място, като съществено реорганизират своята структура и дейност. Ролята на Фронта за национално освобождение в Алжир е потвърдена от одобрената през септември 1963 г. чрез референдум конституция. В приетите на Първия конгрес на ФНО през 1964 г. Алжирска харта и Устав се посочва, че фронтът е авангардна организация на алжирския народ, чиято цел е създаването на социалистическо общество, в което да бъде отстранена всякаква експлоатация на човек от човека. В организирането и в установените принципи на вътрешнопартиен живот се чувствува влиянието на опита на комунистическите партии. Въвеждат се категориите член и кандидат-член. Като основен принцип на организирането и дейността на фронта се посочва демократическият централизъм. Като първично звено се очертава партийната ядка, следвана от първичната организация и федерацията. Най-висша инстанция е конгресът, който избира Централен комитет, излъчващ Политическо бюро и генерален секретар на фронта.

Алжирската харта посочва, че ФНО ще контролира дейността на държавата и ще постави на нейните ключови позиции най-способните свои членове. Член 33 от Устава определя избирания на конгресите Централен комитет като институт, заемащ ръководно място в цялостния обществено-политически живот. Той посочва по предложение на Политбюро партийните членове, „призвани да изпълняват парламентарни длъжности, да поемат правителствени отговорности и важни постове в държавата“. Генералният секретар на ФНО е и единственият кандидат при изборите за президент.

След събитията през юни 1965 г. създаденият Революционен съвет поема функциите на върховен партиен и държавен орган. На 1 ноември 1965 г. Х. Бумедиен заявява, че „партията е първа институция в страната. Тя е призвана да направлява политиката на правителството и да контролира изпълнението на неговите решения. Държавата е инструмент за осъществяване на партийните идеали“. Тези изказвания отразяват становището на оформилата се в ръководството на страната левица, която цели задълбочаване на преобразованията по поетия път. Тя се стреми да укрепва фронта като авангард на масите, засилва взискателността при подбора на партийните членове в обстановката на съпротива на бюрократизиралите се елементи, които спъват този процес.

По-друго е положението в Египет. Националната харта от 1962 г. констатира неуспехите с предшествуващите политически организации и препоръчва изграждането на Арабски социалистически съюз на народните сили, като в неговите рамки се оформи и нов политически апарат. На 7 декември 1962 г. с декрет на президента се обявява създаването на АСС. Уставът го определя като „политическа организация на народа, която съсредоточава всички негови искания и обединява неговите сили в рамките на националното единство". Шест години по-късно е направена поправка: „АСС е социалистически авангард, който ръководи народа, изразява неговата воля, направлява националната дейност и предприема ефикасни действия в рамките на принципите, провъзгласени в Националната харта... Той обхваща всички сили на народа: селяни, работници, войници, интелектуалци и собственици на национален капитал."[45]

Уставът и политическата програма на съюза го очертават не като партия, а като широк фронт, обединяващ патриотично настроените сили. Посочва се, че това е „пълномощник на народа, който упражнява от негово име управлението, насочването и наблюдението на обществено-политическия живот. Националното събрание като върховен орган на държавата осъществява съвместно с професионалните и народните събрания очертаната от АСС политика".

АСС придобива стройна организационна структура. В селата, предприятията и учрежденията се изграждат първични организации, в градовете, околиите и областите — комитети. За членове се приемат лица над 18-годишна възраст, които не са засегнати от мероприятията на правителството (аграрна реформа, национализации и др.). През 1963 г. са изградени около 7 хил. първични ядки и са привлечени близо 4,8 млн. души, към 1966 г. броят на членовете достига 7 милиона. Висш орган е Общият национален конгрес свикван на 6 години. Той избира 250-членен Централен комитет, който на свой ред излъчва 25-членен Върховен изпълнителен комитет. ЦК има право да внася за обсъждане и приемане проектозакони от Националното събрание. Председател на АСС е президентът на републиката.

Заложеният принцип на широк прием в съюза обуславя социалната нееднородност на членската маса, характера и последователността на осъществяваната дейност. В нея се отразяват противоречията на египетското общество, постиженията и слабостите на революционните демократи. Наред с положителната организационна и възпитателна работа се очертава тенденцията към администриране отгоре, към ограничаване на низовите звена, където се забелязва активност на членската маса, която настоява за прилагане на взетите решения.

Курсът към задълбочаване на революцията в средата на 60-те години довежда до конфликт между оформилите се в съюза ляворадикално и опортюнистично крило. Революционнодемократичното ядро намира силна теоретична подкрепа в лицето на египетските марксисти, които след разпускането на Египетската комунистическа партия заемат редица ръководни постове в АСС и се обединяват около теоретичния негов орган сп. „Талия“ („Авангард“). Те решително се противопоставят на опитите да се принизи ролята на АСС и на стремежа на буржоазните и бюрократичните кръгове да изпразнят от съдържание дейността му. Срещу откритата и подмолната атака на опортюнистичните кръгове радикалните елементи издигат идеята за дълбоки преобразования в АСС.

На първо време египетските марксисти смятат, че приемането в АСС следва да се ограничи с ясни критерии, като се приложи предвижданото разграничение между „активисти“ и „записани“ членове. Когато това се оказва невъзможно, те предлагат да се изгради вътре в съюза „политически апарат“, обхващащ „няколко хиляди социалистически елементи“, който да играе ролята на авангардна партия[46]. Разчита се, че в бъдеще ще стане възможно той да прерасне в партия, бореща се за изграждането на общество върху основата на научния социализъм, приложен спрямо египетската действителност.

Г. А. Насър приема идеята и в началото на 1966 г. е изграден с добре познатите на „Свободните офицери“ конспираторски методи апарат в АСС под наименованието „Социалистически авангард“. Членовете му се набират въз основа на личната преданост към Г. А. Насър и най-близките му сподвижници. Задачата им е да следят за настроенията сред членската маса и да предотвратяват антиправителствени акции, като разполагат с оръжие и система на връзка помежду си. Верен на военната си психика, Г. А. Насър по своему разрешава проблема за „политическия авангард“, един от съществените фактори за успеха на некапиталистическото развитие.

Постигнатото в политическата мобилизация на масите като опора на революционнодемократичните режими показва тенденцията към постепенно придвижване на създадените организации към ролята на авангардна сила. Процесът върви трудно. Общата изостаналост и невежество, саботажът на буржоазията и бюрократичните елементи, липсата на опит и подготвени кадри, недостатъчно избистрената идеология препятствуват превръщането на тези организации в истински революционнодемократичен авангард. Идейните колебания, приливите и отливите в извършваните преобразования, прибягването до армията като решаваща опора на властта — всичко това са действия на революционери, които се сближават със социализма не през пролетарската класова борба, а чрез постепенното противоречиво преодоляване на собствените дребнобуржоазни идеи, схващания и илюзии.

Развитието по некапиталистически път показва, че направляващата го революционнодемократична власт непрекъснато трябва да застава с лице пред една определена алтернатива. Ако отстъпва пред буржоазията, позволявайки ѝ да се стабилизира и да си възвръща позициите, то постепенно в развитието започва да надделява прокапиталистическата насоченост, обусловена от ниското обществено-икономическо равнище, което самата социалистическа ориентация цели бързо да преодолее. Проследяването на некапиталистическия поврат и на събитията през шестото десетилетие показва актуалността на оценките на В. И. Ленин, че истинската революционна демокрация не трябва да се бои от движението към социализъм. Това е така, защото „не може да се върви напред, без да се върви към социализма, без да се правят крачки към него... Невъзможно е да се стои на едно място... Да се страхуваш да вървиш напред, значи да вървиш назад“[47]. За първото поколение революционни демократи движението към социализъм се съпътствува с колебания и задръжки.

В изказване през 1966 г., утвърждавайки схващането си за научния социализъм, Г. А. Насър отбелязва, че в термина „арабски социализъм намира отражение комплексът за национална малоценност“. В друго изказване пък смята, че той е измислен от египетските вестници. Плод на комплекси или журналистическа приумица, терминът от началото на 60-те години до наши дни е сред най-употребяваните в обществено-политическия и идейния живот от Персийския залив до Атлантика. Във всяка страна има нюанси, всички обществени групи и политически сили вземат отношение към „арабския социализъм“, като го приемат, тълкуват или оборват.

Най-много се пише за „арабския социализъм“ в Египет от началото на 60-те години. Сред залялата пазара лавина от книги заслужават внимание „Нашият арабски социализъм“ от А. М. Шумайс, сборникът „Проучвания върху социализма“, сериите от статии на видните журналисти И. А. Кудус и М. Х. Хейкал. Една от главните теми в апологетиката е, че „арабският социализъм е най-съвършеното по своята солидарност общество“, като „този най-велик социализъм, познат на човечеството“, вече е бил осъществяван... при ранния ислям. Това общество в миналото, разяснява А. М. Шумайс, „не е било капиталистическо, нито феодално или монополистично, а винаги социалистическо, в което са се разтопявали различията между класите“. Оттук и вече познатият от работите на апологетите на „ислямския социализъм“ извод: „с изграждането на арабски социализъм арабите си възвръщат това, което са загубили, връщат се към източника, който ги е създал и сам се е родил заедно с тях“[48]. Отново като пример се извежда едно примитивно егалитарно общество, пиететът към което сред масите никога не е бил накърняван. По този начин се дава възможност за отпор на реакцията, която обвинява революционните демократи в безбожни начинания. Без да принадлежат към тях, автори като А. М. Шумайс косвено подпомагат извършваните преобразования с цената на обличането им в религиозни националистически одежди.

Но „арабският социализъм“ не е само отражение на примера от миналото. Редица негови идеолози сочат, че той влиза и в отношение със съвременността. Така Р. Махжуб се опитва да убеди читателите, че „арабският социализъм“, отричайки капитализма и комунизма, едновременно синтезира техните достойнства, издигайки ги на една по-висока степен.[49] Този социализъм, обобщава М. Х. Хейкал, допуска наличието на класи и на противоречия помежду им. Но вместо предлаганата от марксизма-ленинизма диктатура на пролетариата той смята, че разрешаването на класовите противоречия трябва да се осъществи в рамките на патриотичното единство.[50] Ясно е, че става дума за варианти на реформистския социализъм, пречупени през така характерното за национализма хиперболизиране на „собствената“ специфика и достойнства.

За социализъм се заговорва и в Тунис, след като прилаганите непосредствено след независимостта принципи на икономическия либерализъм не дават очакваните резултати. Темповете на прираст на националния продукт от 5—6% годишно през периода 1950—1953 г. спадат на 2—3% за времето 1954—1959 година. Активизирането на демократичното движение, подкрепено от недоволството на масите, създава възможности за промени в социално-икономическата политика. Положително влияние оказват „социалистическият експеримент“ в Египет и изострилият се конфликт с бившата метрополия, която задържа военната база Бизерта.

В тези условия „скокът“ към социализма се извършва от едно и също ръководство. На преден план в държавната и партийната йерархия излиза бившият профсъюзен ръководител Ахмед Бен Салах, заобиколен от радикално настроени дейци. От 1962 г. започват опити да се формулира „социализмът“, който предстои да се изгражда. Единодушно се стига до извода, че това ще бъде „дестуровски социализъм“. На VII конгрес през 1964 г. партията „Нов Дестур“ се преименува в Социалистическа дестуровска партия (СДП).

По своята същност „дестуровският социализъм“ е националистическа концепция от реформистки тип. Привърженците ѝ не приемат марксизма-ленинизма, заявявайки, че схемата на класова борба не отговаря на туниската действителност и затова в нейните условия е колкото безпочвена, толкова и вредна. Диктатурата на пролетариата се обявява за анархия и насилие. Дестуровските идеолози сочат като свой идеал скандинавския социалдемократичен „модел“. Като критикува тези схващания и разграничения на „дестуровския социализъм“, генералният секретар на ТКП М. Хармел подчертава, че „социализмът не може да бъде арабски, африкански и дестуровски. Той може да бъде само научен. . .“[51]. В програмата на ТКП се посочва, че изразът социализъм се употребява в случая заради неговата популярност сред масите, а не заради действителното му съдържание.

Основните концепции на „дестуровския социализъм“ са: равновесие на класите и сътрудничество помежду им в името на прогреса, еволюционно придвижване към социализма, установяване на обществена справедливост и хармония при съхраняване на частната собственост. До този социализъм се достига чрез своеобразна социална педагогия. Прокламира се възпитаване на хората и на цялата нация в дух на сътрудничество, взаимопомощ и солидарност, рецепти, многократно показали своя утопизъм.

В духа на така очертания идеал дестуровското ръководство провежда редица преобразования. Център на вниманието става координиращата дейност на държавата, която чрез планирането трябва да установи хармония между държавната, частната и кооперативната собственост. Хармонията трябва да отстрани „несъобразностите на капитализма“ и да осигури социалистическо развитие „без сътресения и насилия“. През 1962 г. започва да се изпълнява амбициозен десетгодишен план. Основни задачи са да се постигне пълна икономическа деколонизация на страната, като се интегрира принадлежащата на чуждите преселници поземлена собственост и се извършат „структурни реформи“, като се осигури сполучливо съчетаване между съвременния модерен сектор и традиционните слабопродуктивни сектори. Осъществяването на тези задачи ще даде възможност да се издигне материалното и духовното равнище на населението и ще позволи през следващото десетилетие инвестициите в стопанството да се набират от местни източници.

За осъществяването на тези задачи през 60-те години започва индустриализация. Тя се провежда, като държавното участие се съчетава с помощ от Запада и заимстване на методи от опита на социалистическите страни. През май 1964 г. е национализирана принадлежащата на чужденци поземлена собственост, която представлява 1/10 от обработваемата площ на страната. Иззетата земя става база за създаване на кооперативи, смятани за един от съществените елементи на „дестуровския социализъм“. В тях след изплащането на таксите и задълженията към държавата в края на годината 10% от дохода отива в резервния фонд, 25% се разпределят според извършената от кооператорите работа и 65% се предназначават за рента според количеството вложена земя. А на наетите от кооперативите безимотни фелахи се заплаща далеч по-малко, отколкото на кооператорите.

Броят на кооперативите от 222 през 1962 г. нараства на 1096 през 1968 г., а на кооператорите — от 22 хиляди на 424 хиляди. Правят се и опити за създаване на кооперативи в търговията, риболова, занаятчийското производство. Резултатите са добри, но това е по-скоро фасада. Дестуровските кооперативи не стават истински кооперативи. Ниските доходи и липсата на опит, често насилственото въвличане и грешките в управлението, кредита и планирането компрометират кооперативната идея в общественото съзнание. За да неутрализира непрекъснатия саботаж на едрите земевладелци и укрепи материално кооперативите, през лятото на 1969 г. А. Бен Салах се опитва да кооперира цялото селско население. Радикалната мярка прекрачва дестуровските рамки, предизвиквайки безпокойство у Запада, който в лицето на Международната банка за възстановяване и развитие отказва обещаните кредити. Развръзката е логична. През есента, като използва общото недоволство и стопанската криза, десницата в СДП извършва вътрешнопартиен преврат. Лявото крило е отстранено от управлението на държавата и от партийното ръководство, с което се поставя и край на дестуровския социалистически експеримент.

За разлика от дребнобуржоазните нотки в „дестуровския социализъм“ обявяваните в Мароко идеали и обществено-политически рецепти съдържат в много поголяма степен елементите на национализъм, съчетани с привързаност към религията. Тук наред с термините „социализъм“, „социалистически“ се среща и странната комбинация „кралски социализъм“. Тя още веднъж показва как всяка обществено-политическа сила и дори монархичната институция се стремят да се възползват от неговата привлекателност. Прокламираното от крал Хасан II социалистическо изграждане трябва да премахне бедността и експлоатацията и осигури благоденствие за всички. Така очертан, идеалът трябва да бъде в пълна хармония с предписанията на исляма. Всъщност този вид „социализъм“ цели чрез маневриране между различните класи и групировки да се съхранят повечето традиционни порядки. Израз на този стремеж към балансиране е прокламираната многопартийност, която да прикрие и авторитарната същност на режима. Не случайно впоследствие неговите апологети ще заменят „ислямския социализъм“ с термина „хасанизъм“ като негов символ и обобщение.

„Кралският социализъм“ се допълва от взетата на въоръжение от най-крупната буржоазна националистическа партия „Истиклял“ социалистическа терминология. Нейният основател и дългогодишен лидер Алал ал-Фаси (поч. 1977 г.) заявява, че е привърженик на „мюсюлманския социализъм и на истинската демокрация“. За видния марокански общественик Коранът е най-добрият трактат по политическа икономия, който успешно може да замени Декларацията за правата на човека и „Капиталът“ за съвременния мюсюлманин.

Провъзгласеният от „Истиклял“ път към социална справедливост следва изложената от А. ал-Фаси теория за „уравновесяването“. Според нея наличието на класово неравенство в мароканското общество може да бъде преодоляно, като се ограничат прекалените икономически, социални и политически претенции на отделните класи в интерес на общото благо. Идеалът е да се постигне такова преразпределение на общественото богатство, което да осигури отстраняването на експлоатацията и на социалната несправедливост. По този начин се постига хармония, която се основава на ислямските ценности и на общия стремеж към равенство, справедливост и безопасност на отечеството.

Пример за прилагането на рецептите за „уравновесяване“ става обявената през 1965 г. аграрна реформа. Нейният лозунг е „обогатяване на бедните, без да обеднеят богатите“, което означава, че не се предвижда ограничаване на собствеността. (Плахите опити да се постави въпросът много скоро заглъхват.) Безимотните трябва да получат участъци от иззетите от френските преселници площи и като се разпределят помежду им вакъфски и общински земи. Реформата е обявена, но цяло десетилетие след нея преселниците имат възможност да разпродават собствеността си на богатите мароканци, които в повечето случаи „закръглят" своите владения. Декларативното възвръщане на чуждата собственост на мароканската държава е осъществено в съвсем скромни размери. На нуждаещите се се дават предимно вакъфски и общински парцели. За периода 1966—1974 г. площи получават само около 20 хил. семейства. За да му бъде отпусната земя, фелахът трябва да осигури превръщането ѝ в „жизнеспособно стопанство", т. е. да притежава средства за обработка, да е в състояние да използва кредити и веднага да извлича печалби. Такива условия са непосилни за мнозинството марокански селяни, които живеят в тежка мизерия и остро се нуждаят от земя. Така бедните не са обогатени, заможните увеличават състоянието си. Мароканското село трудно интегрира капиталистическите порядки, тъй като традиционните се изживяват бавно на фона на усилената миграция към градовете и продължаващия глад за земя.

Разгледаните разнообразни варианти на „арабския социализъм" го очертават като своеобразна качествено „нова степен" в еволюцията на арабския национализъм.[52] Подобно на некапиталистическия път на развитие този нов идеологически термин показва засилващото се влияние на пролетарския и на непролетарския социализъм върху арабското общество. „Социалистическите" идеи се вземат на въоръжение от почти всички класи и слоеве, които влагат в тяхното съдържание своя национализъм и интереси. В сравнение със заемките от буржоазния либерализъм „социалистическите" показват по-голяма приложимост. В този смисъл „арабският социализъм", взет в неговите по-широки измерения, може да се смята за „радикализиран и в много случаи по-ефективен вариант на национализма".[53]

4. Противоречия и сблъсъци около избора на пътя на развитие

Своеобразен „антипод“ на лозунгите за „арабски социализъм“ и на прогресивните радикални преобразувания през 60-те години са действията на засегнатите пряко или в общоарабски мащаб от тези промени класи и слоеве. Това са феодалната върхушка, едрата градска и селска буржоазия, компрадорските среди. Борбата за консервиране на архаичните и на експлоататорските порядки се води предимно под лозунга за „съхраняване на вярата“. „Пещерният“ антикомунизъм и враждебността спрямо всяка демократична проява надделяват над либералнобуржоазния критицизъм и стават характерни черти в идеологията и практиката на тези реакционни групировки.

Организацията „Мюсюлмански братя“ се изявява като своеобразна „ударна сила“ на ретроградността. Фокус на действията ѝ става Египет, където е пуснала найдълбоки корени. Временно в опозиция срещу монархията, след нейното ликвидиране „братята“ опитват да наложат на „Свободните офицери“ (сред които имат и бивши свои привърженици) рецептите си за теократично управление. Те биват отхвърлени, а отношенията се изострят и бързо прерастват в открит конфликт. „Братята“ се намесват в политиката, като оспорват действията на „Свободните офицери“. Г. А. Насър е обявен за „враг № 1 на Аллаха“, срещу него се извършват покушения в сътрудничество със западните тайни служби. Властите забраняват организацията и проведените арести и процеси (1954—1955, 1965—1966 г.) парализират временно дейността ѝ.

Акциите на политическата сцена се съпровождат с активна пропаганда. Сред идеолозите особено място заема лидерът на „братята“ от началото на 60-те години Сейд Кутб, който през 1966 г. е осъден на смърт и екзекутиран като организатор на антиправителствен заговор. В духа на схващанията на своя учител Х. Бана С. Кутб се противопоставя на ускореното след 1952 г. навлизане в египетското общество на светски идеи и порядки. Особено непримирима е критиката срещу започналите през 60-те години прогресивни преобразования. С. Кутб и други идеолози на „братята“ като М.

Кутб засилват антикомунистическата пропаганда, за да отчуждят трудовите градски и селски слоеве от прогресивните реформи, с които революционната демокрация се стреми да ги привлече.

Основното съдържание на схващанията и на пропагандата на „братята“ през този период се центрира около отношението ислям — комунизъм. Като се има предвид осъщественото сътрудничество на радикалното революционнодемократично крило с египетските комунисти, стремежът е Г. А. Насър и неговите съратници да бъдат причислени към „безбожниците“ и срещу тях да се обяви „свещена война“. Ударението се поставя върху антагонизма между религията и марксизма-ленинизма. „Можем ли да приемем комунизма и да продължим да живеем като мюсюлмани? Отговорът е: категорично не. Когато се прилага комунизмът (погрешно или нечестно описван като чисто икономическа система), ние виждаме, че противоречи на исляма както в теорията, така и в практиката.“[54]

Идеолозите на „братята“ смятат това алтернативно разграничение за недостатъчно и се насочват към пълното извращаване на научния социализъм и неговата практика. Според тях комунизмът е дело на международна еврейска организация, подобна на масонството. Нейните цели са да разруши нееврейския свят. Твърденията показват колко грубо с тези фалшификации се разчита на антиизраелските чувства, породени сред масите от палестинската трагедия и водената от ционизма агресивна политика.

Наред с „превантивната“ пропаганда започналите прогресивни преобразования в редица арабски страни карат „братята“ да изложат и свои рецепти. В това отношение се прави „крачка надясно“ в сравнение с възгледите на Х. Бана. Основателят на организацията сочи частната собственост като иманентна на ислямския строй, но отбелязва, че „уммата“ има върховното право да си „възвърне излишъка“ от имуществото, когато то надхвърля определените от шариата „разумни граници“. За разлика от него М. Кутб и С. Кутб сливат частната и личната собственост в т. нар. „неразделна човешка индивидуалност“ с твърде неясни очертания. По този повод генералният секретар на Суданската комунистическа партия Абдел Халик Махжуб в своите „Мисли по повод философията на „Мюсюлманските братя“ отбелязва, че когато се разсъждава за идеално устройство и се говори за индивидуална и частна собственост, „всеки в съвременния свят разбира, че се защитава частната собственост“[55]. В отношението си към нея „братята“ в края на краищата приемат критериите на експлоататорското капиталистическо общество.

Наблюдаваното „израстване“ обаче е твърде относително. Неговата ограниченост проличава във формулираните социално-икономически програми. Вместо напредък посредством индустриализация, изграждане на мощен държавен сектор и планиране „братята“ предлагат връщане към раннофеодалните порядки по времето на пророка Мохамед. Съществуващите тогава отношения те налагат върху модел на дребностоково селско и градско производство, регламентирано от еснафите. Въпросът за имущественото неравенство ще се разреши чрез следването на задължението за милостиня (закят), осветено от Корана. Външната политика се заключава в традиционния „джихад“, тълкуван като усилия за разпространяването на вярата в „дома на варварството“ — термин, заменил „дома на войната“ в класическия ислям. И в двата случая този „дом“, т. е. немюсюлманските страни, се сочи като обект на експанзия.

Но идеите на социализма са толкова актуални, че „братята“ не могат да ги отминат. В движението се очертава „ляво крило“ в лицето на автори като сириеца Мустафа Сибай и египетския шейх Мохамед Газали, което издига лозунга за „ислямски социализъм“. Неговата същност, според книгата на М. Сибай „Социализмът на исляма“, е в ликвидирането на експлоатацията, на бедността и в установяването на равенство. В това идеално общество, основано на Корана и шариата, всеки ще живее добре, тъй като ще бъдат задоволени неговите минимални потребности. А това са нуждата от жилище и от средства за издръжка на семейството: храна, транспорт, книги, оръжие, инструменти за труд, социално осигуряване и др. Във вижданията на М. Газали ислямската държава трябва да осигури пълна заетост, развитие на стопанството, като не допуска разкош и излишества. Фактът, че се основава на идеята за единобожието и братството, дава възможност на тази държава-идеал да унищожи дискриминацията, произлизаща от класовото и имуществено неравенство. Осъществяващата социализъм ислямска държава има като мисия да спаси човечеството от гибелните за него капитализъм и социализъм. Кръгът се затваря. Подобно на „арабския“, и „ислямският социализъм“ се провъзгласява за универсална рецепта, валидна за всички времена и народи. Идеолозите на този социализъм всъщност внасят само допълнителни осъвременени уточнения в концепцията на своя първоучител Дж. Афгани, без да променят нейната назадничавост и утопичен характер.

Демократичните и прогресивни сили водят упорита борба с ретроградната идеология на „братята“ във всички нейни разцветки. Като се съобразяват с религиозността на масите, революционните демократи от своя страна посочват, че „братята“ нанасят голяма вреда на исляма, тъй като го използват за своите користни цели. Най-обоснована е критиката на арабските комунисти. Те характеризират извършваното от „братята“ деление на хората по религиозен признак като опит да се затъмни класовото съзнание на трудещите се. Фактът, че се отрича или замъглява съществуването на имуществени и класови противоречия в арабското общество, е не само неверен, но и служи като довод за контрареволюционни действия, които се изявяват категорично спрямо националноосвободителната борба.

От началото на 60-те години конфликтът между прогресивните и реакционните сили в отделните арабски страни навлиза бурно в междуарабските отношения. На преден план застава саудитската върхушка, претендираща за ролята на „крепост на ислямизма“, но всъщност превърнала се, както сполучливо отбелязват наблюдателите, в „бастион на ретроградността“. Тя предприема опит да спре египетската „лавина“, издигайки пред нея религиозната бариера на панислямизма. Докато в Кайро в края на 1965 г. съдилищата разследват връзките на „Мюсюлманските братя“ със саудитския режим, този режим пристъпва към изграждане на т. нар. Ислямски блок. Крал Фейсал заявява, че целта е да се „съхранят светите за исляма и национализма места, застрашени от безбожието и от чуждите идеологии“. Религиозният етикет не може да скрие проимпериалистическия характер на начинанието. То трябва да доведе до формирането на „единен фронт“ на прозападните консервативни и буржоазни режими срещу оформилото се революционнодемократично течение в арабския свят.

Призивът на саудитския монарх намира положителен отзвук само в Йордания и Судан. Мнозинството арабски страни вежливо го отклоняват, а Египет повежда решителна борба за пълното му осуетяване. Г. А. Насър заявява, че смесването на религията с политиката може да доведе до фанатизъм и че предлаганото сближение извращава смисъла на религията в името на принципите и целите на империализма. Истинската мюсюлманска солидарност, според египетския лидер, е солидарността на мюсюлманските народи, борещи се против империализма“, а не примирението с „агентури на империализма, които използват исляма и спекулират с принципите му“[65]. Опитът да се изгради „Islямски блок“ и борбата срещу него е нагледен пример за разтърсилата арабския свят идейно-политическа борба. Всяка от противодействуващите тенденции се стреми да използва силата на дълбоко вкоренената в масовото съзнание религия. До ново издание на „Ислямски блок“ не се стига, но след юни 1967 г. и опожаряването на джамията „Ал Акса“ през 1971 г. се създава Организацията Ислямска конференция (ОИК). Сред 44-те държави-членки видно място заемат 21 арабски страни и Организацията за освобождение на Палестина, която е със статут на наблюдател. Това присъствие влияе върху провежданата от ОИК политика, отговаряща на линията на необвързаност на мнозинството съставляващи я страни.

Положението на междуарабската сцена в средата на шестдесетте години се характеризира от редица изследователи като истинска „студена война“. И не само „студена“. Няколко години в помощ на революционното републиканско правителство в Йемен се намира египетски експедиционен корпус, който се сражава с роялистки настроените племена, подкрепяни от Саудитска Арабия. В „студената война“ империализмът се намесва все по-открито. В единодействие с ционизма и на страната на консервативно-реакционните сили той залага огромната си военна и материална мощ. Целта е да бъде нанесено решаващо поражение на прогресивните арабски правителства и сили.

Ударът се концентрира срещу Египет. Опитите да бъде свален Г. А. Насър със заговори не успяват, неговото положение е стабилно. Единственият начин да бъде съкрушено е външният фактор. Разпалва се арабо-израелският конфликт. Този път САЩ не стоят зад кулисите. През първата половина на 1966 г. ЦРУ и израелската служба за разузнаване „МОСАД“ разработват сценарий за провокиране на ново израелско нападение срещу Египет, насрочено за юни 1967 година.

По това време арабската сцена е изпълнена с напрежение. Опитите на египетския президент да го смекчи в името на палестинската кауза намират израз в свиканите от Арабската лига срещи на високо равнище. На тях през януари 1964 г. в Кайро, през септември в Александрия, през септември 1965 г. в Касабланка наред със споровете и взаимните обвинения все пак се стига до известни решения. Образува се Обединено военно командуване, но остава по-скоро на книга. Създадената Организация за освобождение на Палестина е все още твърде неефикасна, а Пактът за солидарност, препоръчващ въздържане от полемики и нападки, се оказва най-вече пожелание. Пропастта между прогресивните и реакционните арабски правителства и сили се разширява. Всеки от формиращите се „блокове“ се стреми да укрепи вътрешното си сцепление, като привлече колебаещите се и установи решителен превес. Срещите на високо равнище са преустановени.

Очертаващата се заплаха от ново въоръжено стълкновение с Израел поставя отново пред Г. А. Насър алтернативата да избира между „единство на редиците“ и „единство на целите“. Като преценява, че постигането на разрешение на палестинския проблем е задача пред „цялата арабска нация“, египетският президент залага на „единството на редиците“ — решение, в което трезвият анализ се преплита и с политическия хазарт. Египетският президент се надява, че ще обедини всички арабски страни в антиизраелски фронт, много по-ефикасен от солидарността през Суецката криза. Респектиран от мощта на този фронт, застрашаващ самото съществуване на Израел като държава, както посочва Г. А. Насър, Тел Авив ще бъде принуден да се съгласи с мирни преговори и ще удовлетвори исканията за справедливо разрешаване на палестинския проблем.

Отзвукът надминава очакванията. На фона на засилващото се напрежение с Израел отново целият арабски свят е залян от ентусиазъм. На 30 май с пилотиран лично самолет йорданският крал Хюсеин долита в Кайро и след 5 часа се завръща с подписан Договор за съвместна отбрана между Египет и Йордания. Към договора се присъединява и Ирак. Алжир обещава военна подкрепа, мароканският крал уверява Г. А. Насър в своето приятелство, дори Фейсал в телеграма изказва солидарността си с египетските начинания в защита на арабската кауза.

На 5 юни призори израелската армия атакува Синай, след като авиацията е разрушила египетските самолети още на летищата. За 3 дни е достигнат Суецкият канал, нанесен е удар върху Йордания и е окупиран западният бряг на р. Йордан. През последвалите два дни, въпреки че Египет и Сирия приемат прекратяването на огъня, за което призовава Съветът за сигурност, израелската армия завзема Голанските възвишения. Нейното настъпление е преустановено, след като в Съвета за сигурност Съветският съюз заявява категорично, че продължаващата агресия не ще бъде повече търпяна.

Прокламирали единство срещу ционизма, арабските страни навлизат в сблъсъка с него в разпръснат строй. Арабското единодействие отново претърпява провал. Опитът да се използва петролът като политическо оръжие дава половинчати резултати и скоро е прекратен. На 9 юни Г. А. Насър, поемайки цялата отговорност за случилото се, подава оставка. Спонтанни масови акции по цялата страна изиграват ролята на всенароден плебисцит. Отново му се гласува доверие, за да се преодолеят поражението и неговите последствия. Израел окупира значителни територии. Агресията постига военните си цели, но не се осъществява главната цел на империалистическо-ционисткия заговор — да се свалят прогресивните арабски правителства в района и да се нанесе удар по революционните сили.

След юни 1967 г. въпреки изпитанията арабското националноосвободително движение не забавя веднага своя ход. Набраната инерция се оказва значително по-голяма от очакванията. Изказаната от масите подкрепа дава възможност на Г. А. Насър да предприеме по-ефикасни мерки за преодоляване на последствията от агресията. Най-напред е отстранена пряката заплаха от военен преврат. Обединилите се около бившия главнокомандуващ маршал А. Амер офицери, повечето преки виновници за поражението, са уволнени и дадени под съд. Отговор на въпроса, по какъв път ще продължава да върви страната, се дава в т. нар. Програма от 30 март 1968 г., изложена в реч в Хелуан. В нея египетският президент предлага оздравяване и реорганизация на държавните и административните органи на всички равнища, което да доведе до изграждане на съвременна демократична държава. Предвиждат се мерки за ускорено развитие на промишлеността и селското стопанство, като се очертава нова стъпка в аграрната реформа. Максимумът владяна земя е определен на 50 федана. Особено внимание се отделя на АСС, чиято роля на авангард, изразяващ интересите на широките маси, трябва всестранно да укрепва. На 2 май всенароден референдум одобрява „Програмата от 30 март“.

Стабилизирането на положението в Египет се съпровожда с положителни промени в целия арабски свят. Републиканският строй в Йемен издържа натиска на контрареволюцията и след изтеглянето на египетския експедиционен корпус. Забележителна победа постига народът на Южен Йемен, който на 29 ноември 1967 г. извоюва след въоръжена борба своята независимост. През следващите години е ликвидирана и системата от протекторати в Персийския залив. На тяхно място възникват държавите Бахрейн и Катар, създава се федерацията Обединени арабски емирства, с което традиционният колониализъм е напълно заличен от политическата карта на Арабския изток. Значително събитие в Северна Африка е Либийската революция от 1 септември 1969 година. Дори с факта, че поразително напомня египетската близо две десетилетия по-рано, тя предвещава сериозно настъпление срещу военните и икономическите позиции на Запада. Скоро разположените в страната бази на НАТО са ликвидирани. В окупираните от Израел територии се разгръща палестинското съпротивително движение. Засилва се междуарабското сътрудничество за отстраняване на последиците от агресията. Съвещанията на високо равнище в Хартум (1967 г.) и Рабат (1969 г.) отбелязват определени успехи в опитите за координиране отпора срещу израелската експанзивност.

Шестдесетте години са десетилетие на подем в арабското националноосвободително движение. Неговите челни отряди задминават обективно стоящите пред освободителната борба буржоазнодемократични задачи, повеждайки своите страни по пътя на радикални преобразования с антикапиталистическа насоченост. В тези условия пред арабските комунисти застават нови по характер проблеми, които изискват от тях творчески подход и смели решения.

В условията на прерастване на националноосвободителната революция в националнодемократична се създава по-подходяща обстановка за дейността на комунистическите партии. В редиците им се вливат все повече работници, чиито дял в обществения живот с индустриализацията непрекъснато нараства. Настъпилото разграничение между дребната буржоазия и буржоазнофеодалните слоеве разкрива пред комунистите по-широко поле за дейност. Издига се техният авторитет като национална сила, с която трябва да се съобразяват останалите социалнополитически групировки.

Условията в арабския свят като цяло стават по-благоприятни, но трудностите ни най-малко не намаляват. В началото на шестдесетте години комунистическите партии в почти всички страни са в нелегално или полулегално положение, което малко се промени в края на десетилетието. Затова борбата за демократизация на обществения живот, за равноправно участие в него заема важно място в дейността им. Тук се постигат частични успехи, най-вече след свалянето на редицата реакционни военни диктатури.

По-сложно е положението в страните, поели некапиталистически път на развитие. В Алжир през 1963 г. по силата на постановката за еднопартийна система дейността на АКП е блокирана, продължава забраната над египетските комунистически организации. В тези условия проблемът за отношенето на комунистите към революционнодемократичните режими придобива първостепенно значение. Той съвсем не е нов. Още К. Маркс подчертаваше двойствената противоречива природа на дребната буржоазия като „съществена съставна част от всички подготвящи се социални революции“[57]. Класиците на научния социализъм посочват, че тя може да удържа революционните си позиции против буржоазията само като се опира на пролетариата. Но той трябва да бъде силен както организационно, така и идейно, за да е в състояние достатъчно убедително да насочва и подкрепя тази огромна колеблива маса по пътя към реалното социално освобождение.

През 60-те години в арабските страни пролетариатът и неговият политически авангард все още не са в състояние да играят тази водеща идейна и организаторска роля. Но те трябва ясно да очертаят своята стратегическа позиция и тактическа линия. „Изострянето на класовата борба, посочва Х. Багдаш, поставя въпроса, кой ще съумее да привлече на своя страна дребнособственическите слоеве“, което е също една от най-сложните и отговорни задачи.[58]

Съюзът на пролетариата с дребната буржоазия от града и селото и установяването на тясно сътрудничество между техните политически организации изпъква като належаща необходимост не само за момента, но и с оглед на по-далечната перспектива. Защото именно този съюз се очертава като призван през следващите десетилетия да осигури и прехода към социализма.

Въпросът за единодействието на всички прогресивни сили е сред главните, които се разискват на проведената през декември 1964 г. среща на представители на арабските комунистически партии от Магриба и Машрика. Натрупаният от световното комунистическо и демократично движение опит, промените и новата обстановка в арабските страни карат комунистите да заемат решителни позиции. Те призовават всички революционни отряди да влагат „все по-големи усилия за намиране на най-добри пътища за сътрудничество, съюз или единство с цел съвместни действия.“[59] При разработването на необходимите организационни форми трябва да се има предвид те да отговарят както на етапа, на който се намира революцията, така и на особеностите в политическия живот и традициите във всяка арабска страна.

Съвещанието поставя пред комунистите непосредствената задача да проявят инициатива за създаване и укрепване на съюза между всички революционни сили. В тази насока вече са предприети конкретни стъпки, но до създаване на единни фронтове не се достига. Установеното през шестдесетте години единодействие има спорадичен характер, а ако се осъществява едно по-продължително сътрудничество, както става в Сирия, то не се оформя организационно. Затова най-голям интерес представлява опитът на алжирските и египетските комунисти, които през 1964 г. разпускат своите партии и по индивидуален път се вливат във ФНО и АСС, без да срещат особени пречки. Тази стъпка предизвиква тогава широк отзвук, а споровете по нея не стихват и до наши дни.

Алжирските и египетските комунисти достигат до това решение след анализ на обстановката в своите страни. Най-напред те вземат отношение към програмните документи на революционната демокрация — Алжирската харта и Националната харта. Като отбелязват радикалната им насоченост, комунистите смятат посочените в тях задачи за актуални и съвпадащи с поставените от техните партии на настоящия етап. Следователно те трябва да бъдат подкрепени. Придържането към тези документи означава сътрудничество с революционнодемократичните сили, за да могат очертаните цели да бъдат постигнати с всички положителни последствия, а именно приближаването към социализма.

Фактът, че има условия за сътрудничество, кара мнозинството алжирски и египетски комунисти да смятат за излишно и вредно своето противопоставяне на революционнодемократичните режими. Нещо повече. Известният египетски марксист Ф. Мурси отбелязва, че правителството на Г. А. Насър решава социално-икономическите проблеми с много по-бързи темпове, отколкото предвижданията на комунистите, и че египетският опит е станал нов прототип на социализъм, който обогатява съкровищницата на теоретичното познание за социалистическа революция. Б. Хадж Али, един от видните дейци на АКП, заявява, че при сътрудничеството на всички революционери може да се върви към изграждането на социализма в страната, теза, към която се придържат и ръководителите на ФНО. Очертава се, ако трябва да използваме предпочитания от Г. А. Насър израз, „единство на целите“. За неговото осъществяване комунистите решават да дадат прекия си принос не само като „най-добри агитатори, но и като най-добри кадри“. Съвещанието на арабските комунистически партии през декември 1964 г. характеризира ФНО и АСС като „организации, водещи алжирския и египетския народ към социализъм“[60], следователно вливането на комунистите в тях се смята за напълно обосновано и полезно.

Преките резултати започват да се чувстват веднага. Със своя богат опит и теоретична подготовка комунистите извършват задълбочен анализ на стоящите задачи и цели пред некапиталистическото развитие и вече открито ги излагат. Както справедливо отбелязват съветските автори Е. Примаков и И. Беляев, действувайки легално в рамките на АСС, комунистите получават, макар и в ограничени размери, възможността да въздействуват върху революционната демокрация в насока, ускоряваща еволюцията ѝ към научния социализъм.[61] Революционните демократи получават подкрепата и на арабските комунистически партии, установяват се и връзки с комунистическите партии от социалистическите страни. От друга страна, неучастието на комунистите като самостоятелна организирана сила в извършващите се преобразования има и отрицателни аспекти, които не закъсняват да се проявят.

Друг проблем, който застава пред арабските комунисти с нарастваща настойчивост, е за отношението им към исляма. Революционните демократи остават привързани към религията, като заявяват, че сочените от тях пътища за разрешаването на обществено-политическите задачи са в унисон с неговите предписания. Да изявяват своя атеизъм в подобна сложна обстановка означава комунистите да се изолират от трудещите се и да ги отчуждят от извършваните преобразования. Комунистите пристъпват към едно „по-открито“ тълкуване на исляма, заявявайки, че той вече не е „каталог от догми, строго фиксирани в средните векове, а разбираема идеология, създадена за нуждите и въжделенията на мюсюлманските народи“. А в Алжир бившият генерален секретар на АКП Б. Х. Али заявява, че е възможно да се върви към социализма, „като се държи в едната ръка корана, а в другата „Капиталът“ — постановка, предизвикала най-разнообразни коментарии.[62]

Съществен момент в развитието на комунистическото движение е срещата на представители на арабските комунистически партии, проведена през лятото на 1968 година. На нея подробно се разглеждат характерът и движещите сили на израело-американската агресия, нейните действителни цели и резултати. Обстойно се анализират и причините за понесеното военно поражение. Комунистите посочват, че в страните с прогресивен обществен строй все още ръководителите държат масите и преди всичко работническата класа далеч от действителното участие в управлението и контрола, ограничават демократичните свободи, не прочистват докрай държавния апарат и армията от реакционни и корумпирани елементи. Що се отнася до консервативните феодални режими, то те съгласуват политиката си с империализма. Затова опитът за общоарабско обединение в навечерието на войната е завършил с неуспех. И той е логичен. В настоящия етап на разделение на арабския свят на два враждебни лагера подобно обединение е не само невъзможно. Опитите да се постигне нанасят вреда на прогресивните сили, тъй като позволяват на реакцията да върши своята разложителна дейност.

Арабските комунисти посочват, че следствие от войната в националноосвободителното движение настъпва нова политико-социална диференциация. Тя води до очертаването на два опасни уклона на политическо поведение в обществото: „сантиментално-авантюристичен и дясно капитулантство".[63] Първата тенденция се застъпва от редица отряди на прогресивните национални и националистически сили на дребната буржоазия. Те губят перспективата за бъдещето, тъй като не разполагат с научна теория за общественото развитие, а и техните организации все още не са укрепнали и не се опират достатъчно на широките народни маси. Вместо обхватната политическа борба с ционизма и необходимостта да се използват всички нейни методи и форми, те абсолютизират само военния метод. Тази незрелост и крайност прави уклона опасен за националноосвободителното движение.

Дясното капитулантство е другият вреден уклон. Под предлог да се запази националната самобитност, неговите привърженици настояват да се прекратят прогресивните социални преобразования. Това са представителите на засегнатите от преобразованията обществени групи, които се стремят да скрият реалния факт, че националните и социалните изисквания на националноосвободителното движение са се превърнали в две страни на един и същ революционен процес. Опасността от тази капитулантска позиция идва от факта, че се дава възможност на реакционните среди да преминават в контранастъпление срещу прогресивните сили.

Съвещанието не се задоволява само с констатации. Участниците формулират задачите, които стоят пред арабските страни, народи и национални прогресивни сили, за да бъдат преодолени отрицателните последствия от юнското поражение. На първо място трябва да се засили отпорът срещу империализма и ционизма във всички области, за да могат да бъдат ликвидирани техните икономически, политически и стратегически позиции и предимства. На народните маси и особено на пролетариата трябва да се предоставят демократични свободи. Обективна основа за обединение на националните и прогресивните сили представлява съгласуването на техните интереси с оглед интересите на цялото общество. Необходимо е да се изкоренят окончателно проявите на антикомунизма и да се засили сътрудничеството както между демократичните и прогресивни сили в отделните държави, така и между прогресивните правителства за борба срещу всички реакционни и диктаторски режими. Важен фактор е укрепването на отношенията със социалистическите страни във всички области, което осигурява реалното осъществяване на истинско арабско единство, способно да отстрани последиците от израелската агресия и да доведе до по-нататъшен напредък. Така комунистите дават своя принос в борбата на арабските народи в един сложен момент от тяхната съвременна история. По-нататъшните събития потвърждават верността и далновидността на техния анализ, актуалността на издигнатите лозунги.

Шестдесетте години за арабския свят могат най-точно и кратко да бъдат характеризирани като „десетилетие на избор“, изпълнено с напрежение и драматизъм. След упоритият сблъсък по този избор между противоположните социално-политически сили повечето арабски страни поемат път на развитие, който с малки изключения следват и в наши дни.

ГЛАВА ВТОРА

АРАБСКИЯТ СВЯТ В НАШИ ДНИ

1. Обществено-политическа структура и диференциация

Мнозина изследователи, отбелязвайки Юнската война като ключов момент в еволюцията на близкоизточния конфликт, също я смятат и за начало на нов етап в съвременната история на арабските страни. Поражението стана своеобразна „моментна снимка“ за състоянието на арабския свят. Последвалите близо две десетилетия показват, че военният неуспех е допринесъл по-ясно да кристилизират и излязат на преден план редица нови фактори.

Седемдесетте и първата половина на осемдесетте години очертават още по-категорично диференциацията между поелите двата основни пътя на развитие групи държави. И фактът, че отделните арабски страни над две десетилетия следват различна ориентация, усилва напрежението на сблъсъка помежду им, когато се отнася до насоката, която трябва да надделее в арабския свят като цяло. Настъпват размествания, изострят се вътрешните противоречия, дължащи се най-вече на продължаващото разслоение и намесата на нови социално-политически сили. Познатата задача за по-нататъшно утвърждаване на държавния суверенитет, пречупвайки се през проблема за капиталистическото или некапиталистическото развитие, придобива допълнителни измерения. Тя още по-пряко се влияе от основния конфликт на съвременността и от съотношението на ангажираните от него сили в световен мащаб. Определящи показатели за нейното разрешаване стават социалните проблеми. Начинът, по който отделните класи и слоеве се стремят да дадат отговор — как да се преодолее продължа-

ГЛАВА ВТОРА

АРАБСКИЯТ СВЯТ В НАШИ ДНИ

1. Обществено-политическа структура и диференциация

Мнозина изследователи, отбелязвайки Юнската война като ключов момент в еволюцията на близкоизточния конфликт, също я смятат и за начало на нов етап в съвременната история на арабските страни. Поражението стана своеобразна „моментна снимка“ за състоянието на арабския свят. Последвалите близо две десетилетия показват, че военният неуспех е допринесъл по-ясно да кристилизират и излязат на преден план редица нови фактори.

Седемдесетте и първата половина на осемдесетте години очертават още по-категорично диференциацията между поелите двата основни пътя на развитие групи държави. И фактът, че отделните арабски страни над две десетилетия следват различна ориентация, усилва напрежението на сблъсъка помежду им, когато се отнася до насоката, която трябва да надделее в арабския свят като цяло. Настъпват размествания, изострят се вътрешните противоречия, дължащи се най-вече на продължаващото разслоение и намесата на нови социално-политически сили. Познатата задача за по-нататъшно утвърждаване на държавния суверенитет, пречупвайки се през проблема за капиталистическото или некапиталистическото развитие, придобива допълнителни измерения. Тя още по-пряко се влияе от основния конфликт на съвременността и от съотношението на ангажираните от него сили в световен мащаб. Определящи показатели за нейното разрешаване стават социалните проблеми. Начинът, по който отделните класи и слоеве се стремят да дадат отговор — как да се преодолее продължа-

ГЛАВА ВТОРА

АРАБСКИЯТ СВЯТ В НАШИ ДНИ

1. Обществено-политическа структура и диференциация

Мнозина изследователи, отбелязвайки Юнската война като ключов момент в еволюцията на близкоизточния конфликт, също я смятат и за начало на нов етап в съвременната история на арабските страни. Поражението стана своеобразна „моментна снимка“ за състоянието на арабския свят. Последвалите близо две десетилетия показват, че военният неуспех е допринесъл по-ясно да кристилизират и излязат на преден план редица нови фактори.

Седемдесетте и първата половина на осемдесетте години очертават още по-категорично диференциацията между поелите двата основни пътя на развитие групи държави. И фактът, че отделните арабски страни над две десетилетия следват различна ориентация, усилва напрежението на сблъсъка помежду им, когато се отнася до насоката, която трябва да надделее в арабския свят като цяло. Настъпват размествания, изострят се вътрешните противоречия, дължащи се най-вече на продължаващото разслоение и намесата на нови социално-политически сили. Познатата задача за по-нататъшно утвърждаване на държавния суверенитет, пречупвайки се през проблема за капиталистическото или некапиталистическото развитие, придобива допълнителни измерения. Тя още по-пряко се влияе от основния конфликт на съвременността и от съотношението на ангажираните от него сили в световен мащаб. Определящи показатели за нейното разрешаване стават социалните проблеми. Начинът, по който отделните класи и слоеве се стремят да дадат отговор — как да се преодолее продължа-

ващата изостаналост, става „пробен камък“ за верността на техните обществено-политически концепции, показвайки на дело историческите им възможности, а оттук и тяхното бъдеще.

Постигането на държавен суверенитет, осигуряването на по-равноправно място в световното разделение на труда, огромните петролни доходи за редица страни и особено поемането на некапиталистическия път довеждат до ускорено икономическо и социално развитие. Местният капитал, чуждите вложения и най-вече държавните инвестиции поставят основите на националната промишленост там, където не съществуваше, а в по-напредналите страни тя се разширява и започва да играе забележима роля в стопанството. Аграрните реформи отстраняват с различна настойчивост традиционните структури в селото. Навлизането на кооперативното движение се съпровожда и с модернизация в обработването на земята. Изгражда се и транспортно-съобщителна инфраструктура. Редица страни от типично изостанали аграрни преминават в раздела на аграрно-индустриалните.

Икономическите промени вървят успоредно със стабилизацията на държавно-управленския апарат. Било със заемки от съвременността, било с придържане към традицията политическото устройство вече по-адекватно отговаря на разположението на обществените сили. Силен подтик получава образованието. В културния живот се утвърждава стремежът към съхраняване и развитие на арабската етническа самоличност и специфика. Познатите вече теории на „арабския социализъм“, на национализма и на панислямизма също претърпяват промени, повлияни от живата действителност — найдобрият критерий за тяхната истинност. Те получават и по-голяма „разностранност“, тъй като трябва да отговарят на всекидневните искания на тази действителност. Собствената им еволюция под влиянието на обществено-политическите процеси и заемките „отвън“ придават на „арабската идеология“ небивала разноликост.

Общите насоки в развитието се проявяват неравномерно във всяка отделна страна. Арабското общество продължава да бъде своеобразен феномен. Като цяло преходно в него се намират и възпроизвеждат отношения, присъщи на всички познати от историята социално-икономически формации: от остатъците на патриархално-родовите връзки (робството в Мавритания бе забранено със закон едва през 1980 г.) до структурите на социалистическата ориентация. И всеки свързан с тях сектор е увлечен в интензивното общо развитие, а то не може да бъде друго освен деформирано.

Арабските държави заемат всички равнища на обществено-икономическо развитие сред страните от Азия, Африка и Латинска Америка. Така между тях Ливан се смята за държава със средноразвит капитализъм, докато ЙАР е сред най-изостаналите, Катар и Кувейт по средногодишен доход на гражданите си съперничат с богатите капиталистически държави. Сомалия е сред най-бедните на планетата. Крайностите се намират на твърде голямо разстояние, но наред с тях арабските държави продължават да имат общи неща. Стоящите пред тях проблеми и задачи са общи с развиващите се страни на съвременния етап.

Когато се разглежда днешният арабски свят, първостепенно значение придобива запознаването с неговото социалнополитическо състояние. В. И. Ленин подчертава, че „социалната структура на обществото и на властта се характеризира с изменения, без изследването на които не може да се направи нито крачка напред в която и да било област от обществената дейност“.[1] От изясняването на тези изменения зависи въпросът за перспективите пред обществото и за основните тенденции в неговата икономическа и политическа еволюция, пролицават пътищата, които се търсят и поемат, за да се отговори на стоящите пред него проблеми.

За да се очертае положението на отделните социални групи, следва да се посочат икономическите сектори, с които те са свързани. В арабския свят могат да се разграничат следните сектори, като се започне със съвременните и се върви към традиционните, свързани с докапиталистическите формации: държавен сектор, държавно-капиталистически, кооперативен, капиталистически, на дребностоковото производство, на натуралното стопанство. Всеки от тези сектори представлява вариант на типовете производствени отношения, следващ специфично развитие, и има различни връзки с останалите. Някои, например на натуралното стопанство, не съдържат антагонистични противоречия, а в други, като капиталистическия, тези противоречия са в пълната си сила. Натуралното стопанство отживява, дребностоковият сектор стагнира, съвременните сектори укрепват с нарастващи темпове, като взаимно се преплитат и съперничат. Никой обаче сред тези сектори не е успял да се развие до такава степен в широта и дълбочина, че да стане категорично определящ за цялата система на производствените отношения.

Развитието на класовата структура в арабския свят се определя от двата главни процеса: от прехода от доиндустриалната към индустриалната система на производителните сили и от стълкновението между противоположните тенденции за преодоляване на зависимостта и задълбочаването на някои нейни аспекти. За изминалите десетилетия след получаването на независимостта социалната структура в арабските страни съхрани неизбежната връзка със своята начална форма, но вече е позряла и съвременна.

Крачката напред не може да прекрати продължаващото преплитане между отделните сектори — явление, предизвикващо често различна класова принадлежност и функции на отделния индивид. Тези функции следват неговите едновременни връзки с няколко сектора и затова тук по-трудно може да се разграничи „класическият тип“ буржоа, пролетарий, занаятчия, феодал сред обуржоазяващите се феодали, земевладелците-чиновници, шейховете-бизнесмени и т. н. Тези промеждутъчни „социални типове“[2] са с далеч по-богат „асортимент“, тъй като се образуват под влиянието на различните форми на експлоатация и зависимост, в отношенията към политиката, в позициите спрямо Запада и т. н. Така един едър ливански феодал в провинцията може още често да експлоатира фелахите в близост до родовите му чифлици с докапиталистически методи, а в града той е чиновник, притежава фабрики и магазини. В Алжир работник в държавно предприятие може да се изявява и като собственик, който на свой ред например си наема шофьор да кара леката му кола като такси. В Саудитска Арабия този работник може дори да не е изцяло самостоятелен, т. е. формално да е освободен бивш роб, но да заплаща част от възнаграждението си на доскорошния господар. Дори представители на средните слоеве на военната и цивилната интелигенция, за които се смята, че са най-еманципирани, и те продължават да поддържат, например в Судан и Мавритания, тесни връзки от традиционен тип с племето или общината, от които произхождат. Тези „социални типове“ раздробяват класите на различни „фракции“ и дори често се обединяват, преминавайки преградите на класовото деление.

Общата изостаналост и „фракционност“ продължават да замъгляват границите между класите и слоевете. Като следствие успоредно с ускорените обществени процеси познатите ни обществени категории често показват „чудодейна“ на пръв поглед способност неочаквано да изменят своята политическа насоченост и да носят неприсъща им социална тежест. Но това не значи, че към арабското общество не е приложим марксистко-ленинкият класов подход. Винаги трябва да се има предвид, че всяка група се намира в състояние на динамични вътрешни промени на класово образуване и класово разлагане, че границите между тях често са твърде „размити“. Оттук и спецификата на класовата борба, като ангажираните в нея антагонистични класи не са „оградени“ в рамките на секторите, работниците не водят борба само с капиталистите, селячеството — с едрите земевладелци. Напротив, често пъти решаването на бъдещето на определен сектор се превръща в общонационална задача, както стана в Египет през 1952 г. и в Либия през 1969 г., когато целият последвал революциите период беше подчинен на задачата за ликвидиране на феодализма. Главна роля в борбата срещу него не игра селячеството, а революционно настроеното офицерство, интелигенцията и работническата класа. Решаващи социалнополитически сблъсъци настъпват често между класи и слоеве, свързани с различни икономически сектори.

Друга особеност на социалните взаимоотношения е, че класовите противоречия въпреки своята острота и антагонизъм често се прикриват от противоречия, дължащи се на второстепенни фактори. Така различията между мюсюлмани и християни в Ливан придават на започналия през 1975 г. като гражданска война конфликт външните черти на религиозен сблъсък, въпреки че корените са дълбоко социални.

Какви промени станаха с основните класи през изминалите две десетилетия както „вътре“ в тях, така и в тяхното място в арабското общество?

Работническата класа продължава да нараства със засилени темпове, като вече средно възлиза от 5 до 20% от трудоспособното население. В страни като Египет, Алжир, Ирак и др. се оформя силно промишлено ядро. Но най-многоброен отряд, с изключение не петролодобиващите монархии, са селскостопанските работници. Сред тях редом с безимотния пролетарий стои и полупролетарият, характеризиран от В. И. Ленин, като „наемен работник с късче земя“[3]. Така например в египетското село в началото на 80-те години броят на постоянните и сезонните работници надхвърля 3,5 млн.—4 млн. души, докато промишлените възлизат на около 1 200 хиляди. Селскостопанският пролетарий е наемен работник само в политико-икономически смисъл, докато по самосъзнание, психика и организираност продължава да е по-скоро разорен дребен собственик, мечтаещ да си възвърне парчето земя, или бедствуващ паупер, който се насочва към града в търсене на препитание.

Друг белег на работническата класа е, че през последните години нараства отрядът от строителни работници във връзка с поетия курс на изграждане на инфраструктура. Така например в края на 70-те години техният брой в Алжир възлиза на 170 хил. души. Продължава да е висок и относителният дял на работниците в нефабричната промишленост, възлизащи средно на 15—25% от целия пролетариат. Приблизително същият е и процентът на работниците от сферите на услугите, като техният брой непрекъснато нараства. Въпреки усилията в образованието сред работническата маса се шири неграмотността, достигаща в отделни страни до 70—80%, което обуславя и слабата квалификация и води до хроничен недостиг на специалисти. Друга особеност е незначителният брой на заетите жени. В Египет, където тяхното участие е най-изявено, те съставляват само 8% в производството и около 1/4 в услугите. Съществуващата вътрешна разноликост се потвърждава и от размерите на заплащането. Съотношението между най-ниската и най-високата заплата в Египет, Тунис, Мароко, Сирия достига 1:5, 1:7, а в нефтодобиващите страни често надхвърля 1:12. Различията са сериозна пречка за класово единодействие, тъй като отделни групи работници се превръщат в типична „работническа аристокрация“ по отношение на масата трудещи се и често именно те са проводниците на засилващите се социалреформистки тенденции.

Голямо препятствие пред пролетарското издигане и борба е големият брой безработни, готови да се наемат при заплащане, дори по-ниско от т. нар. от К. Маркс физически минимум, необходим само за съхраняване и възпроизвеждане на работната сила. Броят на постоянните безработни в градовете достига до 1/4 от активното население. Особено висок е техният дял сред младежта. Пауперизиращото се море залива пазара на работната сила, налага дъмпинг на масата неквалифицирани труженици и също спъва класовата организираност и солидарност.

Друга особеност на арабската работническа класа е, че значителни нейни отряди се формират и действуват извън родината. В Западна Европа, най-вече във Франция, се трудят предимно на неквалифицирана работа над 1 милион работници от Северна Африка. Настъпилата през втората половина на 70-те години криза довежда до масовото им уволнение. Много от тях се завръщат обратно, като в повечето случаи попълват редиците на безработните. Разгръща се и вътрешноарабската емиграция към страните, богати на петрол и сравнително рядко населени. Йеменците се отправяха към Аден, а сега към Саудитска Арабия и петролните емирства, египтяните през 70-те години — към Либия, понастоящем към Саудитска Арабия и Ирак, палестинците са по целия арабски свят. Броят на чуждестранните работници в нефтодобиващите арабски монархии нарасна от 1,6 млн. през 1975 г. на 3 млн. през 1982 г. а понастоящем се смята, че е приближил 4 млн. — емигранти от арабските и някои азиатски държави.[4] Тук те се смятат за граждани от втора категория, забранява им се професионалното организиране, при най-малката проява на недоволство биват веднага екстрадирани. Неравенството се наблюдава дори и когато са висококвалифицирани, което е още една пречка за работническо единодействие.

През изминалите две десетилетия работническата класа увеличава числеността си с ускорени темпове. Особено важно значение за нейната организираност и съзнателност има нарастването на промишления пролетариат, което се чувствува забележимо при класовите стълкновения. Придобивките в държавния сектор в страните със социалистическа ориентация: социални осигуровки, право на синдикално организиране и най-вече участието в управлението, разкриват възможности за борба и в капиталистическия сектор.

Буржоазията възлиза средно на 3—10% от населението, като в повечето страни най-многобройна продължава да бъде нейната селска прослойка. Процесът към отстраняване на традиционната земеделско-чифликчийска върхушка от обществено-политическия живот и подкопаването на икономическата ѝ мощ довежда до нарастване на ролята на буржоазията. Днес тя заема в селото господствуващи позиции. В градовете преобладава търговската ѝ прослойка, значителни части от която са посредник на чуждите монополи за господство върху пазара. Нарастват редиците на промишлената буржоазия но с по-бавни, отколкото се очакваше при индустриализацията, темпове.

Наред с имущественото разделение на монополистична, едра и средна в буржоазията в арабските страни се разграничават три главни групировки, всяка със свои интереси, поведение и обществено-политически позиции. Това са групировките на националната, компрадорската и на бюрократичната буржоазия. „Новокомпрадорската“ групировка от местната буржоазия стана инструмент на Запада, който се стреми да спре настъплението срещу неговото господство и да осуети целите на движението към икономическа независимост.

Сравнително най-млада е бюрократичната прослойка. Тя е своеобразен продукт от израждането на част от ръководните елементи сред армията и интелигенцията, оглавили повечето арабски страни с постигането на независимост. В страните с капиталистическо развитие тази групировка е тясно свързана с буржоазията и служи обективно като нейно подставено лице в управлението, социално-икономическото планиране и изграждането на инфраструктурата. Практиката показва, че липсата на постоянен и настойчив контрол от революционната демокрация улеснява появата и разрастването на тази прослойка и при социалистическата ориентация. Тя укрепва в държавния сектор, но насочва неговата дейност не в полза на обществото, а за своите користни интереси, като отстъпва пред исканията на чуждия и местния капитал.

Бюрократичната прослойка е противник на революционната демокрация в ешелоните на властта и управлението, в партийната йерархия и в стопанското ръководство. Тя също проповядва „социализъм", като се застъпва за разширяване на обществения сектор. Но този социализъм всъщност представлява държавен капитализъм или ориенталски вариант на една от формите, през които, по думите на К. Маркс и Фр. Енгелс, прозира безсрамието на частната собственост. Затова тази буржоазия винаги е готова да приеме и дори да извърши прокапиталистически преврат, след което открито да влезе в сделката със Запада и частното предприемачество. Бюрократичната буржоазия е обективен враг на сближението със социалистическите страни. Ако по прагматични съображения тя поддържа връзки, то винаги пречи те да прераснат в действено сътрудничество срещу империализма и неговото влияние.

Оглавили ключовите места в управлението на повечето арабски страни, средните слоеве продължават да укрепват своите позиции. Едновременно обаче в техните редици все по-ясно се очертават групировки с отчетливи социално-политически тежнения спрямо една или друга класа. Разслоението се поражда от двете противоречиви влияния, на които се поддават тези слоеве. В социално-икономически план мнозинството от техните представители, както и в развитите капиталистически страни, се приближават към широките трудови слоеве. В социалнопсихологически план обаче значителни групировки споделят, дори имитират потребностите на експлоататорските класи, идентифицират се с тях въпреки нетъждествеността на техните интереси.

Тази диференциация сред средните слоеве през последните десетилетия задълбочава политическите разграничения, особено сред офицерството, което излъчва ръководствата на значителна част от арабските държави. Корпоративното единение в редиците на армията се пропуква. Съпътствуващата поетата ориентация класова борба кара едни офицери да заемат страната на прогресивните трудови сили, други — на реакционните експлоататорски класи, трети да застават на изчаквателни позиции. Това разслоение е много важно, тъй като от съотношението между различните групировки сред офицерството зависи в значителна степен и стабилността на водения курс на обществено-политическо развитие.

Дребната буржоазия, възлизаща средно на 30—50% от населението, е свързана най-вече с традиционните и отчасти със съвременните сектори. Но традиционните сектори например в арабското село и след независимостта остават в периферната зона на влиянието на световния капитализъм, който ги експлоатира и едновременно, консервирайки ги, изсушава техните вътрешни ресурси за саморазвитие. Като следствие се формират огромни маси население, лишени от реални възможности за преход към съвременността. Сред този разнолик конгломерат от прослойки дребните собственици заемат видно място като най-многобройна и устойчива в своята бедност и стагнация социална група. Съсредоточена предимно в селата, тя частично се възползва от аграрните реформи, най-вече в страните със социалистическа ориентация, получи придобивки от кооперативното движение, но всички тези преобразования само забавят процеса на ускореното й разслоение. При капиталистическото развитие дребната селска собственост е изложена на ударите на укрепващата буржоазна прослойка. Тук разорението приема катастрофални размери, задълбочавано от непълната заетост, скритата и явната безработица, които в отделни арабски страни обхващат дори над половината от селското население. Сходно е положението и на дребните градски занаятчии, търговци, посредници. И сред тях модернизацията в производството задълбочава имуществената диференциация, като изтласква „излишните" от нормалното русло на стопанския живот и възпроизводство.

Икономическата лабилност обуславя и неустойчивото политическо поведение. Отчаянието от безперспективността се редува с утопичен радикализъм. Стремежът на отделни групи за единодействие с работническата класа среща консерватизма на други. Още В. И. Ленин сочи дребния производител като „именно тази променлива величина", която при обща изостаналост със своето поведение за дълго време определя изхода от революционния процес[5]. А самият факт, че дребнобуржоазният „труженик — собственик" се характеризира с „широка амплитуда на политическите люшкания", води съставената от неговите милиони представители огромна полупролетарска и предпролетарска маса да оказва съществено въздействие върху политическата стабилност и върху динамиката на поетия път на развитие в мнозинството арабски страни.[6]

Групите на полупролетарските слоеве през последните десетилетия заемат все по-забележимо място в обществения живот. Това са огромните маси от паупери, обречената да не намери приложение резервна армия на труда в селото и града.

Пауперизмът е първа фаза на декласираността. Загубено е обикновеното занятие, пресекнали са досегашните доходи, колкото и нищожни да са те, настъпва откъсване от присъщата среда. Въпреки несгодите задълбочаващата се мизерия все още се счита за временно състояние. В мнозинството си пауперите са от трудовите низини и преживяват успоредно с тях, като границите помежду им са подвижни и трудно забележими. Мечтата на пауперите е да се завърнат към старото си обществено положение. Изтласканият от мизерията фелах броди по града, но се надява все нещо да припечели и, завръщайки се на село, да откупи заложената си или вече продадена земя. Разореният занаятчия мечтае отново да стане стопанин и собственик.

Някои от пауперите успяват частично и дори цялостно да възстановят предишното си положение. Но щастието се усмихва на малцина. За останалите рано или късно настъпва стадият на лумпенството, своеобразен „висш“ етап на декласираността. При него се сгромолясват естествените представи и норми за поведение, развиват се качества, водещи до индивидуален и групов лумпенски антиобществен морал и психика: прояви на бандитизъм, проституция и скитничество. В страните със социалистическа ориентация се води борба срещу пауперизма и лумпенството, като се постига известно смекчаване на катастрофалните им изяви. Но при съществуващите условия пауперизмът не може да бъде изкоренен. Той държи в мъртвата си хватка на получовешко съществуване милиони индивиди, като утежнява положението на широките трудови низини и е съществено препятствие пред прогреса на арабското общество във всички области.

Нашата съвременност е свидетел на разпадането и преобразуването на докапиталистическите отношения в арабския свят и на свързаните с тях класи и слоеве, които днес възлизат на 2—10 % от населението. Характерни стават стагнацията на бедуинския сектор и разлагането на родово-племенната организация, така типични за арабското минало, за неговия народностен, психически и културен облик. Чергарствуващото население се съкрати с ускорени темпове. От наброяваните в Близкия изток през 50-те години около 750 хил. „истински номади“ и близо 2 млн. полуномади понастоящем са останали около половината. Колкото до феодалната върхушка, в редица страни тя бе ликвидирана като политическа сила, но укрепна в „петролните“ монархии, като засили своето влияние на вътрешноарабската сцена и в международните отношения. Обуржоазяващата се феодална класа е сериозен фактор за прокапиталистическо развитие, изявява се като активна контрареволюционна сила.

Характерът на обществената структура се отразява върху политическата надстройка и държавната власт. Все още класите и слоевете не са достатъчно стабилизирани и не притежават постоянни организирани политически отношения помежду си чрез партии и други лостове на управление. Мнозинството партии там, където имат по-продължително съществуване, съхраняват значителна част от „наследството“ от миналото си на своеобразни фронтове, обединяващи широк спектър от социални сили. Престижът на историческия успех с постигането на държавна независимост им позволява да претендират и днес, че изразяват общонационалните интереси. Едновременно с това редица партии претърпяват качествени промени в състава и ръководствата си, като ясно проличава тяхната класова ориентация.

Очертаната двойственост на съхраняване на миналото и навлизане на новото отразява трудното съчетаване на многостранните традиционни връзки между индивидите и обществените групи с изискванията на съвременния политически живот. Израз са приливите и отливите на подкрепа и оспорване на отделните партии спрямо властта. Нейната реакция довежда до това в арабските страни да се редуват периодите, когато се забранява партийна дейност или се установява еднопартийна система, с периоди, през които се разрешава многопартийността. Породеното от тези смени напрежение в края на краищата разкрива действието на двата често завоалирани, но всъщност решаващи фактори в политиката — „организираната сила на държавата“ и „стихийната сила на народните маси“.[7]

Подвижността на обществено-политическите групи и тяхното разнообразно комбиниране при завоюването и при задържането на политическото върховенство придават на властта в арабския свят различно съдържание и характер. В страни като Мавритания и Сомалия тя може да се определи като „патриархално-буржоазна“, в Либия — „патриархално-дребнобуржоазна“, в Саудитска Арабия и Обединените арабски емирства — като „феодално-буржоазна“, в Мароко и Йордания — „буржоазно-феодална“, в Тунис — на съчетанието между „новата“ и дребната прокапиталистическа буржоазия, в Египет — буржоазна, в Алжир и Сирия — коалиционна на дребната буржоазия, непролетарските и пролетарските слоеве, в НДР Йемен — на блока между трудовите градски и селски слоеве при все по-нарастваща роля на пролетариата. Класификацията е твърде условна и подвижна, но все пак дава известна представа за задълбочилата се разноликост в арабския свят и за неизбежните противоречия и съперничества на неговата политическа, социална и идеологическа сцена.

Анализът на общественото съдържание на структурата на властта показва, че във всички арабски страни тя има общ и основен признак. Тя не обслужва коренните интереси само на една класа, а на няколко свързани с различни сектори социални групи и политически групировки, оставайки едновременно своеобразен техен „арбитър“ и организатор. Позицията ѝ се основава на авторитарния вид държавност, господствуваща в съвременния арабски свят и обусловена от преходната фаза на историческо развитие от феодализъм към капитализъм, в която той се намира. Този вид държавност означава, че властта притежава в известен смисъл „свобода“ по отношение на класите, проявявайки и относителна самостоятелност — феномен, неееднократно отбелязван от класиците на марксизма-ленинизма като присъщ на преходните периоди от една към друга обществено-икономическа формация.

Авторитарният вид държавност, най-характерен за страните с прокапиталистическо развитие, представлявайки едно по-широко понятие, е в пряка връзка с двата типа държавност в съвременния арабски свят. Това са абсолютисткият и „бонапартисткият“ тип. Единият е присъщ на третата фаза на феодалния строй — етапа на неговото отмиране, другият — на първата фаза на утвърждаване на капиталистическия. Но тъй като този процес в арабския свят протича с няколко века по-късно, отколкото в Европа, то както абсолютизмът, така и „бонапартизмът“ приемат различна от „класическия тип“ окраска, обусловена и от характера на арабското общество като „източно“, от неговите специфики и традиции. И затова редица съветски автори говорят за „необонапартизъм“ вместо за „бонапартизъм“ в арабските и другите развиващи се страни.[8] Типът държавност се определя от характера на основните класови противоречия на дадена фаза на обществено-икономическото развитие. Формата държавност — монархично или републиканско управление — е по-непряко свързана с определена формация и е обусловена от характера на компромиса, който установяват помежду си отделните групировки от господствуващите или надделели класи и слоеве.

Погледът върху видовете и типовете държавност показва, че в съвременния арабски свят структурата на властта най-вече поддържа и регулира определени отношения между обществените групи от съвременен и традиционен тип. Нито една от тях все още не е установила категорично своето господство и преобладаване, което да се отрази необратимо и върху поетия път на обществено-политическо развитие.

Изминалите десетилетия малко промениха сред монархиите и републиките пирамидалната и централизираната структура на властта, не намалиха изключителните прерогативи на ръководителя, който често сам започва да я персонифицира. Култът към лидера, осветяван и от арабо-мюсюлманската традиция, бързо се разгръща дори и при краткотраен престой начело на властта. А наред с монарсите колко „незаменими“ вождове, „народни водачи“, „всеарабски“ лидери завършиха живота си пред дулата на наказателните взводове, в затвори и емиграция, подложени на остракизъм и забрава. Цялата тази смяна на ръководния персонал най-вече чрез върхушечни военни преврати, с изключение на революциите, малко променя същността на властта и нейните особености.

Относителната самостоятелност на властта показва, че оглавилите я представители на феодалната върхушка, на военната и цивилната интелигенция се възползват от положението си спрямо останалите социални групи. Но властта получава едно по-трайно потвърждение, ако установи или наложи известно равновесие, което дава и насока за разрешаване на стоящите пред страната задачи: изпълване с реално съдържание на независимостта, икономически и социален напредък, преодоляване на най-уродливите форми на изостаналостта, постигане на по-равноправно място на международната арена в политическо и особено в икономическо отношение.

Като се имат предвид типовете, видовете и формите държавност в арабския свят, социалната същност и характер на властта, могат да се направят и по-обобщени разграничения между отделните групи страни, които претърпяха през последните десетилетия също редица промени.

Най-напред сред монархиите. В Саудитска Арабия феодалната монархия прерасна в абсолютна, в Кувейт показва наченки на обуржоазяване, приемайки и парламентарни форми, които в Йордания и особено в Мароко бавно се изпълват със съвременно съдържание. Модернизацията на икономическата база в т. нар. петролни монархии върви с темпове, значително изпреварващи идейно-политическата надстройка, предвещавайки сериозни социални трусове. Във външната си политика мнозинството от тези режими заемат крайния „десен фланг“ на арабските държави. Главен обективен външен фактор за тяхното развитие е Западът и с него се поддържат всестранни връзки. Но те не са изключително еднопосочни. По палестинския проблем например „националният момент“ създава между тези страни и империализма и известно съперничество, което обаче отстъпва пред „социалния момент“, неминуемо тласкащ ги към сътрудничество. Стремежът да се постигне по-равноправно партньорство намира израз в търсенето на взаимно приемливи компромиси. Но цената е по-нататъшното обвързване и единодействие против силите на прогреса на арабска сцена и в международен мащаб.

Републиканската форма е по-разнообразна. Най-типични и разпространени са военните и гражданските „необонапартистки“ режими. По повод тяхната същност следва да се напомни Марксовата характеристика на бонапартизма. Той го определя не толкова като непосредствено господство на буржоазията, колкото като „диктатура на сабята над буржоазното общество“, при което властите не се колебаят да уязвяват интересите на отделни прослойки от тази класа в името на нейните общи интереси.[9] Тези „необонапартистки“ режими обективно са предназначени да наложат ускореното изживяване на остатъците от колониалното общество. Но този процес протича не толкова чрез разчистване пътя пред частния капитализъм, колкото като се насочва еволюцията към бюрократичен държавен капитализъм с определена тенденция към прерастване в държавномонополистичен. Така фазата на частностопанския „масов“ капитализъм предстои или да се „прескочи“, или измине в съкратени срокове. В това е и сходството на тези режими със задачите, които си поставят петролните кралства, емирства и султанати. Но докато бюрокрацията в тях се използва от феодалната върхушка, за да се модернизира инфраструктурата, като се задържи традиционната монархична надстройка, в тези относително по-напреднали страни промените се извършват от самата тази бюрократичнобуржоазна прослойка.

Опираща се на армията, „необонапартистката“ върхушка установява своеобразна „контролируема демокрация“, успявайки да отстрани както обществено-политическите сили, настояващи за буржоазна демокрация от западен тип, така и традиционалистите. Чрез „контролируемата демокрация“ тя има и значително по-големи възможности, играейки ролята на арбитър, да насочва развитието в съответствие със своите интереси. В политическия живот преобладава еднопартийната система. Където съществува многопартийност, тя е по-скоро фасада, която прикрива авторитарната същност на режима. По една или друга законодателна форма армията или националният лидер-вожд се обявяват за върховни гаранти както за политическата стабилност, така и за осъществяването на провъзгласените като единствено спасителни за страната цели. Тази група режими преобладава в арабския свят и определя в общи линии насоката в неговата външнополитическа позиция.

Режимите на социалистическата ориентация предприемат с различна последователност опити да прескочат капиталистическата алтернатива. Затова при тяхната класификация трудно са приложими всички валидни при капиталистическото развитие критерии. Понастоящем сред тези страни могат да се разграничат две разновидности на режимите — военни и цивилни, които обаче вече не съществуват в „чист“ вид.

В наши дни сред страните, тръгнали по некапиталистически път на развитие, се очерта съществена диференциация. В едни все още се извършват преобразования, които не излизат от задачите за ограничаване на едрата частна собственост, и насочването към социалистическо преустройство се очертава като по-далечна перспектива. Тези т. нар. напоследък режими на националната демокрация се ръководят от революционните демократи от „първото поколение“. Те се опират на блока на антиимпериалистическите сили (пролетарски и непролетарски слоеве от града и селото, демократичната интелигенция, включително и части от националната буржоазия), като ключовите позиции се заемат от представители на средните слоеве, свързани най-вече с дребната буржоазия. Във втората подгрупа страни извършващите се преобразования стават все по-радикални. Някои от тях придобиват чертите на процеси, характерни за народнодемократичния етап към изграждането на социализма. Това са режими, ръководени от революционни демократи от „второто поколение“. Те изразяват интересите и се опират най-вече на пролетарските и непролетарските слоеве от града и селото, на революционната интелигенция. Революционните демократи от „второто поколение“ пристъпват към изграждане на авангардни партии, въоръжени с марксистко-ленинската идеология, която прилагат в съответствие с конкретните условия на своите страни.

Погледът към общото социално-политическо състояние на арабския свят показва, че откритият от В. И. Ленин закон за неравномерното развитие на капитализма тук придобива характерна изява и действува с все по-нарастващ обхват и дълбочина. Тази черта оказва своето съществено въздействие върху положението в отделните страни, върху техните взаимоотношения, върху развитието на революционния процес в целия арабски регион.

2. Опитът от некапиталистическия път. Постижения и поврати

Последните две десетилетия потвърждават характерната за движението по некапиталистически път противоречивост. Тя се дължи на несъответствието между база и надстройка, което поставя пред властта в страните, където се осъществява това движение, трудно разрешими задачи. Застаналите начело политически сили също трябва да осъществяват необходимия между съставляващите тяхната социална опора класи и слоеве компромис, който непременно обаче да се съчетае с извършените радикални преобразования. Размахът и дълбочината на тяхното провеждане определят вътрешната еволюция и дори съдбата на тези режими.

От началото на 70-те години в Алжир се очертават благоприятни условия за по-нататъшно постъпателно развитие. Икономическата стабилизация се заменя с подем, облекчен от установения решаващ контрол над петрола. Получаваните от него доходи дават възможност за крупни вложения в промишлеността и селското стопанство и за напредък във всички области на живота. Започва провеждането на т. нар. три революции — промишлена, аграрна и културна, определени като главни направления в изграждането на социалистически Алжир. Осъществяват се преобразования, имащи и антикапиталистически характер. Укрепва ролята на ФНО като ръководна сила.

През юни 1975 г. президентът Х. Бумедиен заявява, че предстои да се разработи и приеме нова Национална харта. Представеният за обсъждане проект предизвиква оживени разисквания, в които според сведенията на подготвителната комисия вземат участие над 4 млн. алжирци. По въпросите за по-нататъшните революционни завоевания, по отношението към частната собственост, за мястото на исляма, за ролята на партията и нейната организираност споровете са особено разгорещени и в проекта са внесени редица промени. В проведения референдум (27 юни 1976 г.) участвуват около 91 % от избирателите, от които 98 % изказват подкрепата си на документа.

Националната харта е всестранна програма, която утвърждава постиженията на алжирската революция, насочвайки я към по-нататъшно развитие и задълбочаване. На документа се предоставя ролята на „върховен източник на политиката на нацията и законите на държавата“[10]. Основна черта на неговото съдържание е категоричното утвърждаване на социализма като път за развитие на страната със следната тройна цел: укрепване на националната независимост, установяване на свободно от експлоатация на човек от човека общество и издигане на индивида и неговия свободен разцвет. Тези три цели се сочат като неделими и взамно зависими. В сравнение с предишните документи на ФНО мястото на социализма в света е очертано като обективна реалност. „Той не само измени из основи съдбата на милиони хора, но и доведе до създаване на нова международна обстановка, характеризираща се със засилване на антиимпериалистическото движение, с подем на националноосвободителното движение и разпространение на социалистическата идеология в целия свят“[11]. В Хартата се посочва, че социализмът в Алжир изразява дълбоките въжделения на трудещия се народ и се обогатява от приносите на световния социалистически опит.

Обосноваването на социалистическия избор от Алжир върви редом с разглеждането на неговите етапи. Като се спират на крупните завоевания от постигането на политическа независимост, авторите на документа категорично подчертават, че „да се смята това за крайна победа на социализма би било проява на идеализъм“[12]. Оттук и необходимостта да се придаде на социализма съответно теоретично и практическо съдържание. В алжирската революция „националнодемократичното и социалистическото съдържание са неразривно свързани“, като едното е само продължаващо задълбочаване на другото. Едновременно се подчертава, че социализмът не се ограничава само да постави производствените отношения в съответствие с достигнатото от производителните сили равнище. Той включва също и „гигантски усилия, за да се развият напълно неговите производителни сили, създаващи материалната му основа“. Оттук и направеният важен извод: „социализмът представлява по отношение на капиталистическото общество по-висш стадий и той не може да се присади върху слаборазвитостта“.

Хартата подобно на предишните документи отделя внимание на движещите сили при изграждането на социалистическото общество. Според нея това са: „работниците — физически и умствени, селяните, войниците, младежта и патриотичните революционни елементи“[13]. Всяка от тях има своето място и задачи в социалистическото изграждане. Работниците имат решаваща роля, тъй като по определящ начин допринасят за укрепване на икономическите основи на социализма. Селячеството като най-онеправданата част от народа също е заинтересовано жизнено от неговия успех. Единственото подходящо място за алжирската младеж е редом със селяните и работниците. Останалите сили не се разглеждат отделно в документа. Анализът на техните интереси, възможности и перспективи не е направен, но ясно личи убедеността, че социализмът ще бъде дело на трудовите маси.

Алжирската революционна демокрация и преди обръщаше внимание на исляма. В новата харта се подчертава, че алжирският народ е мюсюлмански, че islямът е държавна религия и заема своето място обективно, тъй като е неразделна част от „историческата самоличност на алжирците“. Когато се разглежда въпросът за изостаналостта на мюсюлманския свят, авторите на документа показват, че тя не може да се обясни с „чисто морални причини“. Те оборват основен тезис на религиозните апологети, подчертавайки, че упадъкът се дължи на материални, икономически и социални фактори. За да се възроди мюсюлманският свят, в наши дни има само един изход: „той трябва да задмине реформизма и да стъпи на пътя на социалната революция“, която „влиза напълно в историческата перспектива на исляма“.[14] Изводът е, че заставайки решително на пътя на социализма, мюсюлманските народи ще отговорят най-добре на императивите на своята вяра и ще направят действията да отговарят на принципите.

В хартата на исляма се отделя една страница, но неговото място в обществото е далеч по-голямо. Умереният и насочен текст отразява продължаващият стремеж на революционната демокрация да използва религиозните лозунги и доводи за приобщаване на широките народни маси към извършваните преобразования.

Значително място в хартата заема разглеждането на аграрната, промишлената и културната революция.

Те се определят и като главни насоки на общественото развитие през настоящия революционен етап, създаващ предпоставките за изграждането на социализма.

Проблемът за земята продължава да е основен за алжирското общество. Оттук и придаваното значение на аграрната революция. Като нейни цели се посочват: преустройство на отношенията в селото чрез установяването на нови форми на управление и изграждането на т. нар. социалистически села, коопериране редом с ограничаването на едрата собственост и нейното разпределение между безимотните и малоимотните фелахи, „демократичен начин за обединение" на техните усилия чрез въвеждане на социалистически методи на производство и разпределение. Така набелязаните мерки са продължение на поетия от независимостта насам курс да се преодолее изостаналостта на алжирското село.

В хартата се посочва, че промишлената революция обхваща както индустриализацията, така и реорганизацията на производствените отношения върху основата на социалистическия избор. Индустриализацията се смята за най-важно условие за извоюването на самостоятелност — както икономическа, така и политическа. Това е индустриализация, съпровождаща се със социални мерки срещу безработицата, с организирането на „отговорно участие" на работниците в управлението на предприятията. Изграждането на национална промишленост трябва да отстрани колониалните стопански структури, които задържат страната на равнището на доставчик на суровини и вносител на промишлени стоки. Налаганото от Запада световно разделение на труда се отхвърля и поставените задачи придобиват антиимпериалистически характер. Постановките показват силното въздействие на опита на социалистическите страни в тази решаваща за бъдещето насока.

„Обобществяването на средствата за производство е предварително условие за социализма, но то трябва непременно да се придружава с дълбоко интелектуално и морално преобразяване."[15] Да се промени човекът, отбелязват авторите на хартата, е също толкова необходимо, колкото самото преобразяване на страната. Тази отговорна задача поставя културната революция, насочена към три главни цели. Тя трябва да утвърди и укрепи националната алжирска самоличност, да издигне равнището на образованието и на техническата компетентност, да утвърди начин на живот в хармония с принципите на социалистическата революция, определени от хартата. Културната революция се посочва като неотделима от останалите преобразования. Тяхната взаимозависимост е очертана диалектически. Социалноикономическото и политическото преустройство обуславят духовния напредък, той от своя страна ускорява цялостното развитие на страната по избрания път.

Схващането за трите революции, взети поотделно и в тяхната цялост, отразява натрупания от алжирската революционна демокрация опит. То изразява възгледите на партийното и държавно ръководство за развитието на страната при прехода от победен завършек на националноосвободителната борба към неизбежното социално задълбочаване. Схващането осветлява главните аспекти на националнодемократичната революция, чиято съвкупност изпълва съдържанието на социалистическата ориентация като обществено-политическа еволюция. Така трите революции са оригинално постижение на алжирската обществена мисъл и интересен принос към идеологията и практиката на поелите некапиталистически път на развитие.

Националната харта е нова крачка напред в разбиранията на алжирската революционна демокрация. Наред с израстването в идейно отношение интерес представлява и практическата дейност най-вече на правителството — опита му да разреши аграрния проблем, както и въпроса за участието на работниците в управлението на държавните предприятия и осигуряването им на права в частния сектор.

„Няма по света революция, която, ако иска да бъде истинска, не осъществи истинска аграрна реформа в полза на потиснатите и неимущите“, заявява Х. Бумедиен.[16] През април 1970 г. проектът за „Харта на аграрната революция“ е поставен на масово обсъждане и през ноември 1971 г. той е подписан от президента на страната заедно с декрет за аграрна реформа.

Аграрната реформа обхваща всички селскостопански земи, гори, водни ресурси и стада. Основният принцип е, че „земята принадлежи на тези, които я обработват“, като се цели да се ликвидират различните форми на традиционна експлоатация, да се ограничи едрата собственост и т. нар. абсантеизъм (притежаване на селскостопанска собственост, без пряко занимание със земеделие).[17] Чл. 65 от декрета гласи, че „площта се ограничава... по такъв начин, че минимумът доход на средно семейство, живеещо само от нейния продукт, да бъде равен... на трикратния доход на работник от самоуправляващо се стопанство, работещ 250 дни годишно“. Горната и долната граница на максимума земя се фиксира за всеки район съобразно с качествата на почвата и климатичните условия. Земята, придобита по време на борбата за национално освобождение, ако подлежи на изземване, няма да бъде заплатена от държавата. Извършените от 5 юли 1962 г. до 30 ноември 1971 г. покупко-продажби се обявяват за невалидни. Наред с тези радикални мерки налице е и непоследователност при ограничаването на собствеността. Така например, въпреки че собствеността се определя според трудовите възможности на собственика, чл. 95 допуска наемане на спомагателна работна сила. Частният сектор има право, както и държавният, да се възползва от инвестиционната дейност на държавата.

Национализираните участъци се предоставят на тези, които ги обработват — бившите ратаи, арендатори, селскостопански работници, муджахидини (участници в освободителната борба) без земя, както и безимотни и малоимотни селяни. Получилите земя са длъжни да я обработват съвместно под формата на производителни и потребителни кооперативи или да се включат задължително в кооперативите за обслужване.

Провеждането на аграрната реформа протича при остра класова борба, довела до повишаване на активността на селските бедни слоеве и до ожесточена съпротива от страна на заможните селяни и полуфеодалните елементи. В отделни моменти в помощ на правителството и ФНО се отзовават студентите, които се заемат да описват подлежащата на национализация земя. Работниците също заявяват, че са готови да окажат подкрепа за радикалното провеждане на реформата. Но решаваща роля изигра армията, не само като гарант срещу нападките на противниците, но и като съзидателен елемент. Армейските части построиха многобройни т. нар. социалистически села, в които се настаняват придобилите земя фелахи и им се осигурява скромно, но прилично съществуване.

До октомври 1980 г. в т. нар. фонд на аграрната революция постъпват 1,5 млн. ха земя (от всичко 7 млн. ха годна селскостопанска площ). От тях 93% са разпределени между близо 100 хил. селяни, обединени в 6 хил. кооператива, които включват не само национализирани, но и отвоювани необработвани дотогава участъци. Много от кооперативите са създадени в социалистическите села. Заедно с тези постижения реформата все още не е разрешила стоящите пред алжирското село проблеми. Иззети са не повече от 44% от земите, подлежащи на национализация. Получават земя половината от нуждаещите се над 200 хил. селяни. „Гладът" за земя остава. Смята се, че около 60 % от частните стопани водят непълноценен трудов процес, тъй като се нуждаят от още земя. Малко е засегнат частният сектор, безимотните фелахи продължават масово да напускат селата. Осигуреността на страната със собствена земеделска продукция намалява, подкопавана и от демографския взрив. Печатът на ФНО говори за „враждебно обкръжение" от политически, икономически и социално-културен характер, което вместо да мобилизира енергията и творческите способности, допринася за укрепването сред фелахите на отрицателен дух, „характеризиращ се с безразличие и незаинтересованост"[18]. От това положение се възползва селската буржоазия, която под предлог, че осигурява необходимата за пазара храна, заобикаляйки закона, разширява експлоатацията на безимотните и малоимотните селяни, като посяга и на придобитите от тях чрез реформата участъци.

В началото на 70-те години алжирската революционна демокрация предприема мерки, за да осигури по-голямото участие на работниците в управлението и контрола на производството. За тази цел е издадена „Харта за социалистическото управление на предприятията", както и редица постановления, уреждащи изложените от хартата принципи (например № 71—74 от 16 ноември 1971 г.; № 78—12 от 5 август 1978 г. и др.).

„Хартата за социалистическо управление на предприятията" определя установяването на нова организация в тях. Всяко предприятие от обществения сектор се смята за „социалистическо", т. е., че то принадлежи на „целокупността на работниците от страната чрез държавата, която е тяхна".[19] Хартата утвърждава неделимостта на интересите на производителите и държавата, подчертавайки, че установяването на действено, ефикасно постоянно участие в управлението трябва да доведе до радикални промени в структурата на държавните предприятия, като премахне базата за прояви на бюрократизъм и технократски прищевки.

Участието в управлението на държавните предприятия се сочи като „школа за политическо и икономическо изграждане на трудещите се". То се осъществява посредством специален орган, т. нар. събрание на работниците, което се излъчва от съдружието на всички работници както на равнището на отделните производствени единици, така и на цялото предприятие. Събранието наброява от 7 до 25 души и се смята едновременно и за синдикален съвет. То е отговорно пред избралия го колектив, на който дава веднъж в годината отчет за извършеното. Като орган има право да създаде до 5 комисии, отнасящи се до икономическите и финансовите, социалните и културните, дисциплинарните и по охраната на труда въпроси.

Хартата предоставя на събранието правото да контролира осъществяваното от ръководството управление на предприятията, изпълнението на плановете и да дава мнение по вътрешния ред и основните насоки за производствена дейност. Широки са и прерогативите му за вземането на решения по подготовката на кадрите, разпределението на паричните средства, социалните въпроси.

Въвеждането на „социалистическото управление" е безспорен демократичен акт. Замислено като път за разрешението на проблема за контрола от работниците, то води към разширяване на социалната база на режима и засилва ролята на работническата класа в прякото управление на производствения процес. И това мероприятие довежда до съпротива. Опълчват се бюрократизираните елементи и членовете на администрацията на всички равнища. Установяването на „събрания на работниците" в държавните предприятия продължават няколко години, като при избора им се стига до конфликти и стачки. Към края на 70-те години „социалистическо управление" е установено в 57 крупни обединения, обхващащи 841 производствени единици и 310 хил. работници. Излъчените органи функционират твърде трудно, често спъвани от администрацията. Не всякога те се оказват на висота, която ги лишава от подкрепата на работническата маса.

Правителството се стреми да установи и участие на работниците в частния сектор. Хартата посочва, че „частното предприятие се характеризира с постоянното противоречие между интересите на собственика и на работниците"[20]. Оттук и необходимостта в частните предприятия да се създадат структури, които гарантират подобър контрол върху източниците на производствените фондове и управлението. С постановлението „За колективните трудови отношения в частния сектор" се узаконява във всяко частно предприятие с повече от 9 постоянни работници изграждането на секция на Общия съюз на алжирските трудещи се. Това е профсъюзен орган, който в по-големите предприятия се състои от бюро със секретар. Той има право да участвува в заседанията на управителния съвет или на дирекцията на предприятието. Профбюрото следи за прилагането на трудовото законодателство, представя на собственика всяко общо или лично искане, участвува в разработката на вътрешния ред и професионалната квалификация и одобрява бюджета за социалните грижи. Бюрото може да обяви и стачка, след като уведоми инспектора по труда за евентуално уреждане на конфликта и след одобрението на висшестоящи профсъюзни органи.

Предоставените права на работниците в частните предприятия засилват конфликтите в тях. Трудещите се издигат искания за по-висока материална осигуреност, за действено участие в управлението, против уволненията и произволите. В повечето случаи профсъюзните ръководства се присъединяват към стачкуващите, но не всякога са в състояние да организират по-широка и действена класова солидарност. Печатът често говори за социално напрежение в промишлеността. Правителството се стреми да задоволява работническите искания и едновременно строго предупреждава, че стачките отслабват националната икономика и борбата срещу мизерията. Редица стачки биват осуетени от силите на реда.

Развитието на Алжир е типичен пример за постиженията и трудностите на некапиталистическото развитие. Сполучливо обобщение на състоянието на страната в наши дни дава известният алжирски историк и социолог

Абделкадер Жеглул: „Социалният кипеж често обърква. Преуспяването на едни върви редом с борческата активност на други, абсантеизмът е в съседство с доброволния труд, необузданият индивидуализъм — с предаността към колектива. Културата е взривена и в нея модернизмът играе на криеница с традицията. Разюзданият стремеж към консуматорство в общество, което продължава да е общество на оскъдицата, се разминава с призивите за взискателност и със социалистическата фразеология... Между старите структури, които се пръскат, и новите установяващи се норми алжирецът изживява едно двойствено настояще[21]".

Развитието на Алжир и еволюцията на ФНО са характерни за теорията и практиката на т. нар. първо поколение революционни демократи. То все още остава на позициите на непролетарския социализъм от „национален тип".

По-друга съдба има некапиталистическото развитие в Ирак през 70-те години. На 17 юли 1968 г. във взаимодействие с отделни армейски командири партията Баас сваля банкрутиралия военен режим на ген. А. Ареф. Начело на страната застава Команден съвет на революцията (КСР), оглавяван от военни и цивилни дейци, принадлежащи към лявото крило на Баас. На проведения през ноември с. г. нейн VII регионален конгрес се издигат задачите да се създаде нова революционна и демократична система за управление на обществото, да се осъществи национално обединение и да се осигури икономическата самостоятелност на страната, като се засили борбата срещу империализма и се укрепят връзките с народите от социалистическия свят. За да се осъществяват тези задачи, се набелязват аграрна реформа, която да „освободи селяните и страната от феодалните отношения", развитие на държавния промишлен, селскостопански и търговски сектор.[22] Значително внимание се обръща и на проблема за сътрудничество между патриотичните и прогресивни сили.

В изпълнение на тези задачи в края на 60-те — началото на 70-те години в страната стават редица преобразования. Задълбочава се аграрната реформа, която е прокламирана още след Юлската революция през 1958 г., но провеждането ѝ е фактически изоставено. Закон № 117 от май 1970 г. съществено съкращава определения максимум за владяна земя, като отчита плодородието на почвата, нейното напояване и характера на отглежданите култури. Селяните се освобождават напълно от изплащане на предоставените им участъци. Разработват се постановления за създаване на кооперативи върху части от иззетите от едрите земевладелци площи, започва изграждането на машинни паркове, образцови ферми, напоителни съоръжения, силози и др. За кредитиране на селяните се създава специална банка, с което се нанася силен удар върху лихварството — истински бич за иракските фелахи.

Главната насока на преобразованията в промишлеността е да се изгради значителен държавен сектор, който да обхване съвременни крупни предприятия по петролодобива и нефтопреработката, електротехниката и химията, селскостопанското машиностроене и др. Много от предприятията се строят от Съветския съюз и социалистическите страни, с които се сключват взаимноизгодни договори за икономическо, търговско и научнотехническо сътрудничество. Към средата на 70-те години държавният сектор вече дава над 70% от индустриалната продукция.

Ключово значение за осъществяването на поставените задачи има съдбата на иракския нефт — главното природно богатство на страната. През 1969 г. Държавната нефтена компания с помощта на съветски специалисти започва да добива петрол от находищата в Северна Румайла. Създава се база за настъпление срещу чуждите монополи. През юни 1972 г. е национализирана „Ирак петролеум къмпани“ — акт, който сериозно подкопава позициите на петролните монополи в целия Близък изток. По-късно са национализирани и принадлежащите на американски и холандски корпорации части от „Басра петролеум къмпани“. Национализацията предоставя на правителството големи парични средства (доходите за девет години—1970—1978 — нарастват от 0,5 млрд. дол. на 11,3 млрд.), които позволяват финансирането на ускореното развитие. За времето от 1970 до 1974 г. капиталовложенията в промишлеността нарастват повече от 2,5 пъти в сравнение с предишния петгодишен период. Изграждането на инфраструктура и индустрия абсорбира част от безработицата и върви редом с мерки за подобряване на положението на широките трудови маси. През 1970 г. е приет закон, установяващ във всички държавни и частни предприятия 8-часов работен ден, на следващата година се урежда социалното и пенсионното осигуряване. Строят се болници, въвежда се безплатно образование за всички степени на обучението.[23]

Правителството се обръща и към разрешаването на кюрдския проблем. На 11 март 1970 г. преговорите с представителите на кюрдското национално движение завършват със съвместна декларация, посрещната с голям ентусиазъм и надежди. В нея за пръв път се признава правото на кюрдите на автономия и се предвижда в окръзите, където те са мнозинство, да се създаде техен автономен район в рамките на Иракската република.

Важен фактор, който подпомага успеха на извършваните преобразования, е укрепването на сътрудничеството със социалистическите страни. Голямо значение за икономическото изграждане и отпора срещу натиска на империализма има сключеният на 9 април 1972 г. Договор за дружба и сътрудничество със Съветския съюз.

Обстановката в страната, поведението към Запада и към социалистическата общност се отразяват върху отношенията между Баас и ИКП, които бяха в сянката на острия конфликт помежду им преди и след първия баасистки преврат от февруари 1963 година. Прогресивните преобразования довеждат до постепенно сближаване на позициите на тези две най-крупни политически сили. Като се съобразяват с интересите на страната и на иракския народ, още през есента на 1968 г. комунистите излагат вижданията си за необходимостта от сътрудничество между всички патриотични партии и организации. Първоначалният отзвук сред баасисткото ръководство е резервиран, но скоро то се убеждава в целесъобразността от обединение на левите сили. Самата логика на развитието на Ирак в остър конфликт с вътрешната реакция и империализма подтиква Баас към сътрудничество с ИКП.

В средата на 1971 г. са снети редица ограничения пред дейността на комунистите, с което се облекчава започналият диалог. Първият секретар на ИКП Азиз Мохамед заявява: „Всичко, което искаме, е сътрудничество в условията на взаимно уважение върху основата на съвместна програма, като се съхранят нашата идеологическа и организационна независимост и нашето законно право да провеждаме своята политическа дейност[24]". ИКП приема поставеното от баасистите главно условие за изграждането на национален фронт — фактическото признаване на тяхната ръководна роля в него.

На 15 ноември 1971 г. Баас обнародва Проектохарта за национални действия. В нея се излагат основните задачи пред националноосвободителната революция на настоящия етап, определен като „обединителен народнодемократичен". Документът призовава всички национални, патриотични и прогресивни сили към единство, което се сочи като необходимо условие за успеха в борбата против империализма, ционизма и вътрешната реакция.

ИКП откликва положително на проекта, посочвайки неговия антиимпериалистически характер и възможността да послужи като основа на програмата за бъдещ национален фронт. В същото време ръководството на другия партньор, към който е насочено вниманието на Баас — Демократичната партия на Кюрдистан (ДПК), изпада на недалновидни и теснонационалистически позиции. В своя отговор то заявява, че не съществуват условия за сериозно разглеждане на проекта. Това становище има тежки последствия за цялото по-нататъшно развитие на единодействието между патриотичните и демократични сили в страната.

През май 1972 г. в правителството са включени двама комунисти. При обсъждането на Проектохартата комунистите я приемат като основа и внасят редица поправки и допълнения. На 17 юли 1973 г. генералният секретар на Регионалното ръководство на АСПБ и президент на страната А. Х. Бакр и първият секретар на ИКП А. Мохамед подписват Декларация за принципите на сътрудничеството. На следващия месец е публикувана приетата от тях Харта за национални действия и Устав на Прогресивния националнопатриотичен фронт (ПНПФ). Двата документа представляват интерес, тъй като показват до каква степен на тогавашния етап иракските баасисти и комунисти могат да достигнат до общи становища относно задачите и методите на борбата за укрепване на независимостта, за демокрация, социален прогрес и национална консолидация.

Уставът определя ПНПФ като „борчески доброволен съюз между националните прогресивни и патриотични партии и сили. Той изразява интересите на различните прогресивни обществени класи, слоеве и елементи, като Хартата за национални действия въплъщава общите цели“. Създаването на фронта, се подчертава в хартата, произтича от факта, че изграждането на „съюз между националните прогресивни сили на равнището на страната и на арабския свят се е превърнало в една от най-настойчивите задачи, стоящи пред арабската нация“[25].

В хартата се посочва, че „Фронтът принадлежи на целия народ: на работниците, селяните, революционната интелигенция — военна и цивилна, на студентството, на дребните търговци, на жените, на всички трудещи се на физическия и умствен труд“. Формулировката е твърде подробна и показва желанието на авторите на документа да очертаят фронта като организъм, защищаващ интересите на широките трудови слоеве. Неговото създаване се характеризира като важно събитие в революционния ход на иракския народ и като „решителен поврат в политическия живот на страната“, постановка, която породи много надежди.

Документите на фронта показват стремежа на Баас и ИКП да очертаят широка програма за демократизиране на обществено-политическия живот. В нея се предвижда провеждането на общи избори, разработване и приемане на постоянна конституция, отмяна на военното положение и извънредните мерки, изграждане на конституционни законодателни и изпълнителни органи на всички равнища, уреждане на автономията на иракски Кюрдистан. Съществено място заемат мерките за консолидация и мобилизиране на обществената опора на фронта. Потвърждава се, че създаването на профсъюзни организации, на сдружения и съюзи на селяните, работниците, интелигенцията и жените е „национална необходимост“, тъй като те представляват „стълбове на новото революционно общество“.

Подемът на националната икономика и преодоляването на слаборазвитостта и зависимостта се сочат като друга основна цел пред фронта. Авторите на хартата подчертават, че е необходимо да се осигури водещата роля на държавния сектор в индустрията, земеделието, търговията и услугите. Развитието на смесения и на частния сектор трябва да се осъществява под негово ръководство, така че да могат да играят позитивна роля за напредъка на националното стопанство в редица негови области. Всички тези задачи в хода на осъществяването им трябва да доведат до освобождаване от чуждата зависимост и до „народна демокрация“, за да се подготви „преходът към социализма“. Така ще се осигури благосъстоянието на народните маси и ще бъдат отстранени „феномените и методите на експлоатация и класово господство“. Отделя се внимание и на социалните мерки, които да издигнат материалното равнище и осигуреност на трудещите се.

Важна черта на документите е антиимпериалистическата прогресивна насоченост във външната политика. Като главна задача в тази област пред фронта, страната и пред арабските народи се определя борбата против империализма, ционизма и арабската реакция. В „стратегическо отношение“ съюзът между патриотичните и прогресивни арабски правителства и движения и „силите на световната революция и в първите им редици социалистическият лагер“ придобива първостепенно значение.

Необходимостта от този съюз се обуславя и от кристализиралото съперничество и борбата между националните революционни сили и реакционната десница както в отношенията на междуарабската сцена, така и във всяка отделна страна. Затова, според авторите на документа, обединението на прогресивните и патриотични сили в общоарабски мащаб в настоящия момент е толкова важно и създаването на ПНПФ се смята като сериозно постижение по пътя към постигането на тази задача. Едновременно в хартата се апелира за разширяване на връзките между арабските страни във всички области, настоява се за ефикасно сътрудничество в борбата срещу Израел и империализма в защита на палестинската кауза.

Ръководен орган на фронта е неговият Висш комитет, чиито председател е генералният секретар на Регионалното ръководство на Баас или неговият заместник. Комитетът е съставен от 16 членове, сред които 8, включително и председателят, са от Баас, 3 от ИКП, 3 места се предоставят на ДПК и по едно на „национални прогресисти“ и „независими демократи“ — термини, обозначаващи отделни политически дейци — представители на така характеризираните течения. Съставът на ръководния орган, който трябва да служи и за образец при композирането и на останалите подразделения и клонове, показва решаващото място, което заема Баас. То му позволява да прокарва чрез принципа на простото мнозинство своите становища като възприета от фронта политическа линия.

Основна задача на Висшия комитет е да ръководи фронта в духа на принципите и задачите, очертани от хартата, да създаде постоянни комисии по ключовите проблеми и да изгради комитетите по места в провинцията и в административните единици. Текущата дейност се осъществява от Секретариат. Встъпилите във фронта партии съхраняват своята самостоятелност, като се задължават да следват „духа и буквата“ на Хартата за национални действия.

Погледът върху документите на фронта показва значителни постижения при определянето на редица задачи, стоящи пред съставляващите го сили, както и пътищата за тяхното осъществяване. Срещат се и някои твърде общи формулировки, като например поставената цел след осъществяването на общодемократични преобразования да се пристъпи към изграждане на социализма. Постановката в своята основа е вярна, но тя трябва да бъде конкретизирана в редица аспекти. В хартата се отхвърля капиталистическият път на развитие, но неопределеността при формулирането на същността на социализма остава. На VIII конгрес на Баас (януари 1974 г.) са направени известни уточнения, които показват положителна крачка напред в разбиранията на партията по този ключов проблем. В документите на конгреса като основна цел се посочва отстраняването на експлоатацията, осъществяването на справедливост в обществото и благосъстояние на народа. Едновременно социализмът се сочи като необходима съставка от изведената от първото поколение триада: свобода, единство, социализъм, като се подчертава, че „интегрален социализъм може да бъде изграден само в рамките на единна арабска държава“[26]. Извършваната от Баас революция и властта, която се установява след нейната победа, се характеризират като „социалистически по същност и цели“, но също така и като демократични и „обединителни“, т. е. насочени към осъществяването на арабско единство.

През последвалите изграждането на фронта години страната постига забележими успехи в редица области. До средата на 1978 г. са раздадени земи на близо 65% от нуждаещите се семейства, площи за обработване, с общ размер 33,2 млн. дка, са предоставени на 418 хил. семейства. Разгръща се кооперативно движение. Изградени са над 1500 нови кооператива, повечето от потребителен и нисш тип. Техният брой от 433 с членуващи 58 хил. семейства през 1968 г. нараства десет години по-късно на 2027, като обхваща 375 хил. семейства. Пристъпва се и към интеграция на различните видове кооперативи с държавните стопанства.

Аграрната реформа и кооперативното движение изострят социалното напрежение в селото, където живее преобладаващата част от иракското население. На VIII конгрес на Баас се посочва, че типовете селска собственост продължават да са предимно „несоциалистически“ и че съществуват условия за „разширяване на експлоататорските отношения“, които довеждат до „класова борба от нов тип“. Констатацията отразява обективен процес в началните стадии на некапиталистическото развитие. В селото като далеч по-изостанало от града разрушаването на феодалните остатъци неизбежно утвърждава капиталистическите отношения, тъй като не се пристъпва към по-радикални преобразования. „Средняkът“ става централна фигура в селото и се превръща в типичен селски буржоа-предприемач. Той обсебва лъвския пай от държавните кредити за развитие на земеделието. Подчинява на своите интереси кооперативите в ущърб на току-що оземлените от реформата фелахи и малоимотните селяни. Иракските комунисти посочват опасността от разгръщане на капиталистически отношения в селото, като дължаща се на слабостите при провеждането на аграрните преобразования.

Постигнатите успехи в индустриализацията и в изграждането на държавен сектор довеждат и до неблагоприятната тенденция на нарастване на бюрократичните елементи, които не са заинтересовани от развитие на прогресивните преобразования. „Държавният капитализъм е деформиран облик на социализма. Той отрича или осуетява демократичните отношения в производството и парализира неговата динамика“. Констатацията на VIII конгрес на Баас отразява очерталите се отрицателни процеси на обединяване на националната буржоазия с бюрократичните елементи. На III конгрес на ИКП през 1976 г. тези елементи наред с остатъците от феодалната класа, едрите земевладелци и слоевете от паразитната буржоазия от града и селото се характеризират като контрареволюционни сили, представляващи голяма опасност за по-нататъшното прогресивно развитие на Ирак.[27]

Извършените икономически и социални преобразования вървят редом с опитите за внасяне на положителни промени в политическия живот. През март 1974 г. е приет законът за автономия на Кюрдистан. Ръководството на ДПК го отхвърля и повежда въоръжена борба, встъпвайки в открит сговор с империализма и реакцията в лицето на шахски Иран. Постигнатата договореност между Багдад и Техеран за уреждане на някои спорни и гранични проблеми помежду им довежда до оттегляне на иранската подкрепа за кюрдските сепаратисти. През април—май 1975 г. армията нанася сериозни удари на въоръжените сили на ДНК, които прекратяват съпротивата, а някои от тях начело с М. Барзани се прехвърлят в Иран. Продължилата над две десетилетия кюрдска национална борба води до сериозни придобивки, но предстои дълъг път за възстановяване на огромните щети и на доверието между кюрди и араби, двете основни народности на Ирак. През 1976 г. към ПНПФ се присъединяват противопоставилото се на Барзани течение в ДПК и т. нар. Кюрдска революционна партия.

Нерешените проблеми предизвикват противоречия относно пътищата за тяхното преодоляване сред главните сили на фронта, което се отразява отрицателно върху неговата дейност. Така и не се изграждат по места низови звена като основа за масово единодействие. Продължава режимът на извънредно положение, който ограничава така необходимия за напредъка на страната процес на демократизация. Не се изгражда единодействие в масовите организации. Отново са подценени обобщените в хартата по настояване на ИКП поуки от миналото, че антагонизмът и разприте в редиците на националнореволюционното движение „винаги са довеждали до поврати в полза на империализма и на реакционната десница."[28] Недоверието и наслоенията от миналото вземат връх, което кара през средата на 1979 г. ИКП да напусне фронта, който фактически се разпада, и да премине в дълбока нелегалност. Положението в страната още повече се усложнява от безсмислената война с Иран, която изчерпва националните ресурси и подлага на тежки изпитания цялото население.

Неуспехът на обединението между прогресивните и демократични сили в Ирак не може да се смята за закономерност, както бързат да го обявят неговите противници и критици отляво и отдясно. Примерът със съседна Сирия показва постиженията и трудностите пред осъщественото сътрудничество в обстановка, също характеризираща се със сложност и напрежение, но при надделяваща тенденция към единодействие между съставляващите фронта сили. Именно в това единодействие те виждат главното условие за поддържане и продължаване на поетия курс към социален прогрес и преобразования.

Както в Ирак, и в Сирия комунистите и прогресивно-патриотичните сили имат натрупан опит в сътрудничеството върху антиимпериалистическа и общодемократична основа. След драматичните събития през юни 1967 г. въпросът за обединение на прогресивните сили отново стои с цялата си настоятелност. Стъпките в тази насока обаче стават възможни, след като през ноември 1970 г. в ръководството на Баас и страната взима връх течението, оглавявано от Хафез Асад. Така нареченото изправително движение си поставя за цел осъществяването на това обединение върху широка демократична основа.

В публикуваното на 16 ноември 1970 г. „Програмно заявление" на Временното регионално ръководство на Баас (с център Дамаск) се подчертава, че е необходимо да се мобилизират всички прогресивни сили на народа за бъдещата борба. Отношенията между тези сили следва да се развиват в насоката към създаване на прогресивен фронт под ръководството на Баас. Комунистите се отзовават положително и на 7 март 1972 г. след редица преговори официално е обявено създаването на Национален прогресивен фронт (НПФ). Освен Арабската социалистическа партия Баас и Сирийската комунистическа партия във фронта се включват Партията на арабския социалистически съюз, Организацията на социалистите-съединисти и Движението на арабските националисти. Уставът предвижда включването във фронта и на други сили и елементи, които възприемат неговата харта.

Хартата на НПФ посочва, че той е предназначен да ръководи борбата за обединение на силите на арабската революция. Целта е този фронт да се превърне в средство „към политическо и организационно единство, в името на което се полагат усилия доброволно чрез положителен диалог и обща борба".[29] Фронтът се сочи и като първа крачка към обединение на „отрядите на арабската революция".

В документа се утвърждава правото на участвуващите партии и организации да развиват свободно своята дейност, а в рамките на фронта да извършват обща политическа и пропагандна работа. Създават се и негови органи, като стремежът е да се осъществи единство на последователни равнища — положителна стъпка в интерес на ефикасното сътрудничество. Подобно на иракския документ, и тук се прави опит да се очертае социалният състав на фронта. Това са „различните социални сектори от народните маси — работници, селяни, войници, дребни служещи и революционна интелигенция", които са заинтересовани от „прогреса и революцията".

Задачите, които трябва да осъществява фронтът, найнапред се концентрират за освобождаването на окупираните след израелската агресия през юни 1967 г. арабски територии. Предвижда се да се положат усилия за ускорено развитие на селското стопанство и промишлеността, като се издигне ролята на обществения сектор. В политическата област се поставя като цел да се изгради „народнодемократична система" и конституционни институции върху основата на народния суверенитет, „да се мобилизират всички научни, управленски и борчески способности в услуга на протичащата революция и на нейните националносоциалистически цели". В заключението се заявява, че стремежът е изграденият в Сирия фронт да се превърне в „опит-модел, който да бъде следван в цялата арабска родина", и в стимул за нейните прогресивни национални сили. Той има мисията да насочи енергията на арабските маси и „да ги влее в потока на борбата за осъществяване целите на арабската нация за единство, свобода и социализъм“.[30] Последните думи на заключението показват, че участвуващите във фронта партии и движения се присъединяват към осъществяването на цели, съставляващи основния баасистки лозунг. Може да се смята обаче, че всяка от съставляващите НПФ сили влага в тези термини съдържание и нюанси според собствените си идейни схващания.

В хартата се обръща внимание и на враговете на арабското националноосвободително движение. Като „основно противоречие в международен аспект се сочи конфликтът на арабската нация и нейните врагове, които са ционизмът, Израел и световният империализъм, ръководени от САЩ“. Документът посочва също, че главна сила, която предоставя „всестранна военна, икономическа и политическа подкрепа на страната и арабите“, са социалистическите страни начело със Съветския съюз. Затова важна задача на външната политика на НПФ и страната е да се установят със социалистическите държави „най-здравите отношения на сътрудничество и приятелство, които са в състояние да послужат на общата борба за освобождение и изграждане на социализма“. Предвижда се също засилване на връзките с арабските страни, с мюсюлманските държави, с прогресивните и националноосвободителните движения в света.

Оформилите фронта партии и движения изграждат и ръководни органи. Начело стои Общото ръководство, оглавявано от председател. То се състои всичко от 17 членове, сред които 9 са представители на Баас, а всяка от останалите 4 партии-участници излъчва по двама свои представители. Председател на НПФ е президентът на Сирийската арабска република и генерален секретар на Баас. Предвижда се към Общото ръководство да се изградят комисии и бюра, както и областни ръководства в провинциите и големите градове. Общото ръководство се събира на заседания два пъти месечно. Решенията се приемат с мнозинство, а при равенство на гласовете решаваща дума има председателят. Приетите решения са задължителни за всички членове на фронта в рамките на хартата и основния устав. Документите посочват, че за да се отстранят евентуалните конфликти между прогресивните сили в редиците на армията и студентството на партиите във фронта с изключение на Баас се забранява да водят сред тях организационна и друга дейност.[31]

Прогресивната демократична общественост посреща създаването на НПФ с дълбоко удовлетворение. Получената от СКП и останалите партии подкрепа дава възможност на Баас да предприеме още по-радикални преобразования. През 1973 г. на общите избори за Народен съвет (парламент) съставляващите фронта партии излизат с обща изборна листа и получават над 80% от гласовете. И на следващите избори НПФ излиза с обща листа, като резултатите показват все по-нарастващото негово влияние. Общата изборна платформа и направляващият документ в лицето на хартата оказват своето влияние върху състава на ръководните органи на страната и тяхната дейност.

Комунистите дават висока оценка на изградения фронт. Те отбелязват настъпилата положителна еволюция в Баас, която се превръща в една от главните сили, защищаващи революционнодемократичния строй, и заявяват, че са готови рамо до рамо с нейните членове и с останалите прогресивни сили да осъществяват настойчиво и последователно залегналите в хартата близки задачи и по-далечни цели. По мнението на ръководството на СКП фронтът ще може да просъществува през дълъг исторически период, въплъщавайки единната цел и единната воля на прогресивните национални сили. „Той може да стане основа за подема на по-висока степен на общественото развитие — мирния преход към социализма.“[32]

Националнопрогресивният фронт в Сирия има вече над десетгодишна история, съпроводена с трудности и постигнати значителни успехи. Обединените в него демократични сили издържаха изпитанията на войната през 1973 г. и опитите на реакцията и десницата да предизвика разкол в техните редици, или чрез терор и размирици да постигне контрареволюционен поврат. Въпреки че по редица въпроси, свързани с обстановката в страната, включените във фронта партии и движения имат често различни мнения и оценки, преобладава стремежът към единодействие, който позволява преодоляването на редица трудности. Натрупаният положителен опит дава възможност на фронта да разшири своето влияние в обществено-политическия живот, да мобилизира масите за прогресивни преобразования в условията на продължаващата ционистка агресивност и империалистически натиск. Сирия е в челните редици на борбата срещу империализма и ционизма в Близкия изток, за трайно уреждане на близкоизточния конфликт. Тази нейна позиция получава неизменната подкрепа на социалистическата общност. Особено тесни са връзките с нашата страна. Техен израз стана подписаният на 30 април 1985 г. Договор за дружба и сътрудничество между НР България и Сирийската арабска република, документ, който, по думите на др. Тодор Живков, издига българо-сирийското сътрудничество на нов етап и има голямо значение за обстановката в района на Близкия изток и на Балканите.

С некапиталистическото развитие в арабския свят са свързани и случаите със Судан и Сомалия.

Судан посрещна началото на 70-те години с установено след военен преврат (май 1969 г.) прогресивно правителство, оглавено от ген. Дж. Нимейри. Въпреки че дейността на политическите партии се забранява, демократичните сили получават възможност за изява, комунистите са привлечени във висшите органи на държавната власт. Извършват се антифеодални преобразования, прави се опит за мирно уреждане на проблемите в Юга на страната, национализират се чуждите банки, провежда се активна външна антиимпериалистическа политика, укрепват връзките и със социалистическата общност. Прокламира се стремежът чрез задълбочаване на революционния процес да се изгражда социалистическо общество.

Но периодът на подем продължава кратко време. Демократичните сили не успяват да се обединят. Неуспешният опит за преврат на ляво-настроени офицери през юли 1971 г. довежда до репресии, насочени най-вече срещу СКП. Нейният генерален секретар А. Х. Махжуб е осъден и екзекутиран, партията минава в нелегалност. В страната се установява военно-бюрократична диктатура, камуфлирана от създадения през 1972 г. казионен Судански социалистически съюз. Режимът възприема проимпериалистическата политика на египетския президент А. Садат, като подкрепя кемпдейвидския сговор.

Изцяло обвързаната със Запада икономика разчита на неговите подаяния и стагнира. През втората половина на 70-те години е отбелязан неколкократно „нулев“ и „отрицателен“ ръст на националния продукт. За периода 1978—1985 г. курсът на суданската лира спада от 2,8 на 0,4 щат. долара. За последните пет години цените на основните продоволствени стоки нарастват над 10 пъти. Опитът да се смекчи общото недоволство чрез въвеждане на ислямско законодателство през септември 1983 г. не дава очакваните резултати. От изпадналия в пълна изолация режим на Дж. Нимейри вдигат ръце дори американските му покровители.

На фона на масовите демонстрации срещу глада, мизериите и репресиите на 6 април 1985 г. е извършен безкръвен военен преврат. Начело на страната застава Временен военен съвет, който заявява за намерението си да възстанови демократичните порядки. Първа стъпка в тази насока е разрешаването на дейността на политическите партии. Създава се демократично правителство, отделя се внимание за уреждането и на проблемите на Юга посредством разширяването на автономията на населяващото го черно население. Във външната политика се предприемат инициативи за връщане в редиците на арабските страни, противопоставящи се на ционисткия диктат, и към подобряване на връзките със социалистическата общност.

Докато в Судан некапиталистическият път на развитие е осуетен още в зародиш, в Сомалия са направени първи стъпки. Установеният през октомври 1969 г. режим на ген. М. Сиад Баре предприема през първата половина на 70-те години редица преобразования. Национализират се едрите чуждестранни компании, промишлени предприятия и банките, установява се контрол върху външната и вътрешната търговия. В селското стопанство се поставя началото на кооперативно движение. Вземат се мерки за подобряване на тежкото положение на широките маси, предприета е кампания за ограмотяване. През 1976 г. се създава като единствена политическа организация Сомалийската революционна социалистическа партия, която прокламира като своя цел построяването на социализъм в страната. Радикалният прогресивен курс обаче скоро е пожертвуван пред националистическите амбиции. През юни 1977 г. правителството започва агресивна война, срещу революционна Етиопия, която завършва с провал. Цената е не само рязко влошаване на икономическото положение, но и прекратяване на установеното сътрудничество със социалистическите страни. Страната изцяло се обвързва с плановете на империализма на африканския континент. Радикалните преобразования са преустановени, много са отменени, режимът се изражда в буржоазно-бюрократична диктатура — най-прекият и непосредствен резултат от поврата към капиталистическото развитие.

Най-показателен пример за трудностите пред некапиталистическия път става Египет. Тук от началото на 70-те години развитието тръгва по низходяща линия. Настъпва криза, която довежда до прокапиталистически поврат, със значителни отрицателни последици върху разположението на силите в арабския свят и обстановката в Близкия изток.

Затрудненията след Юнската война дават възможност мерките в програмата от 30 март 1968 г. да се прилагат само частично. Документът служи най-вече като политическа контратежест срещу засилените буржоазно-националистически и антисоциалистически тенденции. Техните носители още повече се активизират, получавайки и подкрепата на арабските консервативни режими, кредитиращи страната за смекчаване на последиците от поражението. Външният и вътрешният натиск принуждават Г. А. Насър към отстъпки, които водят до линия, „малко наляво от центъра“.

Близо три години тази линия, поддържайки равновесието между поляризиращите се тенденции, подхранва назряващата криза. Нейните симптоми се проявяват във всички области. В идеологията, на културния и литературния фронт се ожесточават нападките срещу прогресивните сили, срещу „разрушителния атеистичен социализъм“ на комунистите, който опорочавал „братството“ между египтяните. Сред демократичната общественост нарастват песимистичните настроения. Започва мъчителна преоценка на постигнатото. Ясно е, че причините за поражението през юни 1967 г. са по-дълбоки от Насъровото обяснение, че очакваните от изток израелски изтребители са налетели от запад върху египетската авиация, разрушавайки я още в хангарите и на самолетните писти.

Успехите през 60-те години не могат да прикрият недостатъците на изградените обществено-политически порядки.

Под лозунга за „съюз на трудовите сили на народа“ се прикриват класовите противоречия. Борбата на работническата класа се потиска и канализира в реформистки насоки от казионните профсъюзи. Всяка масова изява се регламентира, за да се притъпи социалната ѝ заостреност. На трудовите низини се гледа по-скоро като на статисти, които поддържат налаганите „отгоре“ преобразования. Държавният апарат фактически остава непрочистен, присъщите му бюрократизъм и корупция не са ликвидирани. Продължава процесът на обуржоазяване на свързаната с властта и администрацията върхушка, която се разширява, подкрепяна от паразитиращата върху държавния сектор буржоазия.

Цялата противоречивост в развитието на страната съдържа истинските корени за случилото се през юни 1967 година. Сред прогресивните и демократични сили се засилват съмненията за възможностите на Г. А. Насър да продължи задълбочаването на социално-политическите преобразования или най-малкото да съхрани постигнатото. Те се опират на него, а пробуржоазната бюрократична прослойка се възползва от неговия авторитет. Египетският президент стана субективен регулатор на „междукласовото равновесие“, роля, обусловена и от самия характер на организирания от него режим.

И въпреки че на 28 септември 1970 г. при вестта за смъртта на Г. А. Насър масите излязоха спонтанно на улиците, а в деня на погребението късаха единствените си дрехи, не те и прогресивните сили могат да решават съдбата на страната. Тя зависи в голяма степен от това, кой ще поеме кормилото на държавната власт с всичките нейни изключителни пълномощия.

Начело на страната като вицепрезидент застана известният Насъров сподвижник А. Садат, който е утвърден на висшата държавна длъжност с референдум, преминал под знака за продължаване на предишния курс. Скоро се оказва, че подобна насока А. Садат няма намерение да следва. Тя противоречи на личните му схващания, които се характеризират с пробуржоазен социалреформизъм и привързаност към исляма, пречупени през ярък, но късоглед националистически прагматизъм. Тези схващания съответствуват на интересите на паразитствуващата буржоазия, на обуржоазената бюрократична върхушка и на заможното селячество. На тях се опира приемникът на Г. А. Насър, за да унищожи неговото наследство, амбициран да остави името си в аналите на хилядолетната египетска история. А. Садат използва широка гама от средства — от грубото насилие до лавирането и демагогията, показва удивителна безпринципност, която в значителна степен предопределя и трагичния му край.

Започналата „пълзяща" контрареволюция, която довежда до прокапиталистическия поврат и до коренна преориентация на външната политика на Египет, намира израз в развитието на политическата надстройка. Пролича нейната тясна връзка с икономико-социалните промени, като всеки етап от това низходящо развитие е свързан и с различно съотношение между силите, встъпили в конфликт по насоката за развитие на страната.

На първо време след смъртта на Насър се заговорва за колективно ръководство. Във всичките сфери на властта бързо се оформят „левица", оглавена от вицепрезидента Али Сабри, и гравитираща около А. Садат „десница". И двете групировки прокламират верността си към насъризма. Техните позиции като че ли символизират полюсите в обединения около бившия президент екип и разногласията помежду им възникват по всички проблеми на вътрешната и външната политика. Ускорени от продължаващата криза, те прерастват в открит сблъсък.

На 15 май 1971 г., получил подкрепа от армейското командуване, с безкръвен преврат А. Садат отстранява Али Сабри, министъра на вътрешните работи и секретар на АСС Шарауи Гомаа, генералния секретар на АСС Мухсен Абдел Нур и др. Те са обвинени в политически престъпления и осъдени. Акцията под името „изправително движение" скоро започва да се превъзнася от А. Садат като извършено от него „коригиране на курса" на революцията от 1952 година.[34] През следващите месеци се извършва чистка във всички ешелони на властта и управлението, в АСС и в професионалните съюзи, в основните области от обществения и културния живот. Отстранени са от заеманите позиции последователните насъристи, радикалните революционни демократи и марксистите. Те са заменени с предани на А. Садат и неговото обкръжение дейци. Бюрократичната прослойка се превръща в хомогенна, свързана с буржоазията опора на властта.

Отстраняването на радикалните елементи се съпътствува от лозунгите за „чиста демокрация", които, за да бъдат по-убедителни, се подкрепят с увеличаването на установения минимум работна заплата от 7 на 9 лири месечно. А. Садат заявява, че е дошло времето „революционната законност да бъде заменена с конституционна", т. е., че няма да се действува с радикални мерки срещу буржоазията. Започва и денасъризация. Времето на бившия президент се сочи като „политически терор", „злоупотреба с държавни средства", „еднолична власт" и „ограбване правата на народа". Целта е да се укрепи авторитетът на А. Садат като гарант за сигурността и реда. „Законността" бързо се проявява. Още през февруари 1971 г. започва изплащането на парични компенсации на 5 хил. едри чифликчии за отнетата им собственост, а на 800 се връща земята. През март—април 1972 г. е отменен секвестърът върху имуществото на 1531 едри собственици, наложен през 60-те години. А. Садат открито протяга ръка на прослойката — противник на революцията. Във външната политика все още се лавира, доказателство за което е сключеният на 27 май 1971 г. Договор за сътрудничество и приятелство със Съветския съюз.

Проведеният на 11 септември 1971 г. референдум утвърждава нова конституция, с която се засилват до крайност прерогативите на президента. Подчертава се мястото на исляма като основа на законодателството. Избрано е послушно Национално събрание и е изоставен принципът половината от неговите представители да бъдат работници и селяни. Депутати стават предимно представители на бюрократичната прослойка и селската буржоазия. На 15 август 1972 г. парламентът приема т. нар. Закон за националното единство. Забранява се създаването на каквато и да било политическа организация извън АСС, както и пропагандирането на враждебни на установения ред идеи. Законът става инструмент за разправа срещу идващите както отляво, така и отдясно критики на режима. Но ударите, нанасяни на прогресивните сили, са далеч по-силни, защото буржоазията трябва да бъде успокоена, че крайните мерки спрямо нея не ще се повторят.

В икономиката под предлог, че се търси разширяване на производството, правителството насърчава капиталистическото предприемачество. За три години (1972—1975 г.) дадените разрешения за инвестиране и изграждане на промишлени предприятия се увеличават от 280 на 740, а средната сума за едно разрешение от 25 хил. египетски лири (1972 г.) нараства на 53 хиляди (1974 г.). Предоставената на Министерството на аграрната реформа бивша вакъфска земя вместо да бъде разпределена между безимотните фелахи започва да се разпродава. Вечно нуждаещият се египетски фиск получава средства, но участъците се изкупуват от буржоазията в селото и града, за да бъдат предоставени под аренда. На собствениците се разрешава да изгонват арендаторите, ако не изплатят в определения срок наема за земята.

На 6 октомври 1973 г. египетската армия преминава Суецкия канал и завзема израелската укрепена линия „Барлев". Започва четвъртата арабо-израелска война, важен момент в развитието на близкоизточния конфликт. За съжаление получените в нея от Египет и арабските страни предимства са поставени на търг и прахосани от А. Садат.

„Победителят" в Октомврийската война на следващата година обнародва „Октомврийски документ". Тази първа официална програма на Садатовия режим ревизира повечето от постановките на Националната харта и Програмата от 30 март 1968 г., обявени за остарели и със съмнителна ефикасност. Садат пише: „Аз отхвърлям призива за изкуственото раздробяване на националното единство посредством създаването на партии, но не съм и съгласен с теорията за единствена партия, която държи в подчинение масите, лишавайки народа от ползването на политическите свободи."[35] Идеята за национално единство и политическо народовластие неразделно се свързва с икономическите свободи, което означава още по-широки възможности за буржоазията да укрепва позициите си във всички сфери.

Документът става „ключ" за „отворените врати" (инфитах), курс, който характеризира стопанските намерения на Садатовия режим, но се превръща и в символ на цялостната му политика. По съвета на заобикалящите го буржоазни икономисти египетският президент със „Закона за арабските и чуждестранните инвестиции и свободни зони“ (1974 г., допълнен през юни 1977 г.) разрешава на чуждите инвеститори да внасят капитал във всички области на стопанството, както и да изнасят печалбите и инвестирания капитал. Надеждата е, че примамените от евтината работна ръка и обширния пазар чужди монополи и банки ще се надпреварват да внасят средства в Египет и ще оживят неговото стопанство. Разчита се и на арабските консервативни режими да бъдат по-благосклонни в предоставянето на помощ. Сметките не излизат верни. Западните монополи се опасяват от продължаващата политическа неустойчивост в района. Отсъствието на подходяща инфраструктура, бюрократичната неефективност на администрацията и нейната пословична корупция ги кара да прибягват до краткосрочни вложения с незабавна възвръщаемост, която не носи на страната никакви по-трайни предимства.

Напротив, тя изпада в зависимост от Запада. През 1980 г. дефицитът на външната ѝ търговия възлиза на 4,2 млрд. долара, на платежния баланс — 1,2 млрд. долара, на държавния бюджет — в размер, достигат 19% от съвкупния национален продукт. Египет е принуден да прави всяка година заеми от около 2 млрд. долара, значителна част от които отива за погасяване на старите дългове. Близо половината от необходимите за изхранването на населението продоволствени стоки се внасят отвън.

Подобно на губещ картоиграч А. Садат прибягва до още по-неразумни стъпки. Режимът провежда курс към влошаване на отношенията със социалистическите страни, и то с настойчивост, която удивлява всички трезви наблюдатели. През 1976 г. едностранно е денонсиран Договорът за дружба и сътрудничество със Съветския съюз, две години по-късно срещу българското посолство е организирана недостойна провокация, довела до прекъсване на дипломатическите отношения. Египет все по-тясно се обвързва с американската стратегия в района. Започнатата преди три десетилетия политика на „балансиране“, чийто привърженик отчасти е и Г. А. Насър, се заменя с едностранно подчинение на чужди интереси, което обезличава ролята на страната на арабската сцена и в международната политика. Садатовият курс предизвиква възраженията на мнозинството обществено-политически течения. Дори и дейци, които далеч не споделят леви разбирания, съзират опасността от изолация и от лишаването на египетската политика от най-последователните защитници на арабската кауза.

Новият политикоикономически курс се отразява и в постановките на Октомврийския документ за ролята на АСС. Предлага се в него да се изградят три „платформи“ — дясна, центристка и лява. Под предлог освобождаване от „комплекса на единомислието“ започва структурно демонтиране на организацията. А. Садат все още се колебае и държи на АСС — след поредните чистки той е напълно подчинен на неговата лична политика. Но не такова е становището на заелата решаващи позиции буржоазия. Тя настоява за „либерализация“, за свободна политическа игра както преди юли 1952 година. Президентът не може да не извърши поредната отстъпка.

От 22 до 25 юли 1975 г. АСС провежда своя последен общонационален конгрес. Решава се в рамките на съюза да се изградят „трибуни“, които да разискват неговата линия. „Трибуните“ трябва да бъдат „политически“, а не социални, т. е. да включват групировки, обединени от „определени политически концепции“. Решението изостря борбата около бъдещето на АСС. Левите сили критикуват организацията за липсата на действени връзки с масите и нейния бюрократизъм. Те настояват да ѝ бъде придадена по-голяма демократичност и да се съхрани нейната организаторска и възпитателна роля. След като се убеждават, че появата на партии е неизбежна, тези среди предлагат да се изгради между прогресивните сили единен фронт върху принципите на Юлската революция. Десницата е категорична: АСС е символ на обединението между „насъризъм и комунизъм“ и трябва да бъде ликвидиран колкото се може по-скоро.

Отначало А. Садат възнамерява да маневрира, използвайки противоречията между оформилите се близо 40 „трибуни“. Но техният брой ги прави неконтролируеми и президентът санкционира през март 1976 г. създаването на три „трибуни“ — организации в рамките на АСС: центристка, лява и дясна. През ноември с. г. вече им се разрешава да се преобразуват в партии. През юли 1977 г. е издаден специален закон за партиите, който забранява те да се създават върху „класова, социална или религиозна основа“. Все още партиите се разглеждат като подразделения на АСС. Но от него е останал само ЦК, а всички низови звена, организационни и ръководни институции са разпуснати. И когато през май 1978 г. А. Садат го обявява за окончателно ликвидиран, събитието минава незабелязано.

Политическата борба и вниманието на обществеността се фокусират върху изградените от трите „трибуни-организации“ партии: Арабска социалистическа организация на Египет (АСПЕ,) Национално-прогресивна партия (НПП), Либерално-социалистическа партия (ЛПП). Редом с тях в края на 70-те години действуват Социалистическата партия на труда (осн. 1978 г.) и възстановената нелегално през 1975 г. Египетска комунистическа партия. Партията „Нов Уафд“ след неколкомесечно съществуване през 1978 г. се саморазпуска, за да поднови официално дейността си през 1984 година. През 1983 г. възниква и партията „Умма“ (Нация).

АСПЕ официално се оформя като проправителствена „центристка“ сила и се оглавява от министър-председателя Мамдух Салем. Като „баща на нацията“ А. Садат заявява, че ще играе ролята на неутрален съдник при споровете между оформилите се политически течения. Скоро се оказва, че партията не е в състояние да води с подставени лица Садатовия курс. През юли 1978 г. египетският президент създава на нейно място Националнодемократичната партия (НДП), поемайки и нейното ръководство. Партията провъзгласява за своя цел социализма и се приобщава към Социалистическия интернационал като наблюдател на неговите конгреси.

Според президента този социализъм означава, че средствата за производство, вместо да бъдат в ръцете на държавата, подлежат на контрол от страна на правителството чрез планиране, което е и в унисон с принципите на исляма. Прогресивната въпреки нейния твърде общ характер Насърова постановка за „съюз на трудовите сили на народа“ е изоставена. Вместо нея се пропагандират мъгляви понятия за „хуманен идеал“, който да обединява всички египтяни в братство и равенство, изразяващо се в предоставяне на „равни възможности“ пред всеки индивид.

Националнодемократичната партия пропагандира идеи и като партия на власт се стреми да утвърди порядки, отразяващи еклектичните възгледи на А. Садат, обобщени от него с формулата „демократичен социализъм“. Частната собственост ревниво се охранява. Заявява се, че тя играе „конструктивна роля“ както в обществената сфера, така и за постигане на благосъстояние. Държавният сектор запазва водещите си позиции. Но това вече е държавнокапиталистически сектор, ръководен от бюрократичната буржоазия, обслужващ местната буржоазия и подчинен на чуждите монополи. Заявява се, че производството в него се организира в съответствие с „нуждите на народа“, постановка, оправдаваща разпродажбата на акциите от редица държавни предприятия на частни лица, най-често от т. нар. печеливши отрасли — строителството, туризма, химическата промишленост и др. Национализациите се отхвърлят като нецелесъобразни. Линията, към която се придържа НДП, я превръща в клуб на буржоазнобюрократичната прослойка и на групата новобогаташи, възползвали се от „отворените врати“. Националистическите ѝ лозунги с шовинистичен оттенък не могат да прикрият проимпериалистическите ѝ действия, а подкрепата на кемпдейвидския сговор още повече я изолира от патриотично настроената общественост.

Регистрираната като „центристка“ НДП е толкова надясно, че оставя малко място за т. нар. „дясна“ опозиционна Либерално-социалистическа партия. Тя изразява настроенията на значителни групи от националната буржоазия. Сериозно уязвена от „откритите врати“, тя се стреми да насочи властта към протекционистка политика, настоявайки за още по-широки възможности пред частния капитал. Сходни позиции заема и партията „Нов Уафд“, като се опитва да използва ореола на „партия на целия народ“ на своята предшественичка. Полулегалната организация на „Мюсюлманските братя“ разширява влиянието си, но и сериозно се разцепва. Една част от дейците ѝ се придържат към радикалната линия на аятолах Р. Хомейни, друга настоява да се влезе в сговор с правителството, още повече че начело на страната е бивш активен член на „братството“.

Докато двете течения водят спорове, оформя се крайно крило, организирано в нелегални бойни групи като „Воини на Аллаха“ и „Изкупление и изход“. Техните привърженици отхвърлят цялостния обществено-политически, икономически и културен живот в Египет като „греховен“. Но това не е само констатация. Членовете призовават всички правоверни да се готвят „тялом и духом посредством исляма, за да атакуват еретичното общество и сменят със сила неговата система“.[36]

Националнопрогресивната (лява) партия се оглавява от Х. Мухиедин. Бившият „червен майор“, наречен така заради левите си убеждения, често влизаше в конфликти с Г. А. Насър. Сега той оглавява борбата за връщане към политиката на шестдесетте години и за пристъпване към нейното по-нататъшно задълбочаване. Партията обявява като цел построяването на свободно от експлоатация общество, в което решително да преобладава обществената собственост върху средствата за производство, основана върху общонационално планиране. В издигнатите от НПП лозунги се настоява за отмяна на „отворените врати“, за прекратяване на кемпдейвидските съглашения и за връщане в редиците на арабските страни, за отпор срещу империализма и ционизма, за възстановяване на сътрудничеството със страните от социалистическата общност. Партията оглавява борбата срещу извънредните закони и репресиите, като издига лозунги за широк демократичен фронт.

Към опозицията отляво се присъединява и Социалистическата партия на труда, поддържана от либерално настроената интелигенция и части от дребната и средната буржоазия. Египетската комунистическа партия на своя Първи конгрес през 1980 г. прави анализ на дейността си в миналото и на обстановката в страната. Приемат се нов Устав и Програма, които определят близките и дългосрочните задачи пред партията в борбата за прогресивно развитие на египетския народ. Като първостепенна задача се поставя обединяването на всички радикални патриотични сили в националнодемократичен фронт. Така положителното наследство от 60-те години се развива творчески от най-последователните привърженици на Г. А. Насър — представителите на радикалното революционнодемократично крило, подкрепяни от комунистите, подложили на трезва оценка това наследство.

Краят на 70-те — началото на 80-те години ознаменува фалита на всички Садатови начинания. Опитът да се неутрализират опозиционните групи, като се противопоставят една на друга, довежда до обратен на очакваният резултат. Всички течения още по-рязко се настройват срещу режима. Законите за „защита на социалния мир и националното единство“, срещу „порока“, извънредните мерки и репресии отчуждават още повече властите. Изпаднал в болезнено тщеславие и подозрителност, А. Садат вижда враг във всеки деец, който не споделя неговите възгледи, или по-скоро не следва безкритично неговите лъкатушения.

Пример за безпринципното маневриране на режима стават и отношенията с „Братята мюсюлмани“. Отначало А. Садат ги използва като съюзници в борбата срещу насъризма, разрешава им да водят разюздана пропаганда срещу „безбожния комунизъм“, властите ги насъскват за изстъпления над прогресивните сили. Но когато „братята“ се обявяват срещу „отворените врати“ като отстъпка пред неверниците и осъждат „кемпдейвидската сделка, наричайки я „предателство спрямо исляма“, режимът незабавно променя своя курс. А. Садат издига учудващ за схващанията му модернистки лозунг: „Никаква политика в религията и никаква религия в политиката“, след като цяло десетилетие заявява, че се стреми да възвърне управлението и живота в Египет върху основите на „правата вяра“. Организацията е забранена, затворени са нейни видни дейци, а намиращите се под нейно влияние студентски асоциации са разтурени.

Въвеждането на формален политически плурализъм цели да привлече буржоазията и благословията на Запада. Всъщност режимът на А. Садат се изражда в едноличнa диктаторска власт, която облагодетелствува ограничена върхушка, свързана преди всичко с неговото семейство и лично обкръжение. Протестите идват от всички страни. В масовите стачки, които заливат страната, ясно проличават политическите искания за демократизация, за завръщане към курса през 60-те години. Засилват се уличните демонстрации на студенти и учащи се. Видни дейци призовават за основни промени във вътрешната политика, за бойкот на израелското присъствие, политически лидери провеждат сондажи за формиране на антисадатовски блок. Брожението в редиците на армията довежда до разкриване на конспирации, до масови уволнения и оставки на генерали и офицери. В началото на септември 1981 г. са арестувани близо 1500 видни дейци: лидери на „Нов Уафд", на Социалистическата партия на труда и на „Мюсюлманските братя", марксисти, насъристи, коптски свещеници. Като отчитат създалата се критична обстановка, египетските комунисти и ръководството на НПП издигат лозунг за създаване на широка национална коалиция — „Фронт на спасението". Както личи от самото му название, той трябва да обедини незабавно още по-широк спектър от групировки, течения и дейци, за да се предотврати надвисналата над страната катастрофа.

Режимът агонизира политически. Драматичен финал поставят млади офицери от мюсюлманската бойна група „Изкупление и изход". На военния парад на 6 октомври 1981 г. те извършват успешно покушение върху А. Садат.

През целия си живот като офицер и президент Г. А. Насър живя в един и същи дом, а след смъртта в спестовната му книжка се оказват неколкостотин египетски лири. А. Садат си построи дворци и резиденции във всяко губернаторство и след смъртта му започна следствие срещу неговите роднини, обвинени в незаконно забогатяване. Новият египетски президент Хусни Мубарак осъзна опасността от изолацията на режима, задълбочаващата се социална несправедливост и поляризация. Започна курс на отмяна на най-грубите форми на репресии и преследвания, придружен със стъпки към възстановяване на сътрудничеството с арабските държави и на нормалните отношения със социалистическата общност. Във вътрешната политика се следва линията на „контролирана демокрация", която да осигури продължаващото капиталистическо развитие. Вземат се мерки за смекчаване на политическото напрежение и за консолидация на социалната опора на режима, като се изгладят разногласията между съставляващите я групировки. Но острата обществено-икономическа криза не би могла решително да се преодолее без коренното преразглеждане на тежкото Садатово наследство.

Социалистическата ориентация в арабския свят показа своите постижения и своята противоречивост, дължаща се на редица обективни причини. Най-съществената се корени в несъответствието между огромния исторически мащаб на необходимите обществени преобразования и крайно ниското равнище на базата, на производителните сили. Издигнатата революционнодемократична програма за преустройство възниква в незрели условия, среща невежеството и привързаността към традициите, подкопава се от влиянието на буржоазията и от реакционната пропаганда на империализма. В политиката стремежът към организиране и издигане на ролята на водещите класови сили се спъва от неразвитата и деформирана обществена структура. В тези тежки условия революционните демократи трябва да се насочват към изграждане на съвременна материално-техническа база, като едновременно се подобрява тежкото съществуване на масите. Възможностите са ограничени: средства не достигат нито за едното, нито за другото. Срещу революционнодемократичните сили в „свещен съюз“ действуват империализмът, ционизмът и арабската реакция. И въпреки всичките обективни трудности и субективни слабости движението със социалистическа ориентация със своите постижения и перспективи показа категорично своите предимства в сравнение с капиталистическото развитие. Оглавилите го арабски патриоти получават подкрепата на всички демократични и прогресивни сили по света. Те водят своите страни по път, който е реалната алтернатива за бъдещето на човечеството.

3. Нови явления и процеси. „Второто поколение“ революционни демократи. „Islamски прогресисти“. Трансформациите в петролните монархии. Кризата в социалреформизма

Перипетиите по некапиталистическия път в арабския свят вървят редом и с други разнопосочни процеси. В едни страни демократичните преобразования качествено се задълбочават, в други техните кълнове напират под традиционно-религиозна обвивка, в трети — ислямската обвивка бавно се изпълва с буржоазнокапиталистическо съдържание, в четвърти това съдържание се прикрива зад социалреформистка фасада. Всички тези, заложени още през 60-те години нови явления, задълбочават диференциацията сред арабските държави.

Преходът на йеменската революционна демокрация на позициите на научния социализъм се посрещна от редица наблюдатели с изненада, тъй като тази арабска страна заема последните стъпала по равнище на развитост. Но преходът е напълно логичен. Той се обуславя от характера, който придоби националноосвободителната борба, и от перспективите, които се разкриват след нейната победа.

През петдесетте години в Аден действуват полулегално и нелегално редица патриотични организации. Важно събитие е създаването през 1961 г. на Народнодемократичния съюз (НДС), който пръв разпространява идеите на научния социализъм. Победата на революцията в Северен Йемен през 1962 г. дава тласък за по-решителни антиколониални действия. През лятото на 1963 г. редица патриотични организации се обединяват в Национален фронт (НФ), който оглавява започналата през есента на същата година въоръжена борба. В началото Националният фронт е широка антиимпериалистическа националноосвободителна коалиция,включваща представителите на най-разнообразни обществени групи. Навлизането на низините във въоръжената борба радикализира лозунгите на фронта. Под влиянието на НДС в неговите редици се оформя ляво течение, което се обръща с нарастващо внимание към научния социализъм. На първия конгрес на НФ (юни 1965 г.) неговите идеи намират отражение в приетата Национална харта. В документа наред с унищожаването на британското колониално господство пред разгръщащата се революция се поставя като цел и „най-решителната промяна на съществуващите обществени отношения, основани на експлоатацията и гнета“[37].

Важен момент в Националната харта е прокламирането на привързаността към „революционните социалистически принципи“ — постановка, която скоро предизвиква оживени дискусии между оформилите се ляво и дясно крило. Споровете прерастват в сериозен вътрешен конфликт след извоюването през 1967 г. на независимостта. Начело на НФ и на страната застава дясното пробуржоазно крило, оглавено от К. Шааби. Властта пристъпва към преобразования, насочени срещу феодалните остатъци: въвежда се отменяща родово-племенния сепаратизъм републиканска административна система, конфискувана е собствеността на господстващата дотогава върхушка. Безимотните селяни — бойци от въстаническата армия, извършват експроприации на едрите поземлени владения. Изгражда се милиция и се формират национални въоръжени сили. В тях се включват бивши партизани — фелахи и рибари, членове на бойните групи от градовете, съставени от работници и радикално настроена интелигенция. Буржоазните елементи биват отстранени от ключовите позиции в управлението.

Неизбежно следва по-нататъшната стъпка. На 22 юни 1969 г. начело на НФ и на правителството застават ръководителите на лявото радикално крило Абдул Фатах Исмаил, Али Насър Мохамед и др. Събитията в този ден влизат в историята като „изправителна акция“. Революцията навлиза в своя националнодемократичен етап. Започват решителни преобразования във всички области от обществено-политическия живот.

Надделялите радикални дейци поставят за изпълнение две главни задачи. Първата е да започне настъпление срещу експлоататорските отношения, като основните средства за производство се превърнат в общонародна собственост. През ноември 1969 г. са национализирани имуществата на чуждите компании, които стават база на държавния сектор. Нов радикален поземлен закон ограничава максимума земя на 20 федана поливна и 40 федана неполивна. Получилите участъци селяни се подтикват към основаване на кооперативи. Приема се тригодишен план за развитие на страната (1971—1974 г.), укрепват връзките със Съветския съюз и социалистическата общност. Приетата през ноември 1970 г. конституция провъзгласява страната за Народна демократична република Йемен (НДРЙ).

Другата главна задача е да се ускори навлизането на научния социализъм сред членската маса. На V конгрес на фронта (март 1972 г.) отчетливо се поставя въпросът за изграждане на авангардна партия. Редица делегати настояват тя незабавно да се формира и да се установи диктатура на пролетариата. Мнозинството обаче трезво преценява, че е още рано: слаба е обществено-политическата база, не е налице необходимият комплекс от обективни и субективни условия. Към изграждането на авангардна партия се подхожда с нужната сериозност, като се използва богатият опит на международното комунистическо движение. Съществена предпоставка е приемането от конгреса на Устав и Програма, които са издържани в духа на марксизма-ленинизма.

Изграждането на партия от авангарден тип се улеснява значително от факта, че в своите начинания йеменските революционни демократи решително се обръщат към масите, стремят се да ги въвлекат като движеща сила, която осигурява успеха на прогресивните преобразования. Опитът им показва, че партийнополитическата дейност зависи не само от широтата на социалната опора, но и от умението ефективно да се осъществява ръководството над целия държавен властов и управленски механизъм. Тези силни страни в практиката на революционнодемократичното ядро в значителна степен обясняват и неговата бърза идейно-политическа еволюция.

Ръководството на Националния фронт се заема да обедини в обща организация различните отряди от националнодемократичното движение. Тези отряди имат еднаква социална база и прокламирани цели, следват в освободителната борба и след постигането на независимост аналогични подходи към проблемите, свързани с бъдещето на страната. През октомври 1975 г. върху основата на идеите и принципите на научния социализъм се създава Обединената политическа организация Национален фронт (ОПОНФ). В нея се включват приелите обща мирогледно-класова платформа НФ, НДС и Партията на народния авангард. В чл. 1 от Устава на ОПОНФ се посочва, че тя обединява в своите редици „челните съзнателни членове от работниците, селяните, революционната интелигенция, войниците и дребната буржоазия“[38]. Партията се разглежда не като авангард на една класа, а на всички трудещи се, което показва, че нейното ръководство се съобразява с реалната социална обстановка в страната. Все още малобройната и недостатъчно оформена работническа класа не е в състояние да увлече и мобилизира останалите предпролетарски и полупролетарски маси. В тези условия стесняването на социалната база на ОПОНФ би нанесло вреда и опасност от изолация. Затова, както се посочва в програмата, тя представлява „обхватна структура за широк съюз на всички демократични сили, които действително са заинтересовани от национално-демократичната революция“[9]. ОПОНФ се разглежда като преходна форма към изграждането на авангардна партия върху основата на ръководната роля на работническата класа и верността към принципите на научния социализъм.

За главен политико-организационен принцип на изграждане и дейност на ОПОНФ е обявен демократичният централизъм. В членската маса нараства делът на работниците, кооперираните селяни, дребните селяни и рибари. Към 1976 г. той достига близо 1/3 от целия състав, който, подбиран с повишена взискателност, надхвърля 25 хил. души. Изградени са по производствен признак близо хиляда първични организации в предприятията, кооперативите, държавните стопанства, учрежденията, институтите и училищата. Разгръща се партийната просвета. От есента на 1976 г. се провежда първата отчетно-изборна кампания и се оформят комитети от първичните до провинциалните равнища. Създава се от долу до горе стройна партийна структура. ОПОНФ вече непосредствено се изявява като ръководна обществено-политическа сила, която осъществява държавното управление и насочва дейността на масовите организации: профсъюзи, младежко и женско движение.

В дните, когато се чествува 15-та годишнина от началото на освободителната революция, през октомври

1978 г. в Аден се провежда учредителен конгрес, на който се създава Йеменската социалистическа партия (ЙСП). Събитието очертава успешния завършък в изграждането на първата партия, възприела научния социализъм и оглавила строителството на ново общество в арабския свят. В Устава се посочва, че тя обединява най-съзнателните прогресивни елементи от работническата класа, селячеството, войниците, революционната интелигенция, всички, които споделят идеите на научния социализъм и активно се борят за тяхното претворяване в живота. Програмата поставя обширни задачи за социално-икономическо развитие. Те трябва да доведат до довършване на провеждащата се националнодемократична революция и до преход към социалистически преобразования.

Опитът на йеменските дейци показа, че процесът на задълбочаване на социалното съдържание на националнодемократичната революция в решаваща степен зависи от укрепването на съюза на работническата класа с трудовото селячество, дребната градска буржоазия и интелигенцията. В този действен съюз обективно нараства значението на младата, но все по-активно усвояваща марксизма-ленинизма работническа класа. „Нейната историческа роля се усилва и тя в края на краищата ще стане водеща класа в обществото" — посочва конституцията на страната.[40] Постановката показва творческото осмисляне и прилагане на Лениновото учение за партията в условията на преобладаващи докапиталистически порядки. Тогава не може да действува чисто пролетарско движение, но въпреки колосалните трудности е възможно да се пробуди сред масите стремеж към самостоятелно политическо мислене и дейност.[41] Необходимо е, посочва В. И. Ленин, комунистическата партия, нейният състав и особени задачи да се приспособят към „равнището на селските страни от колониалния Изток"[42]. Така авангардната партия в НДРЙ се превръща в политическа организация на последователните привърженици на социалистическата ориентация, която все повече се опира на широките трудови маси.

Йеменската социалистическа партия се очерта като сила, способна да осъществява действено и целенасочено ръководство на държавата при протичащото некапиталистическо развитие. Колкото то се задълбочава, толкова задачите пред нея стават по-сложни. На II конгрес на партията (октомври 1980 г.) нейният генерален секретар, председателят на Президиума на Върховния народен съвет и министър-председател А. Н. Мохамед подчерта, че особено е необходимо идейно-политическо и организационно единство на основите на социализма и на пролетарския интернационализъм. То е надеждна гаранция за продължаване на курса на ЙСП към осъществяване на коренни социално-икономически преобразования, курс, насочен против империализма, ционизма и реакцията в сътрудничество с арабските прогресивни сили и страните от социалистическата общност.

Йеменският пример доказа закономерната възможност предните отряди от революционната демокрация да преминат на позициите на научния социализъм. Преходът на това нейно т. нар. „второ поколение" е резултат от положителната идейна еволюция, от натрупания обществено-политически опит под благотворното влияние на реалния социализъм, с който тези радикални дейци установяват все по-тясно сътрудничество. Важна предпоставка е и самият субективен фактор. Йеменските революционери проявиха зрелост, осъзнавайки, че перспективите на социалистическото изграждане в тяхната страна са тясно свързани с успехите при разрешаването на задачите на националнодемократичната революция в периода на некапиталистическото развитие.

Утвърждаващото се в пряката обществено-политическа дейност идейно израстване на йеменското ръководство показва увеличилата се разноликост на конгломерата от възгледи и схващания, обобщавани с термина „революционнодемократична идеология". Седемдесетте години са време на нарастващо разграничаване между отделните нейни течения, като едновременно се съхраняват и редица основни общи черти. В техните концепции и програми все още, без да придобиват характер на завършени теоретични обобщения, се преплитат религиозност и секуларизъм, патриотизъм и национализъм, научен и утопичен социализъм, реформизъм и левичарство, народничество и самочувствие за месианска роля. Съотношението между тези елементи определя степента на близост до научния социализъм, подсказвайки и възможностите за неговото все по-пълно възприемане от най-напредналите и радикални отряди на революционната демокрация. Но преходът им може да се осъществи само като революционен поврат в тяхното идейно развитие и практика, както доказва и качествената крачка, извършена от йеменското „второ поколение“.

Динамичното развитие през 70-те и началото на 80-те години отразява пречупването на националното самосъзнание през призмата на интересите на всички непролетарски класи и слоеве, търсещи място под знойното арабско слънце. Изявява се и другата характерна особеност на национализма. Въпреки постигнатия държавен суверенитет в неговото съдържание и в наши дни проличават присъщите на идеологията на угнетената нация демократични черти, на които, както препоръчваше В. И. Ленин, комунистите следва да обръщат внимание и да оказват подкрепа. Тези черти се проявяват и техният заряд не се е изчерпал поради непреодоляната все още зависимост на мнозинството арабски страни в международния капиталистически пазар и разделение на труда.

Заеманото от национализма място в значителна степен отговаря на равнището и на задачите пред арабското общество. Когато разглежда този общ за страните от Азия, Африка и Латинска Америка феномен, видният съветски учен Р. Уляновски посочва, че не е правилно да се предполага, че национализмът може да се преодолее, като се издигат пред новоосвободените народи лозунги и призиви да се откажат от него. „Той е пуснал дълбоки корени сред селячеството и промеждутъчните слоеве, обкръжен е с ореола на дългогодишната неравна борба с чуждестранното господство.“[43] Важен фактор, който укрепва неговите позиции, е обединението му с религиозните вярвания и чувства, наследени от миналото.

Национализмът остава, променя се съотношението между съставляващите го елементи в тясна връзка със състоянието и перспективите пред отделните обществено-политически сили — негови носители. Засилва се очерталата се след независимостта тенденция на преден план да излизат социалните проблеми, през чиято призма се пречупват аспектите на търсения напредък. Наред с тази тенденция все по-остро се поставя и въпросът какво трябва да бъде съотношението между неизбежното рушене на старото и изграждането на новото, с една дума, проблемът за връзката традиция — съвременност и техния синтез.

Развитието през последните десетилетия показа, че за оглавилата властта социална група характерът на този синтез има първостепенно значение, и тя полага всячески усилия да го насочи съобразно със своите интереси. В страните със социалистическа ориентация синтезът придобива антиексплоататорски насоки, в развиващите се по капиталистически път — ограничава докапиталистическите порядки. По-особено стои въпросът в т. нар. „петролни монархии“. В много отношения тук синтезът е обърнат назад и не дава перспективно разрешение на стоящите проблеми.

Въпросът за мястото на исляма и за подхода към него заема централно място в отношението традиция — съвременност. В арабския свят както и в редица други региони обективният процес на отслабване на религиозното съзнание протича неравномерно. Islямът престава да бъде всеобхватната сила, налагаща категоричен отпечатък върху всички страни от живота на правоверния и неговото обкръжение. Просто появяват се нови елементи, които islямът въпреки претенциите си не е в състояние да обхване или регламентира. Но религиозното съзнание продължава устойчиво да присъствува поради голямото относително тегло на привързаните към него изостанали маси, които през последните десетилетия все по-активно се включват в политическия живот. Резултатът от двете противоположни тенденции се оказа в полза на исляма, което още веднъж доказа продължаващата изостаналост на арабското общество и фактът, че модернизацията обхваща все още ограничени части от него. Новите порядки и идеи не са в състояние да интегрират и да увлекат широки социални групи. Те по-скоро ги „отблъскват“, оставяйки ги в плен на традицията.

Противоречието между процесите на лаицизиране на обществото и на задържане на значителни групи от него в сферата на традицията довежда до еволюция в подхода към исляма от страна на различните обществено-политически сили и идейни течения. Въпросът за пренебрегването или за отстраняването му като фактор въобще се изключва. Практиката показа, че с масова подкрепа се ползват преди всичко тези обществени течения и политически сили, които отделят нужното внимание на традиционните религиозни, етнически, битови схващания и институции. Самото некапиталистическо развитие бе прието в значителна степен и заради прояваta му и като приемник на традиционните колективистични форми на организираност, утвърждавани от заложения в ранния ислям егалитаризъм. Успехите в социалистическата ориентация на Алжир и НДР Йемен са подпомогнати и от сполучливия им опит да интегрират докапиталистически форми на солидарност (в рамките на племето, общината, обединението по занаяти) при строителството на новото общество. Но трябва да се има предвид едно категорично условие. На тези форми е наложително да се придаде ново съдържание и насоченост. Islямът естествено активизира проникването си в идеологията и политиката. През 50—60-те години прагматичните негови апологети се стремят да докажат съответствието на религиозните принципи и предписания с прокламираните съвременни теории на социализма, либерализма, национализма. Сега напротив — светски по същност теории се сочат като близки до исляма. Те се поднасят така, че в обвивката им да бъде видна ислямската окраска, която да привлича колкото е възможно по-широк кръг от последователи. Но ислямските елементи, които се обявяват за присъщи на тези теории, вече не се формулират в „чист“, а предимно в „преработен“ вид, в съответствие с интересите на приелите ги на въоръжение социалнополитически сили.

Процесът на активизиране на исляма намира израз и в т. нар. „взрив“, който сам отстрани редица „светски рамки“, в които се предполагаше, че трябва да се осъществи синтезът традиция — съвременност в областта на религията. Въплътен в иранската антимонархична революция, този взрив отекна в арабските страни.

Ислямският взрив избухна на земята и тук, а не в небесата, са неговите причини. Крайна изява на т. нар. ислямско „възраждане“, той стана съществена черта на „новото“ в съвременната арабска идеология и политика. Но това „ново“ всъщност е преди всичко израз на показващо се под по-ярки одежди „старо“. Както и преди ислямът се използва от реакционните среди за борба срещу прогреса. Представителите на демократичните сили защитават напредничавите си идеи с вярата си в социалната справедливост. Този факт показва, че все още не са възникнали условията религията от елемент на съдържанието да бъде изтласкана по периферията към обвивката на революционнодемократичните схващания. Появи се и нов интересен феномен. В Либия се очерта радикално течение, в чиито възгледи ислямът заема централно място. Тук т. нар. ислямски прогресисти, оглавявани от М. Кадафи, заемат по-крайни социални позиции от революционните демократи от „първото поколение“ и едновременно много по-упорито се стремят да внедрят в живота принципите на „правата вяра“.

Разнообразните и разнопосочните опити за синтез традиция — съвременност вървят редом с продължаващия стремеж към обосноваване и прилагане на „трети път“, който да се различава от съвременните алтернативи за обществено развитие. Постигнатите резултати, колкото и настойчиво да се рекламират, нямат сериозна перспектива. На никой досега не се е отдавало, отбелязва Р. Уляновски, „да съедини несъединимото, антагонистичното, класово противоположното“[44]. Синтезът традиция — съвременност се оказва неизбежен и в редица области води до положителни резултати. Но конструирането на синтез от противостоящите пролетарска и буржоазна идеология, както и от техните реализации не може да бъде друго освен утопизъм.

И така, наред с изявата на т. нар. „второ поколение“ революционни демократи в арабския свят, важен момент е и обществено-политическата практика, осъществявана от т. нар. ислямски прогресисти.

На 1 септември 1969 г. с безкръвен военен преврат, извършен от тайната организация „Свободни офицери-съединисти“, в Либия е свалена монархията. Съставеният от лидерите на организацията Съвет за ръководство на революцията (СРР) още с първата си прокламация подчертава, че с неговата акция „по волята на народа“ започват да се осъществяват „социалистическите мечти за свобода и единство“ наред с убедеността, че в либийското общество ще възцаруват братството и равенството.

Разгръщащата се антифеодална и антиимпериалистическа революция намира първоначалната си идеологическа обосновка в Конституционната декларация от 11 декември 1969 година. Като главна задача пред страната се определя изграждането на социализъм чрез установяване на обществена справедливост посредством премахването на всички форми на експлоатация. Така, според авторите на документа, класовите противоречия ще бъдат „мирно разтворени“. В стопанството се очертават два сектора — на обществената и на частната собственост. Първата е обявена за основен фактор, на втората се гарантира неприкосновеността освен в предвидените от закона случаи. В декларацията се утвърждава привързаността към арабизма, посочва се, че правораздаването ще се основава на шариата, а всички „чужди и замръзнали доктрини“ се квалифицират като вредни за страната.

Началните документи показват силното влияние на египетската революция от периода през втората половина на 50-те години. Но оглавилите Либия офицери са значително по-млади и още по-неподготвени по мироглед от техните египетски събратя и вдъхновители през 1952 г. Все по-важна роля започва да играе и личният опит, който в значителна степен обуславя и етапите в разгръщането на революцията. Поставят се все по-амбициозни задачи във вътрешната и външната политика, личи непрекъснатият стремеж на ръководството да разшири и укрепи, наред с армията, своята социална опора.

Първите години след революцията се характеризират с активност на международната арена. Страната се избавя от чуждото военно присъствие, правителството взема в свои ръце контрола над природните богатства и тяхното разработване. Опитите за обединение с Египет, Сирия и Судан завършват без успех, но не охлаждат ентусиазма, който става отличителна черта на „арабската политика“ на либийските лидери. С ускорени темпове се развива местната буржоазия. Тя получава простор за действие, подпомогната от засиления поток на петродолари, от отстраняването на феодалните остатъци и на чуждестранните позиции в икономиката. Но интересите на тази буржоазия не отговарят на амбициите на оглавилите страната военни. Конфликтът и тук става неизбежен.

В речта си на 16 април 1973 г. М. Кадафи заявява, че настъпва етап на „ислямска народна революция", при който „масите вземат властта в свои ръце, за да ръководят сами съдбините си".[45] Започва чистка в държавния апарат, която трябва да отстрани пробуржоазните и бюрократизирали се елементи. Важен момент е започналото създаване на народни комитети като израз на революционната самоинициатива на низините в редица звена от обществения и политическия живот. За найвисш народен комитет е обявен СРР, останалите се считат за проводници на волята на масите, като изпълняват неговите указания. Личи опитът на СРР да изгради своя политическа опора, като активизира населението чрез комитетите по места. Първоначалните успехи са твърде скромни. Рутинираната бюрократична буржоазия запазва засега голяма част от позициите си.

Нарасналата динамика на преобразованията довежда до криза в ръководството. На 25 август 1975 г. от СРР са отстранени 6 от всичко 11 негови членове. Една част са осъдени и екзекутирани, другите успяват да избягат, като увличат малобройни съмишленици. Ликвидирането на пробуржоазното течение облекчава радикализацията на провежданите преобразования. Влиза в сила закон за подоходен данък, ограничава се максималният размер на акциите, притежание на един човек, на 5000 динара, национализирана е едрата недвижима и поземлена собственост. В края на същата година държавният сектор дава вече над 2/3 от съвкупния национален продукт. Частният преобладава в обработващата промишленост и особено в земеделието, където дава съответно 60 и 95% от производството.

Радикализирането на социалните преобразования върви редом и облекчава политическите. Все по-настойчиво се прилагат идеите на М. Кадафи, въплътени в т. нар. трета световна теория и изложени в „Зелената книга". На 12 март 1977 г. е прокламирано ново държавно устройство, страната започва да се нарича Социалистическа народна либийска арабска джамахирия (СНЛАД). Разпуска се СРР, разформиран е Министерският съвет. Вместо тях се оформят петчленен Генерален секретариат (ГС) като висш държавен орган и Генерален народен комитет, включващ 21 „секретариати", като орган на управлението. ГС и Генералният народен комитет се ръководят от поелия правата и отговорностите на върховен орган в джамахирията Генерален народен конгрес (ГНК). За негов генерален секретар е избран М. Кадафи, но скоро се оттегля, за да се отдаде изцяло на революционна дейност като теоретик и всепризнат авторитет.

За главни принципи на прокламираната джамахирия се определят пряката демокрация, арабското единство и хуманизмът. Самото наименование показва, че изграждащата се държава се счита за държава от нов тип, държава на масите.*

Като основа на нейния политически режим се сочи непосредствената власт на народа. Тя се осъществява от базовите народни конгреси (БНК) и народни комитети, професионалните и творческите съюзи, обединени в рамките на ГНК. Според М. Кадафи „няма демокрация без народни конгреси и повсеместни комитети навсякъде“.[46] В „Зелената книга“ се подчертава, че посредством тези органи се избягват „досегашните заблуждения на различните теории на управлението — парламент, партии, коалиции и референдуми“, които изолират народа от властта и ограбват неговия суверенитет.

В страната се изграждат базови народни конгреси. Те не са изборни органи на властта, а обединяват цялото възрастно население по следните признаци: професия, място на службата и местожителство. Дейността на БНК се направлява от избраните от тях народни комитети. Взети заедно, в отделния район те съставляват районна народна конференция, която излъчва избирани от БНК ръководни административни народни комитети. Те са отговорни пред базовите народни конгреси, на които се възлага да очертават тяхната политика. Успоредното функциониране на комитети и конгреси се счита за осъществен народен самоконтрол, чрез който се преодолява остарялата форма на демокрация чрез представителство, заместване или посредничество. Районните конференции също излъчват свои административни комитети.

Разискванията и решенията на народните конгреси придобиват завършен вид в ГНК. На неговите сесии, свиквани веднъж годишно, се обсъждат основните въпроси пред страната. Висшата инстанция обаче не е „група чиновници или обикновени лица като парламент“, а сбор от БНК, народните комитети, съюзите, синдикатите, всички професионални организации. Одобрените от него решения се спускат за изпълнение от народните комитети. По този начин, според М. Кадафи, се разрешава въпросът за инструмента на управление — инструмент става сам народът и „проблемът за демокрацията в света се разрешава окончателно“[47].

---

* Джамахирия — неологизъм от джамахир — мн. ч. на джумхур (маса, народ, тълпа), откъдето идва в съвременния ар. език джумхурия — република. — *Бел. авт.*

Проблемът се разрешава окончателно, но важно е да се уреди и механизмът на неговото функциониране. Пряко подчинени на ГНК са включените в Генералния народен комитет „секретариати“, които изпълняват ролята на ръководни звена в отделните отрасли. Сформират се и комитети, натоварени да осъществяват връзките между народните комитети и ГНК. За да се избегне преплитането на дейностите и отговорностите, се търсят прагматични решения. В базовите народни конгреси се разискват ежедневните проблеми: социални грижи, строителство, здравеопазване, образование. Нерядко се отправят резки критики срещу нередностите и ръководните органи, примесват се и сблъскват мнения, изразяващи традиционни и радикални схващания. Активизацията на масите подпомага ръководството на страната да разработва една съобразена с техните виждания програма за развитие.

Наред с БНК по места от средата на 1977 г. възникват т. нар. „революционни комитети“. В тях се включват предимно младежи, предани на изложените в „Зелената книга“ идеи. М. Кадафи ги определя като авангардна политическа сила, която води масите към прехода от революцията към джамахирията. Той дори сравнява дейността им с тази на пророците — това толкова почитано в исляма многобройно войнство, заявявайки, че трябва да проповядват идеите на новото общество, свят и теории, без обаче да се обвързват с властта. Според либийския лидер всяка партия е форма на диктатура и ако тези комитети се превърнат в партийни ядки, незабавно ще бъдат разпуснати.[48] Бъдещето ще покаже доколко либийското ръководство ще остане привързано към категоричната си неприязън спрямо партийната организираност.

Замисълът за управление на масите, осъществен с установяването на джамахирията, представлява без съмнение оригинален принос на М. Кадафи. Либийското общество е силно повлияно от неизживяните порядки на родово-племенната солидарност. Затова според него е достатъчно да се осигури съвременна техника и тази солидарност ще се разпростре и функционира в мащабите на цялата страна, а по нейния пример и в света. Интересни са и неговите схващания за постигането на социална справедливост посредством изравняването на материалното положение на всички. „Всяко присвояване, четем в „Зелената книга“, от богатството на обществото за задоволяване на по-големи от естествените потребности на индивида е натрупване за сметка на чуждите потребности.“[49] Човек може да спестява, но отделяйки от своите потребности, без да трупа излишъци. Заключението е, че всичко, което надхвърля необходимото за задоволяването на нуждите, би трябвало да остане като собственост на всички членове на обществото. Зад тази формулировка ясно прозира ислямската концепция за уммата като регулатор и на собствеността. И ако може да се говори за „тип“ ново общество, може да се каже, че ръководството на страната се насочва към миналото, идеализирайки „естествените връзки“ при ранния ислям и неговите колективистични тежнения.

Прилагането на либийския идеал на социализма неизбежно води до ограничаване на частната собственост. Законът от 6 май 1978 г. определя, че всяко семейство не може да притежава повече от едно жилище. Даваните под наем подлежат на експроприация и са предоставени на техните наематели. Либийската буржоазия, насочила се към спекулации с недвижимо имущество, понася чувствителен удар. Превърнати са в „самоуправителен сектор“ редица дребни предприятия, бележат успехи аграрната реформа и кооперирането, ликвидирана е частната търговия, решаващи позиции в икономиката заема държавният сектор. Големи грижи се полагат за социалното осигуряване на населението, за образованието и политическото му активизиране. Принадената стойност от държавния, кооперативния и смесения сектор се използва най-вече за развитието на производителните сили чрез индустриализация и грижи за земеделието. Видно е, че в Либия протичат идейни и социални процеси, характеризиращи се с антикапиталистическата си насоченост. В политическата надстройка са извършени радикални промени. Но техният противоречив характер все още я задържа на равнището на надстройка от преходен тип, все още в „преддверието“ на некапиталистическия път. Развитието на Либия е още един типичен пример за сложния постъпателен ход на революционния процес в арабския свят.

Противостоящото на социалистическата ориентация капиталистическо развитие се следва от множеството арабски страни. През последните десетилетия и сред тях се очертават различия в динамиката и по достигнатото обществено-политическо и икономическо равнище. Най-характерен пример за ускореното налагане „от горе“ и „отстрани“ на капиталистическите отношения е феноменът с т. нар. арабски „петролни“ монархии. Основен формиращ фактор в тях стават огромните доходи от течното черно злато, които заливат държавните хазни и напояват сухата почва, предизвиквайки бързи икономически и социални промени. Ръководната монархична върхушка излезе на челно място в арабската политика, играе все по-видна роля в световния бизнес, извоюва и авторитет сред т. нар. трети свят.

Малко са случаите на толкова бързи промени. Населението на петролните монархии днес живее в две исторически времена — епохата на феодализма и на бързото капиталистическо натрупване, прерастващо в държавномонополистичен стадий. От миналото остават абсолютната монархична власт, господството на Корана и шариата в обществено-политическия живот, преобладаването на традицията в културата, морала и етиката. Тези порядки причудливо се съчетават със съвременността и вече дори частично се изявяват под нейните одежди. В някои от страните се появяват конституции, парламент, банкови съвети, развива се образованието, в ежедневието се прилагат последните достижения на техниката. Полицията борави с електроника, а смъртните присъди се изпълняват от сабята на палача. Олимпийските игри се предават със спътници, но се изключват състезанията между жените. Тесните улици се заменят с широки булеварди, във всеки нов дом има климатична инсталация, но настанилото се бедуинско семейство често го напуска и се връща в палатката от козя кожа сред ветровете и пясъците на пустинята.

Срещащите се на всяка крачка парадокси са неизчерпаем източник за забавни журналистически репортажи, но предизвикват и интереса на изследователите. Видният съветски ориенталист Н. Симония ги определя като изяви на „противоречието между стремителното установяване на капиталистическа база и рязкото изоставане на съответната еволюция в областта на масовата психология и идеология“[50]. Противоречието се поддържа от нарастващата пропаст между разнородните структури. Патриархалните продължават да функционират може би, защото въвлечени в динамиката на новите, просто нямат време да умрат. Установи се симбиоза между бързо нарастващия в широчина и дълбочина капиталистически държавен и частен сектор и съхраняващите се традиционни. Така в Суадитска Арабия, където робството бе официално отменено едва през 1962 г., в началото на 80-те години над 90 % от брутния национален доход идва от петролодобива в капиталистическия сектор, но близо половината от местното работоспособно население продължава да се занимава със земеделие и скотовъдство, придържайки се и към натуралния обмен, разбира се, с нови стокови еквиваленти, като овца за транзистор, телевизор за камила и прочие. И ако трябва да се характеризира общественият строй в петролните монархии като цяло, с оглед на опита за синтез между минало и настояще, би следвало той да се определи като „феодален капитализъм“.

„Феодален капитализъм“ — родово-племенната върхушка господствува в политическия живот, възгледите ѝ преобладават в идеологията. Нейните представители са свързани с господствуващата династия и обикновено са от едно и също племе или клан. В Суадитска Арабия това е кланът Сауд, в Кувейт родът Сабах, в Катар — Тани, в Бахрейн — Халифа. Върхушката наброява от няколкостотин до няколко хиляди души (полигамията казва своята дума), обединени от общи интереси, но в редиците им винаги се очертават и съперничещи течения. Образуват се групировки, които изразяват интересите на едно или друго племе, често поради факта, че са съставени от братя или потомци на една и съща принадлежаща към това племе майка. Така например понастоящем водещи позиции в Саудитска Арабия сред клана на Саудитите заема „Седморката Судайри", съставена от седем родни братя, синове на Абдел Азиз Ибн Сауд и неговата жена от феодалния род Судайри. Към тях гравитират още шест членове на кралската фамилия потомци на съпруги на Ибн Сауд от същото племе. Ръководителят на държавата изпълнява сред върхушката ролята на племенен вожд, или по-скоро обратно — излъченият племенен лидер неизбежно е и държавен ръководител, ползващ се както с традиционния престиж, така и със съвременния властов авторитет.

Във всяка от тези страни членовете на върхушката могат да кажат с пълно право: „Държавата — това сме ние". Наред с непрекаемия авторитет сред низините тези феодални фамилии притежават огромна материална мощ, задминаваща богатствата на Рокфелеровци, Моргановци, Ротшилдовци. Така например в началото на 80-те години, според приблизителни изчисления, царствуващите петролни родове притежават близо 100 млрд. долара влогове в чужди банки. Държавният бюджет в редица страни все още не е отделен от личната им хазна.

През последните десетилетия с бурния икономически ръст сред самата върхушка настъпват промени. В нея навлезе „ново поколение". То е съставено от получили образованието си на Запад млади аристократи, които оказват все по-решаващо влияние върху хода на държавните дела. Някои от тях се заемат и с бизнеса, проявявайки вещина, предизвикваща учудване и дори завист у западните менажери. Типичен пример за „шейхтехнократ" е Ахмед Заки Ямани, който повече от десетилетие оглавява Министерството на петрола в Саудитска Арабия.

Промените в състава на господствуващата класа се отразяват и във вътрешната политика. Такъв е случаят с Катар. От 1960 г. начело на емирството е Ахмед Ибн Али Тани, традиционен владетел, който отделяше поголяма част от времето си за конни надбягвания и лов със соколи. Родът Тани, наброяващ около 250 души, към края на 60-те години се убеждава в неспособността му да ръководи страната и успява да му наложи да назначи племенника си шейх Халифа Ибн Мохамед Тани за свой помощник. Племенникът привлича образовани роднини и предприема опити за модернизация, но те са спъвани от продължаващите задръжки на традицията. На 22 февруари 1972 г., получил подкрепата на мнозинството членове от рода, шейх Халифа отстранява чичо си от властта, заявявайки, че в противен случай „Катар никога не ще излезе от безизходицата“. Оглавил страната, новият емир заявява, че ще поправи „допуснатите грешки“, като отдалечи от управлението тези, които са пречили за развитието на Катар. И тук има „изправително движение“. Шейх Халифа провъзгласява като основа за напредъка на страната „тясното сътрудничество между правителството и народа, които заедно се стремят да развият страната върху здрави основи“.

На 23 февруари 1972 г. с декрет се обявява отмяната на традиционното в страната правило „за четирите четвърти“. Според него доходите на хазната са се разпределяли дотогава както следва: една четвърт за емира, другата за членовете на фамилията Тани, третата — резервен фонд, контролиран от семейството на емира, и последната четвърт — за нуждите на страната и нейното население. Повишават се заплатите на офицерите и служителите, нарастват пенсиите, освобождават се от ипотека купените срещу заем жилища от катарци, отстраняват се британските офицери от армията и полицията. В наши дни емирът шейх Халифа е и министър-председател, неговият наследник Хамад Ибн Халифа е министър на отбраната и командуващ въоръжените сили. Емирът назначава правителството, в което мнозинството от министрите са от рода Тани. „Парламент“ на Катар е Консултативният съвет, съставен от 30 души. Те се назначават поименно от емира и имат правото по искане на Министерския съвет да дават мнения и препоръки по интересуващите го проблеми. Всички тези порядки се регламентират от изпълняващия ролята на конституция „Основен закон“, който е прокламиран през 1970 г. и частично е изменен през 1972 г. По думите на съветския изследовател С. Камински, този документ изпълнява ролята на „инструмент за регламентиране на функциониращия при монарха изпълнителен и съвещателен апарат“[51]. Еволюцията на Катар дава представа за изявилите се нови моменти в разбиранията на нефтокрацията и продължаващата нейна привързаност към традицията.

Реформите „от горе“, притокът на капитали и извършващата се модернизация са причина в икономическия живот активно да навлиза и зараждащата се „от долу“ местна буржоазия. Нейните представители се привличат в управлението на държавните дела. Някои достигат до министерски постове, на други се разрешава да създават самостоятелни или в съдружество с държавата търговски, промишлени и финансови компании. Така петролните абсолютни монархии постепенно прерастват в буржоазни, като изразяват интересите на различни експлоататорски класи. За възможностите на тази нова прослойка говори и фактът, че тя излиза и на външния пазар. В средата на 70-те години от 31 млрд. долара кувейтски инвестиции зад граница 4 млрд. вече принадлежат на частни лица, т. е. на хора, които не са пряко свързани с управляващата върхушка с роднински връзки.

Въпреки нараснaлите си финансови възможности тази буржоазия в политиката е все още на заден план. Феодалният елит при всяка проява на прекалена конкуренция може да я неутрализира с полицейски мерки, или като я дискредитира. Зараждащата се буржоазия няма организации, които да защищават правата ѝ, самата тя проявява силни компрадорски тенденции и склонност към паразитизъм и аферизъм. От своето място под „доларовия дъжд“ тя е доволна. В епохата на бурно развитие на световния революционен процес тази буржоазия се опасява да предприема антифеодални революции. Нейните възгледи са твърде повлияни от традицията. Освен това в редица арабски страни, и особено в близкия Южен Йемен, антифеодалната революция отстрани не само султаните, но и техните събратя. Затова тази нова класа се стреми да облекчава сливането на своя сектор в съществуващата социална структура, което да води до пробуржоазни трансформации в очакване на бъдеща по-успешна симбиоза в интерес на капиталистическото развитие. Как то ще продължава, е въпрос на бъдещето, но конфликтът между феодалната върхушка и набиращата сили буржоазия е неизбежен.

Основа на разбиранията на феодалните лидери в петролните монархии и на свързаната все още с тях буржоазна прослойка е привързаността към исляма, която се пропагандира в арабския и мюсюлмански свят. Особена роля играе саудитската върхушка с нейните материални възможности и престиж на пазителка на свещените за мюсюлманите Мека и Медина. На срещата на високо равнище на Организацията Ислямска конференция (януари 1981 г.) в Мека тогавашният крал на Саудитска Арабия Халеб Ибн Абдел Азиз заявява: „Islямът е религия, която се основава върху равновесието и умереността не само между интересите на индивида и тези на общността, но също и между нуждите— материални и духовни, на самия индивид.“[52] За саудитския монарх тази религия е основана върху равенството и социалната справедливост, при което различието между управляващия и управляемия, между бедния и богатия, между белия и черния, между всеки един човек и друг е само според критерия на благочестивостта. Оттук и заключението за превъзходството на исляма над всички останали религии и идеологии. „Неговата цивилизация е била във всички времена уравновесена и цялостна. Тя се опира върху двата основни елемента, присъщи на всяка характеризираща се с дълговечност цивилизация, а именно материалния и моралния елемент.“[53] Традиционната форма и съдържание на апологетиката остават, но прави впечатление подчертаването на материалния момент като съставка на ислямската цивилизация, определение, явно повлияно от съвременните виждания за исляма.

Отдаваното внимание на материалния момент идейно подпомага извършваната модернизация на инфраструктурата. Тази линия има свои активни привърженици в лицето на „новото поколение“ технократи. Показателни са в тази насока и изказванията на саудитския министър на индустрията и електрификацията Гази Кусайби през март 1978 година. Министърът заявява на среща пред студенти, че страната не може сама да постигне цялостен технологически прогрес и затова се стреми към сътрудничество с международните компании. „Индустриализацията е историческо преобразование, което ще ни позволи като развиваща се страна да станем пълноправен член на клуба на промишлените държави.“[54] Взети са обаче всички мерки индустриалните планове да се извършват така, че да бъдат в хармония с „дълбоките ислямски корени на страната“. Всеки гражданин може да разисква относно предимствата на една или друга индустрия, но „трябва да се въздържа от съмнение относно цялостното промишлено бъдеще на Саудитска Арабия“.

За осъществяването на тези задачи се използват огромните доходи от петрола. Така през втората половина на 70-те години в Саудитска Арабия се изпълнява амбициозен план за развитие (1975—1980 г.), като обемът на инвестициите възлиза на 140 млрд. долара. При тяхното влагане проличават редица трудности, дължащи се на изостаналостта: бюрократизъм и некомпетентност, произволни решения и липса на подходяща инфраструктура. Бяха изнесени факти за захвърлена неизползвана техника, за неколкократно закупуване на едни и същи машини и заводи от различни западни доставчици, за изграждане на мощности, които не са съобразени с възможностите на страната и износа, за липса на подходящи специалисти т. н. И може би най-вече затова известният саудитски бизнесмен А. Хашоги „обвинява“ Съединените щати, че „не са изнесли в Саудитска Арабия своята система“. Но дори и да бъде „изнесена“, не е възможно тя да бъде възприета от едно изостанало преходно общество.[5]

„Независимостта на ислямските решения спрямо Изтока и Запада и съществуващият факт да не разчитаме на друго освен на нашите собствени средства са двете основи, върху които трябва да се опират нашите начинания“, заявява кралят на Саудитска Арабия Фахд Ибн Абдел Азиз.[56] Но прокламираната „независимост“ е съвсем формална. Сочената като неин символ национализация на собствеността на международните петролни монополи е само юридически акт. Той далеч не означава реална национализация. Страната не овладява пълния цикъл на производството и още по-малко разпределението на продукта. Икономиката и политиката въпреки претенциозните уверения за самостоятелност продължават да са обвързани и зависими от Запада. Нефтокрацията стана негов кредитор. Най-многото, на което може да разчита, е да постигне по-равноправно място на партньор в големия бизнес в капиталистическия пазар на планетата. И в тази насока е показателна откровената препоръка-признание на А. З. Ямани, че „най-добрият начин арабите да използват своя петрол, това е да го разглеждат като основа за все по-тясно сътрудничество със Запада и особено със САЩ“[57].

Банковите инвестиции на петролните монархии в западните развити страни в края на 70-те години достигат близо 115 млрд. дол., служейки като кредити за смекчаване на разгърналата се икономическа криза. Така получаваните от тези арабски страни доходи от петрола в по-голямата си част се връщат отново на Запад. Те подпомагат процеса на възпроизводство, докато получаваните от влоговете проценти често дори не могат да компенсират инфлацията и непрекъснатото обезценяване на западноевропейските валути. Последиците от кризата в западната икономика се струпват в значителна степен върху петролните монархии. В редица от тях през последните години се наблюдава, въпреки продължаващия прилив от петродолари, бюджетен дефицит. Така например в Саудитска Арабия, Кувейт, ОАЕ, Катар, Оман и Бахрейн за разлика от активното салдо през 1981 (60,7 млрд. дол.) и 1982 г. (8,7 млрд. дол.), през 1983 г. се наблюдава дефицит от 20,7 млрд. долара. Той довежда и до намаляването на брутния национален продукт с 7,1% в сравнение с предидущата година, факт, който показва зависимостта на икономиката на тези страни от конюнктурата на световния капиталистически пазар, въпреки огромните им резерви в парични средства.

В тясна връзка с развитието на монархиите е проблемът за придошлите в тях през последните десетилетия граждани от арабските, мюсюлманските и азиатските страни. Имиграцията бе предизвикана от чисто икономически причини. Стопанството на петролните монархии се нуждаеше от специалисти и работна ръка за все по-амбициозните проекти. Чужденците се настаниха в тях, гонени от безработицата и глада в своите страни и привлечени от по-доброто заплащане. Техният брой нарасна чувствително, като дори надхвърли броя на местното население.

Дял на чужденците сред общия брой и сред икономически активното население в Саудитска Арабия, Кувейт и Катар[58]

	1970/1971 г.		1980/1981 г.	
	Общо нас.	Икон. акт. нас.	Общо нас.	Икон. акт. нас.
С. Арабия	6074 (2130)	1500 (580)	8520 (3296)	2297 (1164) хил.
Кувейт	738 (391)	242 (177)	1373 (807)	441 (304) хил.
Катар	111 (66)	48 (40)	220 (150)	106 (91) хил.

Притокът на чужденци доведе до различни промени и проблеми. По улиците на някои градове и в заводите се чува индуска, иранска, корейска вместо арабска реч. „Гастарбайтерите" изпълняват най-разнообразна дейност, но тя е преди всичко „остатъчна". Техните професии или засега не могат да бъдат изпълнявани от местни жители поради недостатъчна квалификация, или се считат за „унизителни". Чужденците, дори и най-високопоставените и заможни, са лишени от получените от местните жители права — смесица от традиционни привилегии и патерналистко покровителство под формата на съвременни социални мерки: пожизнена рента за нетрудоспособните или получаващите ниски доходи, безплатно образование и здравеопазване, периодични подаръци като знак за благоразположение и респект, достъп до представителите на властта при уреждането на личните проблеми и т. н.

С тези мерки местната върхушка успява да отклони обективните класови противоречия между нея и низините от „вертикалната" тяхна плоскост в „хоризонтална", насочвайки ги към отчужденост и дори враждебност спрямо придошлите палестинци и йеменци, египтяни и иранци, пакистанци и индуси.

Но така разрешаван, въпросът за чужденците поражда други проблеми — политиката на правителствата влиза в противоречие с прокламираната привързаност към идеалите на исляма и арабизма, настояващи за равенство между правоверните, за арабско сътрудничество и братство. Но и за тях е намерен временен изход. Притокът от араби се ограничава, сключват се контракти с фирми, които временно „внасят" своя работна ръка, а след осъществяване на проекта я репатрират обратно, създават се зони, в които се концентрират чуждите работници. Погледът се обръща преднмно към страни като Южна Корея, Филипините и др., известни с „дисциплинираността“ на изнасяната от тях работна ръка.

Въпросите за съдържанието на телевизионните програми и за начините на екзекуция, за индустриализацията, за връзките със Запада и за работната ръка са само елементи от основната дилема пред петролните монархии — какви ще са трайните последствия от техния „път“ към разрешаването на проблема традиция — съвременност. Опитите за установяване на своеобразно „синтезиращо равновесие“ между консервативните порядки и стопанската модернизация могат да имат само палиативни резултати. Рано или късно везните решително ще натежат в полза на съвременността, налагайки неизбежните дълбоки промени.

Нагледно доказателство за настъпващите промени и особено за нарасналата съзнателност на напредничавите социални сили е създаването през 70-те години на Комунистическата партия на Саудитска Арабия (КПСА). Този борчески авангард на работническата класа изразява също интересите на бедните слоеве фелахи, на революционната интелигенция и на останалите трудещи се. Партията действува в дълбока нелегалност.

В приетата на II конгрес на КПСА (август 1984 г.) програма е направен задълбочен анализ на съществуващата обстановка и на стоящите за разрешаване близки и по-далечни задачи. Документът определя оглавилата страната върхушка като „изостанал полуфеодален — полубуржоазен режим“ на „абсолютна монархия“. Основното противоречие е между него като изразяващ интересите на феодалите, на притежателите на недвижима собственост, паразитните слоеве на местната буржоазия и световния империализъм, от една страна, и „работниците, селяните, бедуинските маси, революционната интелигенция, дребната буржоазия и значителна част от националната буржоазия, от друга страна“[59]. В тези условия като основна задача пред партията се очертава „свалянето на абсолютната власт и създаването на демократична патриотична власт, независима политически и икономически от световния империализъм“. Задачата се съпровожда с демократични и прогресивни преобразования в интерес на трудещите се: избиране на Учредително събрание и приемане на конституция, която гарантира реални демократични права на всички граждани независимо от племенния им произход и религиозната принадлежност, премахване на феодалните привилегии, на телесните наказания, създаване на „законни съдилища, опиращи се на демократична система, на граждански и процесуален кодекс“, провеждане на политика на борба срещу империализма, ционизма и реакцията, установяване на дипломатически отношения с всички социалистически страни. За осъществяването на тези задачи КПСА предлага изграждане на Патриотичен фронт, който да обхване партии, професионални и социални организации върху основата на патриотична програма в рамките на националното единство. Дейността на КПСА и нейната програма показват как неизбежно в бастиона на арабската реакция и ретроградност се оформят сили, които са способни да разрешат сложните проблеми на вековната изостаналост в интерес на напредъка, за благото на широките трудови маси.

А какво е положението в относително по-напредналите по капиталистическия път държави? Тунис дава интересни примери за хода на това развитие и за неговите последици.

Прекратяването на дестуровския социалистически експеримент в началото на 70-те години довежда до значителни промени. Социалистическата дестуровска партия съхранява хегемонията си в политическия живот, но прокламираният от нея „социализъм“ получава показателни идеологически превъплъщения, отразяващи се пряко върху живота.

Обединеният около новия министър-председател Хеди Нуира екип не снема открито лозунга за равни права на трите сектора, но възхвалява огромния потенциал на частната инициатива. Само нейните „активни и способни представители“ могат да ускорят излизането на страната от мизерията. На частното предприемачество с оглед на „икономическата му ефективност“ се предоставят широки възможности. Националното събрание приема закони, с които се утвърждава правото на поземлена частна собственост и се разрешава държавните земи, които се предоставяха на кооперативите, да бъдат разпродавани на частни лица. Самите кооперативи под предлог, че се установява „свобода за участие“ в тях, фактически биват ликвидирани. Бедните селяни, които често насила биваха включени, ги напускат, а вложилите земи — си ги възвръщат обратно. Нанесен е удар и върху държавния сектор. На него се възлага да продължи да осъществява данъчната, кредитната и митническата политика. Предоставя му се поле за намеса „в икономическата и социалната инфраструктура и в стопанските области със стратегически характер“, т. е. да поема рисковете там, където частният капитал не е заинтересован. Фактически държавният сектор се превръща в инструмент на бюрократичната буржоазия, чрез която тя си осигурява преразпределянето на националния доход в полза на нейните егоистични интереси и за поощряване на местния и чуждия капитал.

„Да се произвежда повече и по-добре, да се разпределя справедливо — това са рамките на нашия договор в името на прогреса и на целите на всички обществени партньори“, заявява на IX конгрес на СДП през 1974 г. Х. Нуира.[60] Тази постановка е израз на вижданията на управляващите кръгове за установяване на „социален мир“, при който, според тях, всички обществени групи ще могат да дадат своя принос за напредъка на страната и ще повдигнат материалното си благосъстояние. Но социалният мир означава избягване на класовите противоречия и отклоняване на пролетариата от неговата историческа отговорност.

През 1973 г. се разработват документи, които трябва да служат за „образец“ по пътя към изграждане на „солидарно общество“, в което всички си сътрудничат чрез взаимни отстъпки и компромиси в борбата срещу изостаналостта. През януари 1977 г. правителството прокламира като „модел за развитие“ документ, който трябва да обедини „социалните партньори“ в сътрудничеството помежду им при посредничеството на правителството. Този „обществен договор“ е приет от ръководните органи на СДП, от профсъюзите, Съюза на селяните, Съюза на туниските индустриалци, търговци и занаятчии. Те се задължават да съхранят „социалния мир, да увеличат производството, да подобрят покупателните възможности, условията за живот и труд на работниците" в периода на V стопански план (1977—1981 г.). Според договора минималната заплата ще се увеличава съобразно с ръста на инфлацията, предвиждат се и мерки срещу поскъпването на живота. Същевременно се посочва, че социалните мерки не трябва да довеждат до „нови разходи от заинтересованите предприятия", като по този начин се успокояват техните собственици.

„Общественият договор" се прокламира като „метод за съгласие и диалог, който осигурява на всеки партньор възможност ефективно да защищава интересите, с които е натоварен". Този „модел", характерен за социалреформизма, получава възхвалата на неговите профсъюзни централи. Според генералния секретар на МКСП Ото Керстен, той е „великолепен пример не само за Африка, но и за всички страни по света"[61]. Така през 70-те години успоредно с провеждането на политиката на „икономически либерализъм" десните дестуровски идеолози разработват и схема за обществено-политически отношения. В нея ясно проличава влиянието на европейската социалдемокрация, пречупено през опита нейните рецепти да се приложат в условията на едно все още изостанало общество.

Но „общественият договор" не устоя на естествения ход и последиците от капиталистическото развитие на страната. През 1977 г. броят на напълно безработните вследствие на закриването на редица филиали на западни фирми достига 170 хил. души, а на частично безработните надхвърля половин милион. Сред тях повечето са младежи, над 270 хил. души търсят работа извън страната, общо около 1/5 от цялото население е под границата на т. нар. абсолютна бедност. И правителството, и собствениците използват „обществения договор", за да прехвърлят върху плещите на народните маси последиците от задълбочилата се криза. Противоречията между експлоататори и експлоатирани достигат своя върхов момент на 26 януари 1978 година. Ръководството на профсъюзите под натиска на членската маса обявява обща стачка. На улиците в столицата и големите индустриални центрове излизат организирано трудещите се, предявявайки своите искания. Промъкналите се провокатори предизвикват безредици и в сблъсъка между демонстрантите и полицията, подкрепена от армейски части, падат няколко десетки убити и много ранени. Ръководството на профсъюзите е арестувано и дадено под съд. Събитията показват ожесточения класов сблъсък, който моделите за социален мир не само че не успяват да предотвратят, но и ускоряват неговото избухване.

Сблъсъкът довежда до остра криза в отношенията между правителството и профсъюзите, отношения, които, както показа цялата съвременна история, обуславят политическия климат в страната. През пролетта на 1980 г., за да смекчи нарастващото напрежение, президентът Х. Бургиба назначава за министър-председател и генерален секретар на СДП известният като умерен политик Мохамед Мзали. Започва нов курс на правителството, характеризиращ се като „прогресивна либерализация". Постепенно се разрешава политическият плурализъм и през 1981 г. Туниската комунистическа партия след продължила близо две десетилетия нелегалност отново получава разрешение за свободна дейност. Профсъюзите извоюват своята автономия.

Всички тези промени стават и под знака на стремежа на СДП да стане обединителен център на социалреформистките партии и движения на африканския континент. През февруари 1981 г. в Тунис се учредява Африканският социалистически интернационал (АСИ), в който встъпват 10 партии от Африка. Сред тях наред със СДП са мароканската партия Истиклял, Суданският социалистически съюз, Народната партия за независимост на Джибути и Сомалийската революционна социалистическа партия. Те се обединяват в името на реформистката практика на „демократичния социализъм", твърдейки, че той е „единственото средство за избавяне на африканските народи от всички форми на експлоатация и отчуждение"[62]. Всъщност чрез АСИ сред арабските страни и в Африка се внасят идеи, които се противопоставят на все по-разгръщащото се влияние на научния социализъм.

Демократизирането на обществено-политическия живот не успява да преодолее социалните трудности и напрежение, породени от продължаващото капиталистическо развитие на страната. Не дават резултат предоставяните от западните банки и от петролните монархии помощи. През 1983 г. външните дългове на страната достигат 2,4 млрд. дол., което представлява близо 40% от годишния национален продукт. Безработицата обхваща 15% от активното население. Достатъчна е само искра, за да избухне недоволството в пожар. Когато в края на декември 1983 г. под натиска на Международния валутен фонд правителството увеличава цените на хляба и тестените изделия, страната бива обхваната от т. нар. хлебни бунтове, които довеждат до отмяната на тази мярка. Отново се потвърждава, че е невъзможно да се установи „социален мир" там, където капиталистическото развитие разширява пропастта между облагодетелствуваното малцинство и широките трудови маси.

Туниската комунистическа партия подлага на задълбочен анализ същността на капиталистическото развитие на страната. В партийните документи се подчертава, че този път не само не е в състояние да разреши положително тежките социалнополитически проблеми, но и още повече ги задълбочава. Налице е криза на дестуровския реформизъм най-вече поради изчерпването на възможностите на управляващата партия да поеме курс към дълбоки позитивни промени.

ТКП се противопоставя на водената капиталистическа политика и предлага на нейно място нова, прогресивна и демократична алтернатива, която да гарантира цялостно развитие, насочено към икономическа независимост и задоволяване нуждите на народните маси. Новата прогресивна и демократична алтернатива е широка програма за реформи и преобразования във всички области на живота.[63] Предлага се извършване на „истинска аграрна реформа", която да прекрати концентрацията на земите в ръцете на едно ограничено малцинство и да предостави на селяните колкото може повече земя в дребни и средни владения. Там, където производствените кооперативи са желани, трябва да им бъде оказана ефикасна помощ. Индустриализацията следва да бъде насочена към задоволяване на истинските нужди на страната, като общественият сектор бъде основен двигател на развитието. В данъчната област се предвижда облагането на натрупаните от преуспяващото малцинство богатства. В политиката са наложителни прогресивни и демократични промени, „които да придават на властта истински народен характер и да гарантират участието на трудещите се, на младежта и на всички политически и профсъюзни сили в управлението и контрола“[64]. Външната политика трябва да бъде истински необвързана и се насочи към единството на арабския Магриб, като предостави на туниския народ възможността да участвува редом с всички арабски народи в борбата срещу империализма и ционизма.

Поставените от ТКП задачи се характеризират като задачи на националнодемократичната революция с прогресивно обществено съдържание, която да открива път към социализма. Така туниските комунисти дават своя действен принос при осветляването на проблема за преход към социалистическо изграждане в арабския свят чрез коренен поврат от капиталистическото развитие посредством радикални прогресивни и демократични преобразования, осъществявани от широка коалиция на всички заинтересовани обществени сили и политически течения.

Капиталистическото развитие в арабския свят показа своята уродливост, неефикасност и безперспективност. Негов най-красноречив символ станаха залелите Тунис и Мароко, Египет и Судан вълни на гладни бунтове. Наред с отчаянието на масите тези техни стихийни прояви показват и решимостта им да отхвърлят системата, която ги обрича на жалко и безпросветно съществуване.

Събитията и процесите в арабския свят през последните десетилетия задълбочават диференциацията в него. Линиите на разграничение са в редица посоки, но решаващата е по поетия път. По неговите алтернативи между силите на прогреса и реакцията, между експлоатираните и експлоататорите се води непрекъсната битка, от която зависи настоящето и бъдещето на целия огромен ареал от Атлантика до Индийския океан.

4. Националният въпрос и проблеми на арабското единодействие

Седемдесетте и началото на осемдесетте години довеждат до ново звучене на редица схващания и лозунги, наследени от периодите на извоюването на държавната независимост и на нейното утвърждаване. Красноречиво доказателство са настъпилите промени във вижданията за арабското единство и пътищата към неговото осъществяване. Панарабските идеали и програми, концепции и доводи продължават да занимават обществеността и политическите дейци, но натрупаният опит настойчиво тласка към реализъм. Неговите императиви проличават дори в действията на М. Кадафи, който предлага на партньорите все по-необвързващи форми за обединение. От плановете за пълно сливане на Либия с Египет и проектите за тристранни федерации с Египет, Сирия или Судан в началото на 70-те години до установения с Мароко през 1984 г. Арабско-африкански съюз личи отпечатъкът на десетгодишни усилия и поуки.

С укрепването на държавната самостоятелност се налага стремежът към утвърждаването на придобития суверенитет, който се превръща в първостепенен фактор за национално изграждане в много арабски страни. На него се отдава изключителна важност, ревниво се държи дори частично да не бъде накърняван. Чувството за принадлежност към „арабската нация“ се съхранява, но тя придобива все повече характера на идеал, отколкото контурите на реалност. Всеки арабин в индивидуален план или в колективен държавен мащаб се изявява като египтянин или сириец, мароканец или йеменец, като в тази принадлежност-понятие се влага нарастващо национално и вече не толкова „регионално“ съдържание. Границите между арабските страни, доскоро смятани като наложени отвън и временни демаркационни линии, вместо да се размиват, укрепват. В тях с нееднаква интензивност и обхват протича процесът на оформяне на отделни арабски нации.

Процесът на оформяне на арабските нации е етап от цялостното развитие на националния въпрос, в който В. И. Ленин разграничава две исторически тенденции. Първата се характеризира с национално пробуждане и движение против чуждия гнет, със създаването на национални държави. Втората тенденция протича с развитието и интензификацията на връзките между нациите. Тя руши националните прегради, водейки до създаване на „интернационално единство на капитала, на икономическия живот, изобщо на политиката, науката и т. н.“. Посочвайки двете тенденции като световен закон на капитализма, В. И. Ленин заключава: „Първата преобладава в началото на неговото развитие, втората характеризира зрелия и отиващ към превръщането си в социалистическо общество капитализъм.“[65]

Двете тенденции протичат едновременно в арабските страни и се дължат на преходния характер на обществото, в което буржоазните, капиталистическите порядки, преди още категорично да са се утвърдили, вече трябва да отстъпват пред своето социалистическо по насоченост отрицание. В страни като Египет, Сирия, Тунис и др. процесът на национално оформяне, започнал преди столетие, фактически приключва в наши дни, а в Йордания и Кувейт, Судан и Либия още продължава, в държавите по Персийския залив тепърва набира скорост. В този процес се очертават два вида темпове. Ускорените обхващат градското и селското уседнало население, а забавените действуват сред бедуинските и получергарските групи, където все още решаваща е традиционната родово-племенна идентификация. Наред с нееднаквите равнища на национална консолидация и темпове в отделните страни проличават и други особености, дължащи се на разнообразните малцинствени групи, които се интегрират към преобладаващия арабски етнос. В Судан се привличат негроидни елементи, в Мароко и Алжир към него се вливат групи от местното, останало все още неасимилирано берберско население, в петролните монархии се очертава интеграция на части от пришълците от арабския свят.

Противоречивите процеси на разграничаване и интеграция протичат в отделните страни, улеснявани и препятствувани от обективни и субективни фактори. През първите десетилетия след независимостта се очертава превес на обединителната тенденция, обусловен и от победния ход на националноосвободителната борба. Той намира израз в създаването на Арабската лига и на свързаните с нея институти и проекти за сътрудничество в различните области, както и в опитите за междудържавна интеграция. Различните политически и икономически равнища и особено поетият и изминат от всяка арабска страна път на развитие довеждат през 70-те и първата половина на 80-те години до засилване на разграничителните процеси. Въпреки техния превес те все още не засягат сериозно действието на сближаващите арабските народи обективни фактори като общия литературен език, който с разгръщането на образованието се овладява от широки кръгове, съзнанието за етническо родство, чувството за културна общност и за еднаква историческа съдба и др. Към тях се прибавят задачите за съвместен отпор срещу империалистическия и ционисткия натиск, за постигане на напредък и равноправно място на международната арена. Действуват и резултатите от научно-техническата революция, която ускорява информационните, културните и научните връзки, давайки подтик и за все по-широко икономическо сътрудничество.

Преплитането и противопоставянето на тенденциите за сближение и разграничаване между арабските страни правят трудно предвидими зигзагите към арабското единство, неговите форми, характер и съдържание в наши дни и в по-близко бъдеще. Като се отчитат последиците от историческата еволюция, съвременното състояние и перспективите пред арабския свят, възможно е да се очертаят някои основни изводи. Първият е, че понастоящем арабска нация като реалност, съответствуваща на марксистко-ленинското схващане, не съществува. Има отделни нации: египетска арабска нация, сирийска арабска нация, туниска арабска нация, или както предлагат формулирането им някои съветски изследователи — „арабска нация в Египет“, „арабска нация в Сирия“ и т. н.[66] Изявява се с нееднаква сила и по различни поводи общността на арабските нации с присъщите ѝ вътрешна спойка и солидарност, сходни и в някои отношения задминаващи близостта между латиноамериканските нации.

Какви са перспективите за бъдещето? Въпреки задръжките и спадовете условията, стимулиращи благоприятните за процеса на оформяне на единна арабска нация фактори, не се изчерпват. Със задълбочаването на националнодемократичната революция и с прехода към социалистическа тези фактори, между които на първо място е междудържавното обединение, ще ускоряват интеграционните процеси между по-близките арабски нации и тяхното сливане. Но това е въпрос на по-далечното бъдеще. В по-непосредственото се очертават като възможни по-широки регионални обединения предимно с икономически характер, като например между северноафриканските страни, израз на което е идеята за т. нар. Голям Магриб на настоящия етап, с оглед на бъдещо по-тясно и политическо сближение. Осъществява се национална интеграция между държавни формации със сходна политическа и стопанска структура — например създадената федерация на Обединените арабски емирства. Следва да се отбележи и тенденцията в отношенията между Северен и Южен Йемен — страни, смятащи се за наследнички на непрекъснатата държавност с древна култура и разделена в близкото минало. В конституциите и на двете йеменски държави се подчертава, че всяка от тях разглежда намиращата се под нейна юрисдикция територия като част от единния Йемен и затова смята съществуващите граници за временни. Този процес на интеграция обаче се спъва от поетите от двете страни различни пътища на развитие, от недоизживения трибализъм на север и др.

Това са в общи линии реалните „останки“ и близки перспективи на толкова нашумелите през петдесетте и шестдесетте години проекти за арабско единство, когато различните междудържавни обединения се прокламираха като начала на необратими и бързи процеси на интеграция в общоарабски мащаб. Но разграничаването между центростремителните и центробежните сили не довежда, както би могло да се очаква, до изострянето на конфликта „арабизъм — регионализъм“. Напротив, със своите крайни изяви (изблиците на „фараонизъм“ у А. Садат) регионализмът отблъсква масите като идеологическо течение и преминава на по-заден, по-скоро „културен“ план. Вместо него все по-убедително се изявява тенденцията на т. нар. партикуларизъм, която намира своя идейна обвивка. Партикуларизмът отразява процеса на оформяне на отделните арабски нации и като посочва тяхната специфика, едновременно я свързва с етно-културната общност на арабските народи. В тази насока интерес представлява изказването на видния представител на това оформящо се течение Мохамед Мзали, понастоящем министър-председател на Тунис: „Съществуването на арабско-мюсюлманската нация с общ език, вяра и цивилизация, с общи ценности не отменя културното своеобразие, отличителните склонности, особеностите на съзнанието, присъщи на всеки народ. Народите, които съставляват тази нация, се като притоците на една река: те я обогатяват, поддържат цялостта ѝ със своето разнообразие. Ето защо аз не възразявам против тези, които подчертават специфичния характер на отделните арабски народи, на техния начин на живот в рамките на взаимодействието помежду им, укрепващо тяхното единство."[67] М. Мзали остава верен на термина „арабска нация“ („умма арабия“) поради вкореняването му в масовото съзнание и съзвучието му с ислямския идеал, но влага в него съдържание, отговарящо на вътрешната му противоречивост. Тази противоречивост без съмнение ще продължава да съпътствува реалния процес на обособяване на арабските нации и тяхното единодействие и сближение.

Проблемите на единството продължават да са в центъра на вниманието и на арабските комунисти. Те подлагат на анализ проявяващите се през последните десетилетия нови тенденции в движението за единство наред със съхраняващите се негови постоянни черти. Изводът им е, че проблемът продължава да е актуален, тъй като стои върху исторически обусловени и непрекъснато развиващи се реални основи, като намира израз най-вече в стремежа на арабските страни към единство в различни области. Като отчитат този стремеж, комунистите насочват усилията си към укрепване на неговото демократично, антиимпериалистическо съдържание. Те предлагат в зависимост от конкретната обстановка и задачи във всяка страна разнообразни форми на единодействие и съюз между обществено-политическите сили с патриотична, националнопрогресивна или националнодемократична насоченост. Изграждането на подобни съюзи, често под формата на фронтове, трябва да подпомогне да бъдат разрешени по демократичен път стоящите пред голямата част арабски страни общи задачи. То също ще обедини мощта на арабските народи като необходимо условие за успехите на националноосвободителното движение в наши дни, за осъществяването в рамките на арабския свят на прогресивен курс на социален прогрес и единство. Така арабските комунисти като истински патриоти и интернационалисти продължават да свързват идеите за арабско единство и техните реализации с най-належащите проблеми и задачи, стоящи пред арабските страни и народи на настоящия етап.

С постижения и провали, с илюзии и окуражителни симптоми — пътят към арабско единодействие намира и сега характерен израз в отношението към палестинския проблем. Той е фокус, концентриращ състоянието на междуарабското сътрудничество, и едновременно лакмус, който показва неговите насоки през разтърсилите Близкия изток вълни на арабско-израелския конфликт.

Юнската агресия от 1967 г. придава нови аспекти на палестинския проблем. Под ционистка окупация попада цялата територия на бивша Палестина: Източен Ерусалим е анексиран под формата на „обединение" към незаконно прокламираната столица на Израел. Стотици хиляди палестинци, много от които за втори път, поемат пътя на изгнанието. Агресорите смятат, че са „разрешили" палестинския проблем според своите шовинистични планове. В този решителен момент смятаният от света за маса от бежанци палестински народ повежда самоотвержена борба за неотменимите си права. Движението срещу окупатора придобива размаха и чертите на националноосвободителна, демократична революция.

Разрешаването на палестинския проблем получава нови измерения и задачи. Най-належащата е да се прекрати израелската окупация. Нейното изпълнение трябва естествено да доведе палестинския народ да осъществи законното си право на самоопределение, включително и да създаде своя държава върху освободената от ционисткия агресор палестинска територия. По пътя към разрешаването на тези задачи все по-активно на близкоизточната сцена се изявява Организацията за освобождение на Палестина. След юни 1967 г. ООП претърпява качествена промяна. С навлизането в нея на водещите борба организации за съпротива тя се превръща в широк фронт. Той изразява интересите на палестинския народ в неговата оформила се исторически реална цялост: населението от окупираните Западен бряг, Газа и Източен Ерусалим, съставляващо ядрото на палестинската народност, и нейната диаспора — бежанците от лагерите в съседните страни, разпръсналите се по арабския свят и по четирите посоки на света в търсене на препитание палестинци, в очакване да се завърнат по родните места. ООП въплъщава надеждите и стремежите на палестинския народ за собствена държава и получавайки неговата подкрепа, печели все по-широко влияние. Нейното ръководство в хода на националноосвободителната борба, преодолявайки редица трудности, разработва все по-избистрена и реалистична програма за разрешаване на палестинския проблем, утвърждава се като положителен фактор за уреждането на близкоизточната криза.

Редом с подкрепата на палестинската съпротива арабските страни и най-вече пряко засегнатите от израелската агресия Египет и Сирия търсят пътища за връщане на окупираните територии. Израз на тяхната решимост става Октомврийската война през 1973 година. Арабските държави действуват по-организирано и постигат значителни военни успехи и политически предимства. Развенчан е митът за ционистката непобедимост, очертава се все по-неблагоприятно съотношение на силите за Израел, ако продължава агресивната си политика. Създават се по-благоприятни условия за справедливо уреждане на близкоизточния проблем. Арабските страни показват пред света, че не желаят да се примирят с израелската политика на свършени факти. Тяхната съпричастност с палестинската борба се изразява и с редица конкретни политически стъпки. На срещата на високо равнище на страните — членки на Арабската лига, в Алжир през ноември 1973 г. те признават ООП за единствен законен представител на палестинския народ. Под тяхно влияние сходно решение взема и срещата на високо равнище на Организацията Islямска конференция в Лахор (Пакистан) през февруари 1974 г., последвана от Движението на необвързаните страни.

На 14 октомври 1974 г. със 105 гласа „за“ и 4 „против“ Общото събрание на ООН решава да покани ООП да участвува в обсъждането на палестинския проблем като законен представител на палестинския народ. Знаменателна реч на световния форум произнася Я. Арафат. На 22 ноември 1974 г. с внушително мнозинство е приета резолюция, която потвърждава неотменимите права на палестинския народ на самоопределение без външна намеса, на национална независимост и суверенитет, за връщане в напуснатите домове. ООП получава статут на постоянен наблюдател към ООН. На следващата година Общото събрание одобрява създаването на специален Комитет по осъществяването на неотменимите права на палестинския народ. Едновременно световният форум многократно осъжда анексионистичната политика на Израел и неговите агресивни действия. През ноември 1975 г. вдъхновяващата израелската върхушка идеология — ционизмът, е квалифициран от ООН като форма на расизъм и расова дискриминация, изразяваща се в агресивност и в систематично нарушаване на неотменимите права на арабския народ на Палестина.

Военните и политическите успехи се дължат на укрепналото единодействие между арабските държави, на установеното сътрудничество със социалистическата общност и с новоосвободените страни. Оказва своето благоприятно въздействие и разведряването на международната арена, което ограничава възможностите на империализма да подклажда напрежението в невралгичния близкоизточен район. Но положителните промени ни най-малко не означават, че империализмът и ционизмът са променили агресивната си същност и замисли. Те мобилизират всичките си сили, за да отслабят арабското единодействие, като част от глобалния стратегически план да обърнат хода на събитията в Близкия изток в своя полза.

Първите симптоми се проявяват в Ливан. С масираната подкрепа на империализма и с пряка ционистка намеса се активизират фракциите на ливанската десница, господствуваща в управлението и в икономическия живот на страната. Техните въоръжени групировки със съдействието на армията все по-често провокират сблъсквания с намерилите убежище в Ливан близо 400 хиляди палестински бежанци. Целта е да се нанесе съкрушителен удар върху ООП, да се разгроми намиращата се в Бейрут негова главна квартира и да се разпръснат нейните бойни поделения, водещи борба срещу ционистите. През пролетта на 1975 г. провокациите срещу палестинците срещат все по-решителен отпор. В подкрепа на палестинското присъствие и кауза се обявяват националнопатриотичните прогресивни ливански сили. Избухва гражданска война, която парализира значителна част от съпротивителната дейност на ООП и превръща в развалини най-сериозния икономически съперник на Израел в района.

Гражданската война в Ливан цели и да отвлече вниманието от подготвящия се политически заговор срещу цялостната арабска кауза. Прелюдията към него започва непосредствено след Октомврийската война и намира израз в т. нар. дипломация на совалката. Според държавния секретар на САЩ Х. Кисинджър, нейн автор и изпълнител, тази дипломация води чрез „малки стъпки" до постепенно уреждане на арабо-израелския конфликт. Всъщност стъпките целят да създадат илюзия, че Вашингтон е заел „по-балансирана позиция" спрямо ангажираните в конфликта страни, тъй като антиамериканските настроения в арабския свят приемат невиждан размах, а Израел е сериозно изолиран на международната арена.

„Малките стъпки" са подготовка и подтик към „голямата крачка" на А. Садат за преки преговори с Израел. Основни етапи на сепаративната сделка стават посещенията на египетския президент в Ерусалим (19—21 ноември 1977 г.), преговорите между Дж. Картър, А. Садат и М. Бегин в Кемп Дейвид, (5—17 септември 1978 г.), завършили с приемането на едноименните споразумения, подписването на 26 март 1979 г. с пряко американско участие на египетско-израелски мирен договор. „Нормализирането" на отношенията между двете страни е последвано от изтеглянето на израелските войски от Синай през 1982 г. и настаняването на т. нар. многонационални сили за поддържането на мира, в които решаваща роля играят американците.

Всеки етап от сделката нанася удар по арабската кауза и пряко подкрепя империалистическите и ционистките планове за „умиротворяване" на района. В подписваните при сделката документи крайъгълният камък за уреждане на близкоизточния конфликт — палестинския проблем — въобще не се споменава. А. Садат се задължава да зачита като приоритетни именно тези сепаративни документи, с което отменя египетската ангажираност към всички арабски договорености за единодействие в полза на палестинската кауза.

Арабският свят следи с нескривана тревога дирижираните от САЩ египетско-израелски сепаративни преговори. И в този решителен момент разделението между антиимпериалистическите сили, от една страна, и склонните към компромиси с американския империализъм въпреки антиизраелската риторика „умерени“ правителства, от друга, проличава съвсем ясно.

Прогресивните арабски правителства реагират незабавно още на посещението на А. Садат в Ерусалим. От 2 до 5 декември 1977 г. в Триполи (Либия) се срещат ръководителите на Алжир, Либия, Сирия, Ирак, НДРЙ и ООП. Най-важният резултат от съвещанието е създаването на т. нар. Фронт на твърдостта и противодействието (ФТП), в който се включват Алжир, Сирия, Либия, НДРЙ и ООП. Фронтът прокламира за своя цел съвместната борба против политиката на разцепление на арабския свят, която осуетява справедливото разрешение на близкоизточния конфликт. ФТП провежда няколко съвещания на високо равнище през последвалите години. На тях се разискват мерки за потясно координиране на усилията за изолиране на египетския режим, за отблъскване на империалистическите замисли и на ционистките провокации, за укрепване на сътрудничеството със Съветския съюз и социалистическите страни в борбата за справедливо и трайно уреждане на близкоизточния конфликт.

Подписването на кемпдейвидските споразумения, уреждащи формалностите по сключването на мирния договор между Египет и Израел, предизвиква реакцията и на „умерените“ режими, доскоро подтиквали А. Садат към обвързване с американската политика. Но тази реакция е двойствена, което проличава на проведеното през ноември 1978 г. в Багдад общоарабско съвещание на високо равнище. Очертават се две трудно съвместими позиции. Прогресивните арабски държави от ФТП настояват за радикални мерки срещу египетския режим, които да подпомогнат борбата срещу последиците от кемпдейвидската сделка. Позицията на Саудитска арабия, ОАЕ, Судан и др. е да не се „прибързва“ с бойкота срещу Египет, тъй като с това би се засилило разцеплението в Арабската лига. Сблъсъкът между двете линии довежда до компромисна, лишена от действеност резолюция. В нея се декларира, че „борбата за възстановяване правата на арабския народ на Палестина е общонационален дълг“, без да се набележат конкретни мерки за арабско единодействие.

Докато във Вашингтон се подписва египетско-израелският мирен договор, в Багдад от 22 до 31 март 1979 г.

се провежда конференция с участието на министрите на външните работи, на икономиката и на финансите на арабските страни. Предателството на А. Садат става свършен факт и „умерените“ са лишени от всякакви по-сериозни доводи. Конференцията решава незабавно да се отзоват посланниците на арабските държави от Кайро и да се скъсат дипломатическите отношения, да се прекрати египетското членство в Арабската лига и да се премести нейната главна квартира в Тунис. Всички общоарабски организации, учреждения и федерации се задължават да изключат временно Египет от своите редове, като преместят центровете си от Кайро в други столици. Прекратява се финансовата и икономическата помощ за Египет. Политическите и икономическите санкции се подкрепят и прилагат сравнително последователно от всички държави-членки, с изключение на Оман, Судан и Сомалия.

Сепаративната египетско-израелска сделка е важен етап във все по-активното и пряко ангажиране на САЩ в Близкия изток. Политиката на „балансиране“ между Тел Авив и арабските столици се заменя от реалната еднопосочна американско-израелска политико-военна ос. Тя служи като инструмент за натиск срещу всички държави от Близкия изток, обявен от американската администрация за „район на много съюзници и задължения, район на жизненоважни за САЩ интереси“. Политическата ангажираност се подкрепя от нарасналото американско военно присъствие в Средиземно море, Персийския залив и Индийския океан. Близкият изток и Северна Африка се очертават като пряк терен за действие на т. нар. сили за бързо реагиране — новосъзданият жандармски ударен отряд на американския империализъм.

Подписването на мирния договор между Египет и Израел се съпътствува със заговор за разцепление на арабските държави. Вашингтон, Тел Авив и Кайро разработват програма за координиран натиск в тази насока с всевъзможни средства. Сред поставените задачи личи организирането на гранични инциденти между Египет и Либия като повод за военна интервенция; провокирането на конфликти между Южен и Северен Йемен; поддържането на напрежението между Мароко и Алжир по повод бъдещето на Западна Сахара, разпалването на съперничество между Ирак и Сирия и т. н. Планират се и акции за пряка намеса във вътрешните работи на арабските страни: разпалване на етнически и религиозни конфликти в Ирак, Сирия, Ливан, нанасяне на удари върху палестинската съпротива и поддържане на недоверие между съставляващите я организации, физическо ликвидиране на радикалните техни ръководители и др.

Заплануваните акции се провеждат с променлив успех, но предизвикват редица усложнения сред арабските правителства и сили, противостоящи на кемпдейвидския заговор.

Телавивските лидери в началото на 80-те години се убеждават, че нито гражданската война, нито непрекъснатите техни диверсионни акции могат да разгромят палестинската съпротива. Като се опира на подписания през ноември 1981 г. фактически военен съюз със САЩ, ционисткият агресор предприема през юни 1982 г. широкомащабна акция срещу Ливан. Израелската армия нахлува в страната и окупира почти половината от нейната територия, достига до Бейрут и го обсажда. Палестинците и ливанските патриотични сили оказват героична и упорита съпротива. Но силите са твърде неравни и ционистката акция завършва с изтеглянето на въоръжените сили на палестинската съпротива от Бейрут и с кланетата в лагерите Сабра и Шатила.

Световната общественост е потресена от действията на ционистите и техните ливански марионетки — християнските милиции, превърнали се в палачи на собствения си народ. В същото време както никога досега арабските страни са парализирани от липсата на единодействие. Единствено НДРЙ и Либия предлагат на жертвите на нападението военна помощ, а намиращите се в Ливан сирийски умиротворителни арабски сили всеки път дават отпор на ционистките провокации. За разлика от предишните агресивни действия на Израел, отбелязва генералният секретар на Йорданската комунистическа партия Ф. Уарад, „арабските страни в продължение на три месеца пазят безпомощно мълчание“[68]. Техните правителства не успяват да се договорят за среща на високо равнище дори в момента, когато израелската армия обсажда и бомбардира Бейрут.

Неблагоприятните последици от арабската пасивност не закъсняват. На 1 септември 1982 г., когато и последните палестински отряди напускат Бейрут, американският президент прокламира своята „Инициатива за близкоизточно урегулиране“, влязла в дипломатическата история с незавидното название план „Рейгън“. По своето предназначение документът цели да даде тласък на затъналия в безизходица кемпдейвидски процес, като се разчита на отслабването на неговите противници и на липсата на единодействие сред арабските страни. Планът „Рейгън“ се базира на т. нар. Йордански вариант. Редица основни въпроси на близкоизточния конфликт като: оттеглянето на Израел от всички окупирани през 1967 г. територии, предоставянето на международни гаранции за мирното уреждане на проблема, за бъдещето на палестинските бежанци и др. са отминати с мълчание. Признатото от международната общественост и мнозинството страни по света право на палестинския народ да създаде собствена държава се отхвърля. Предлага се Йордания да встъпи в преговори с Израел, като сключи мир и установи дипломатически отношения, което да открие възможност за компромисно решение между Тел Авив и Аман относно създаването на Йордано-палестинска федерация. За нейното осъществяване следва да се привлекат с обещания за ограничена автономия „умерените“ палестински кръгове. По такъв начин се смята, че се осъществява принципът за самоопределение на палестинците. Най-многото, което може американският президент да направи като жест спрямо тях, е платоничното му несъгласие с пълната анексия на Западния бряг и на Газа и с изграждането на военизирани селища от Тел Авив на тези територии.

Планът „Рейгън“ незабавно активизира арабските страни, мнозинството от които чувствуват, че над палестинската кауза е надвиснала сериозна заплаха. През септември 1982 г. във Фес (Мароко) се провежда общоарабска среща на високо равнище, на която се разработва и приема програма за уреждане на близкоизточния проблем в 8 точки. В нея се предвижда изтеглянето на Израел от всички окупирани през 1967 г. арабски територии и ликвидирането на израелските селища върху тях. В съответствие с многобройните резолюции на ООН Израел следва да обезщети палестинците за изоставеното върху неговата територия тяхно имущество в случай, че те не се завърнат обратно. Арабските ръководители потвърждават правото на палестинския народ на самоопределение, на упражняване на неотменимите му национални права под ръководството на неговия единствен законен представител ООП. Документът предвижда създаването на независима палестинска държава, която да има за своя столица Ерусалим. Особено важна е точка 7 от документа. В нея се препоръчва: „Съветът за сигурност да гарантира мира между всички държави в областта, включително и независимата палестинска държава“[69]. По този начин се прави макар и косвено важна крачка към преодоляване на сантименталната риторика, отричаща правото на съществуване на Израел. Пренесена на политическата сцена, цели десетилетия тя носеше най-вече вреда на палестинската и арабска кауза.

Съвещанието във Фес се характеризира от наблюдателите като „среща на сдобряването“. Мнозинството арабски страни се присъединяват към една реалистична програма за разрешаване на близкоизточния конфликт, която дава възможност за ефикасно единодействие. За съжаление при последвалите практически стъпки разделението в арабския свят отново оказва своето негативно въздействие. То проличава от пътищата, които поемат разграничилите се в арабския свят „радикални“ и „умерени“ групировки в търсене на международна подкрепа за така формулираната арабска програма. Вниманието след Фес се съсредоточава върху срещите, които арабските емисари трябва да проведат в големите световни столици и най-вече в Москва и Вашингтон.

Опитите на „умерените“ арабски страни да склонят САЩ към по-примирителна позиция спрямо Феския план не довеждат до положителен отзвук. Приемането от Вашингтон дори на неговите основни насоки означава да влезе в противоречие с подкрепяната от него израелска политика. Тази политика може да се резюмира с четири „не“ спрямо справедливите арабски искания: „не“ на палестинска държава, „не“ на преговори с ООП, „не“ на връщане в границите от 1967 г., „не“ на ликвидиране на израелските селища. По своята същност „планът „Рейгън“ не противоречи на тези четири „не“, което показва категорично, че наред с ционизма американският империализъм е най-решителният враг на палестинското самоопределение. Вашингтон открито подкрепя Тел Авив в политиката му на анексии и диктат със заявлението на Р. Рейгън, че САЩ никога не ще допуснат Израел да загуби „качествените си предимства над арабите във военната област“, т. е. че всеки опит на арабските страни да постигнат разрешение на проблемите ще срещне категоричното американско политическо и военно противопоставяне.

Коренно различни от американските са предложенията на Съветския съюз, които отговарят на арабските интереси и отразяват миролюбивия антиимпериалистически характер на социалистическата външна политика. През септември 1982 г. съветското правителство изложи програма в 6 точки за уреждане на близкоизточната криза. По своето съдържание, насоченост и дух документът съвпада с постигнатото във Фес арабско единомислие. В програмата по-ясно се заявява, че въвлечените в конфликта страни трябва да се задължат взаимно да уважават суверенитета, независимостта и териториалната цялост една на друга, като разрешават възникващите помежду им въпроси и спорове по мирен начин чрез преговори. Предвиждат се и международни гаранции за уреждането на конфликта. През лятото на 1984 г. бяха публикувани съветски предложения, насочени към по-скорошното регулиране на близкоизточния конфликт. Важен елемент е изказваното неколкократно предложение за свикване на международна конференция с участието на всички заинтересовани страни, включително и ООП, като единствен законен представител на палестинския народ. На конференцията могат да бъдат поканени великите държави, а също и някои други държави по съгласувано споразумение между преките участници. Става дума за честно, справедливо и трайно уреждане на проблема, което действително да постави край на кръвопролитните конфликти, донесли толкова страдания на обитаващите Близкия изток народи. По този начин ще се ликвидира опасно огнище на напрежение, което ще бъде и сериозен принос за намаляването на конфронтацията на международното поле — постоянна линия в политиката на Съветския съюз и на социалистическата общност.

Последвалите Феското съвещание събития показват трудния път към арабското единодействие в защита на палестинската кауза. Редица отрицателни фактори задълбочават разцеплението: Ирано-иракската война освен че отслабва взаимно две активни антиимпериалистически сили, довежда едни арабски правителства да подкрепят Ирак, други да симпатизират на режима в Техеран. Това поражда нов възел от противоречия. Неразрешеният проблем относно бъдещето на Западна Сахара затруднява единодействието между страните от Магриба. Положението в Ливан продължава да е напрегнато. Пряката намеса под формата на международни умиротворителни сили и сключеното на 17 май 1983 г. под дулата на оръдията израелско-ливанско мирно споразумение не довеждат до очакваните от Запада резултати. В по-голямата си част многонационалните сили се изтеглят, напускат страната и ционистките агресори, оставяйки в южната ѝ част свои послушни марионетки в лицето на сепаратистките християнски милиции. Споразумението-диктат не преживява и година — ливанското правителство го денонсира през март 1984 г., но нестабилността и кръвопролитията продължават.

Американският империализъм се стреми да съживи кемпдейвидския процес, като съвместно с реакционните арабски режими въвлече в него и склонните към компромиси елементи от ООП. През февруари 1985 г. между краля на Йордания Хюсеин и Я. Арафат е постигната договореност относно „рамките за съвместни действия“ при бъдещите преговори с Израел. Тази стъпка задълбочава още повече разцеплението в ООП и нанася големи щети на палестинската кауза.

В тази напрегната обстановка в началото на месец юни 1985 г. се провежда съвещание на представители на арабските комунистически и работнически партии.[70] Участниците подлагат на задълбочен анализ създалото се положение в арабския свят, като отбелязват, че активизирането на империалистическата политика на агресия и хегемонизъм в него е тясно свързано с ескалацията в глобален мащаб на курса на империализма към конфронтация със Съветския съюз и другите страни от социалистическата общност и националноосвободителните движения. Но в противовес с това активизиране на империализма, ционизма и арабската реакция, както подчертава приетата на съвещанието декларация, нараства и отпорът на арабските народи, на техните прогресивни и националнопатриотични сили. Като приветствуват този положителен факт, арабските комунисти призовават всички тези сили да укрепват своето взаимодействие, да задълбочават сътрудничеството със Съветския съюз и другите освободителни сили в света за успешен отпор срещу плановете на американския империализъм и ционизма в името на мира, демокрацията, свободата и прогреса.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Съвременната арабска идеология и политика отразяват състоянието и подсказват насоките в развитието на общество, намиращо се на етапа на преход от феодализъм към капитализъм и социалистическа ориентация. Този напрегнат период на изживяване на традиционните обществено-политически и икономически структури и на тяхното заместване със съвременни се съпътствува с ускорени исторически процеси и бурни събития. Арабските народи с изключение на палестинския извоюваха национален суверенитет и се стремят да отстранят продължаващата икономическа зависимост от империализма, насочват се към преодоляване на вековната изостаналост. Едновременното съществуване на миналото и на съвременността, преплитането и конфликтът между техните социални носители придават небивала разноликост на идейно-политическите схващания и течения в съвременния арабски свят.

През тази разноликост прозира кристализирането на трайни явления. Отчетливо се разграничават и влизат в противоборство пролетарското и непролетарското течение. Пролетарското се изразява от комунистическите и работническите партии, които се ръководят в своята дейност от принципите на марксизма-ленинизма. Към това течение през последното десетилетие, възприемайки неговите принципи, се присъединяват и революционните демократи от „второто поколение“.

На пролетарското течение противостои истински конгломерат от теории, схващания и лозунги, взети на въоръжение от многобройни партии и организации. Техни носители са обществени групи от традиционен, промеждутъчен и съвременен тип: полупролетарски и предпролетарски слоеве, едри и средни собственици и безимотни, „труженици-собственици“ в лицето на дребната буржоазия от града и селото, експлоатирани и експлоататори. Техните интереси и виждания съставляват т. нар. арабски национализъм, обхващащ концепции от феодален, буржоазен и дребнобуржоазен тип. Проблемът за избора на пътищата за развитие и поемането им от отделните арабски страни довежда до „хоризонтални“ класови разграничения между различните концепции. Наред с тези разграничения се появяват и „вертикални“ различия между схващанията на еднакви по характер социални групи, но всяка със собствени специфични интереси в зависимост от обстановката в отделните арабски страни. Така в непролетарската идеология се очертават многобройни възли от противоречия, които влияят на политическата сцена, особено в междуарабскте отношения, когато се решават въпросите за т. нар. арабско единство.

Засилващата се разноликост в схващанията на отделните непролетарски социални групи се отразява и върху съотношението между очерталите се като основни компоненти на арабската идеология: ислям, национализъм и разбиран субективно социализъм. Islямът изиграва ролята на интегриращ фактор в началните етапи на движението за независимост. През последните десетилетия обаче, измествана от национализма, религията постепенно преминава на по-заден план в политиката, но остава като отличителна черта на масовото съзнание. Между тези два основни идеологически стожери се установяват съперничество и единодействие, довели до симбиоза. Тя утвърди тенденцията към превръщане на исляма в основен елемент от арабския национализъм, наред със стремежа на мнозинството ислямски апологети да използват лозунга за арабско единство като принос към амбициозните проекти за обществено-политическо изграждане върху ислямска основа в рамки, по-широки от арабските.

Вече над столетие социализмът присъствува в арабската идеология, като заема все по-видно място в нея. В рамките на национализма той измества либералните влияния, но се подчинява на неговите императиви. Всички непролетарски групи, провъзгласявайки привързаността си към социализма поради привлекателността му за масите, се стремят да го използват за своите интереси, като го изпразнят от неговото класово и атеистично съдържание. Израз на очерталите се феодална, буржоазна и дребнобуржоазна интерпретация са редицата теории на т. нар. арабски и ислямски социализъм — реформистки по характер, често реакционни по същност и с антикомунистическа насоченост. Тяхното разнообразие още веднъж потвърждава гениалността на Лениновото предвиждане, че в постъпателното движение на идеологията и на народите от Изтока неизбежно настъпва момент, когато преобладават преходни, „еклектични възгледи между дребнобуржоазния и пролетарския социализъм“[1]. Но това е само едната страна от състоянието на съвременния арабски свят. Обективните процеси и тенденции в неговото развитие довеждат до укрепване и разширяване на обществено-политическата база на научния социализъм. Нарастват редиците на работническата класа, издигат се нейното съзнание и равнището на организираност. Комунистическите партии, преодолявайки многобройни трудности и препятствия, водят героична борба в името на реалните интереси на широките народни маси, за еманципация на арабските държави, за всестранен напредък и социална справедливост.

Очерталата се разноликост на арабската идеология и проявяващата се разнопосочност в политиката се включват в основното противоборство на съвременността, което влияе върху всички техни елементи. Отношението към него, позициите спрямо световния социализъм и империализма в решаваща степен определят верността, а оттук и историческите перспективи пред отделните идейно-политически течения и техните обществени носители.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Глава първа

1. *Маркс, К., Фр. Енгелс.* Съч. Т. 9, с. 138.
2. *Левин, З. И.* Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте. (Новое время). М., 1972, с. 30—35.
3. *Махзуми, М.* Мисли на Джемаледин Афгани Хусейни. Бейрут, 1931, с. 137, 236 (ар. ез.).
4. *Аль Кавакиби, Абд ар Рахман.* Природа деспотизма и гибельность порабощения. М., 1966, с. 45—46.
5. *Ал Фурати. (А. Кауакиби).* Майка на градовете. Кайро, 1931, с. 183—184 (ар. аз.).
6. *Ал. Афгани, Дж.* Опровержение на материалистите. Кайро, 1955, с. 42 (ар. ез.).
7. *Laqueur, W.* (Ed.). The Israel — Arab Reader Penguin Books Ltd. Harmondsworth. England, 1969, p. 28.
8. Вж. Проблемы мирового революционного процесса. Вып. 1, М., 1981, с. 177—178.
9. Цит. по Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира. М., 1979, с. 83.
10. Le Monde, 30. 8. 1966.
11. Цит. по: Национализм в современной Африке. М., 1983, с. 166.
12. Вж. *Луцкий, В. Б.,* Национально-освободительная война в Сирии (1925—1927 г.). М., 1964, с. 176.
13. *Тума, Э.* Национально-освободительное движение и проблема арабского единства. М., 1977, с. 198.
14. *Хусари, Сати.* Избрани проучвания по арабския национализъм. Кайро 1964, с. 99—100 (ар. ез.).
15. Afrique Française, № 12, 1936, P., 646.
16. Цит. по: *Э. Тума.* Национально-освободительное движение и проблема арабского единства, ... с. 232.
17. *Khadduri, Majid.* Independent Iraq. L., 1960, p. 70.
18. *Sharabi, H. B.* Nationalism and Revolution in the Arab World. Princeton, 1966, p. 99—101.
19. L'Avenir Social, 14. 12. 1924. Cit: Kraiem, M. Nationalisme et Syndicalisme en Tunisie 1918—1929. Tunis, 1976, p. 374—375.
20. Вж. *Ленин, В. И.* Съч. Т. 15, с. 330—333.
21. Constitution of Baath Party, p. 16.
22. *Афлак, М.* За Баас, Бейрут, 3-то изд., 1963, с. 250 (ар. ез.).
23. *Nasser, Gamal Abdel.* La philosophie de la Révolution (n. d.), (n. p.), p. 58—63.

24. *Мирский, Г. И.* Армия и политика в странах Азии и Африки. М., 1970, с. 12.
25. История международного рабочего и национально-освободительного движения. Ч. III. М., 1966, с. 340.
26. *Nasser, Gamal Abdel.* La philosophie de la Révolution, p. 21.
27. Цит. по: Современные теории социализма „национального типа". М., 1967, с. 92.
28. Цит. по: МЭ и МО, 1965, № 5, с. 130.
29. *Мирский, Г. И.* Армия и политика в странах Азии и Африки, с. 65.
30. Проектопрограма за осъществяване на народнодемократичната революция, приета в Триполи. Юни 1962, С., 1963, с. 29—30.
31. Проблеми на мира и социализма, 1964, № 8, с. 55.
32. *Нассер, Г. А.* Проблемы Египетской революции. М., 1979, с. 74—75.
33. Пак там, с. 90—91.
34. Пак там, с. 115.
35. Orient — Le Jour, Beyrouth, 26. 6. 1966.
36. Цит. по: Современные теории социализма „национального типа", с. 73.
37. *Потемкин, Ю.* Алжир, проблемы развития. М., 1978, с. 53.
38. *Беляев, И. П., Е. М. Примаков.* Египет: время президента Насера. М., 1974, с. 312.
39. *Насър, Г. А.* Проблемы египетской революции, с. 105.
40. Пак там, с. 113.
41. *Беляев, И. П., Е. М. Примаков.* Египет: время президента Насера, с. 314.
42. Révolution Africaine, 1981; № 893, p. 39.
43. Discours du président Boumediène. Alger, 1970, t. 2, p. 65.
44. President G. A. Nasserr's Speeches and Press Interviews. Cairo, 1962, p. 29—30.
45. Egyptian Gazette, Cairo, 10. 5. 1968.
46. La Voie Egyptienne vers le socialisme. Le Caire (s. d.), p. 292.
47. *Ленин, В. И.* Съч. Т. 34, с. 187.
48. *Шумайс, А. М.* Нашият арабски социализъм. Кайро, 1961, с. 72—73 (ар. ез.).
49. Проучвания върху социализма (сборник). Бейрут, 1960, с. 36—38 (ар. ез.).
50. Социалната революция (сборник). Кайро, 1962, с. 403—408 (ар. ез.).
51. Проблеми на мира и социализма, 1968, № 8, с. 88.
52. Вж. Проблемы коммунистического движения. Эжегодник, 1976, М., 1977, с. 287.
53. Вопросы философии, 1969, № 6, с. 44.
54. *Qutb, M.* Islam the Misunderstood Religion. Dacca, 1978, p. 229.
55. *Махжуб, А. Х.* Мисли по повод философията на мюсюлманските братя. Хартум, 1968, с. 44 (ар. ез.).
56. *Насер, Г. А.* Проблемы египетской революции, с. 145.
57. *Маркс, К., Фр. Енгелс.* Съч. Т. 27, с. 380—381.
58. Проблеми на мира и социализма, 1965, № 3, с. 20.
59. Информационен бюлетин на ЦК на БКП, 1965, № 1, с. 54.
60. L'Homme et la société, P., 1966, № 2, p. 18.
61. *Беляев, И. П., Е. М. Примаков.* Египет: время президента Насера, с. 282.

62. Цит. по: Характерные черты социально-политического развития арабских стран в 1950—1970-е годы. Ереван, 1980, с. 63.
63. Информационен бюлетин на ЦК на БКП, 1968, № 11.

Глава втора

1. *Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 20, с. 179.
2. Пак там, Т. 36, с. 193.
3. Пак там, Т. 3, с. 164.
4. *Стоклицкий, С. Л., Л. А. Фридман, П. Ф. Аадрукович.* Экономические структуры арабских стран. М., 1985, с. 29.
5. *Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 14, с. 23.
6. Пак там, с. 22.
7. *Маркс, К., Фр. Енгелс.* Съч. Т. 21, с. 444.
8. Вж. Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного, М., 1984, с. 382—402.
9. *Маркс, К., Фр. Енгелс.* Съч. Т. 7, с. 41.
10. Фронт за национално освобождение, Конституция на Алжирската Народна демократична република. 1976, с. 15, (ар. ез.).
11. Фронт за национално освобождение, Национална харта, 1976, с. 29 (ар. ез.).
12. Пак там, с. 39.
13. Пак там, с. 49.
14. Пак там, с. 26.
15. Пак там, с. 91.
16. Révolution Africaine, 1971, № 379, p. 7.
17. Journal Officiel, № 97, 30. II. 1971, p. 4.
18. Révolution Africaine, 1978, № 754, p. 22.
19. Front de Libération Nationale, Charte et Code de la gestion socialiste des entreprises, (s. d.), (s. p.), p. 10.
20 Ibidem, p. 10.
21. Le Monde, 2. II. 1970.
22. The Political Statement of the VII-th Regional Conférence of the Socialiste Arab Baath Party. Baghdad, 1969, p. 13—15.
23. Вж. по-подробно: Характерные черты социально-политического развития арабских стран в 1950—1970-е годы. с. 103—108.
24. Ал-Ахбар. Бейрут, 25. 7. 1981.
25. Charte d action nationale du Front National Progressiste. Bagdad, 1974, p. II.
26. L'Iraq révolutionnaire 1968—1973, Bagdad, 1974, p. 131.
27. Вж. III национальный съезд Иракской коммунистической партии. М., 1977, с. 94—96.
28. Charte d'action... p. 19.
29. Документи, свързани със създаването на Националния прогресивен фронт в Сирия. Пълен текст на Хартата и на основния Устав, обнародвани в Дамаск на 7. III. 1972. Уводна част, (ар. ез.).
30. Пак там. Заключение.
31. Пак там. Задачи на НПФ в рамките на страната, т. т. 7. 9.
32. Дорогой свободы. Народы Азии и Африки в борьбе за независимость, демократию и социальный прогресс. Прага, 1973, с. 211—212.
33. Работническо дело, 1 май 1985.
34. *El Sadat, A.,* In Search of Identity, N.—Y., 1978, p. 224.

35. *Садат, А.* Октомврийски документ. Кайро, 1974, с. 13 (ар. ез.).
36. Cfr. *Kramer, M.*, Political Islam, The Washington Papers, vol. VIII, Beverly Hills / L., 1980, p. 64.
37. Организационен комитет на Националния фронт. Как разбираме опита на Народния Южен Йемен. Бейрут, 1969, с. 212—228 (ар. ез.).
38. Материалы Объединенной политической организации Национальный Фронт НДРЙ. М., 1978, с. 204.
39. Пак там, с. 164.
40. Constitution of the People's Democratic Republic of Yemen, Aden, p. 7.
41. Вж. *Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 41, с. 235.
42. Пак там, Т. 41, с. 443.
43. *Ульяновский, Р. А.* Современные проблемы Азии и Африки. М., 1978, с. 79.
44. *Ульяновский, Р. А.* Политические портреты борцов за национальную независимость. М., 1980, с. 89—90.
45. *Велев, З.* Либийската революция. С., 1982, с. 152.
46. *Al Kathafi, Muammar,* The Green Book, Publishes by the Public Establishment for Publishing, Advertising and Disstribution. Tripoli, p. 24.
47. Ibidem, p. 26.
48. Народы Азии и Африки, 1982, № 3, с. 28.
49. *Al Kathafi, Muammar.* The Green Book, p. 61.
50. Азия и Африка сегодня. 1978, № 6, с. 30.
51. *Каминский, С. А.* Институт монархии в странах Арабского Востока. М., 1981, с. 48—49.
52. Organisation Conférence Islamique, R. D. A., № 167 (s. d.), p. 58.
53. Ibidem.
54. Middle East Economic Digest. L., August 1978, p. 13.
55. Цит: по *Васильев, А.* Факелы Персидского залива. М., 1976, с. 147.
56. Organisation Conférence Islamique, p. 67.
57. Цит. по: Новое время, 1973, № 5, с. 27.
58. Азия и Африка сегодня. 1984, № 4, с. 51.
59. Информационен бюлетин на ЦК на БКП, 1985, № 3, с. 63—65.
60. Parti Socialiste Destourien, La politique contractuelle et les événement de janvier 1978. Tunis, 1978, p. II.
61. Ibidem, p. 49.
62. L'Action. Tunis, 27. 2. 1981.
63. Информационен бюлетин на ЦК на БКП, № 9, 1974, с. 74—88.
64. Документ на Осмия конгрес на Туниската комунистическа партия, издаден през март 1982 г. (цикл. издание), с. 30 (ар. ез.).
65. *Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 24, с. 124.
66. Вж. Зарубежный Восток и современность, Т. 2, М., 1980, с. 263.
67. Арабската същност между единството и разнообразието. Първа среща между туниските и египетски университети. Тунис, 1978, с. 14, (ар. ез.).
68. Азия и Африка сегодня, № 5, 1985, с. 11.
69. France — Pays Arabes, № 103, novembre 1982, p. 18.
70. Работническо дело, 21 юни 1985.

Заключение

1. *Ленин, В. И.* Събр. съч. Т. 12, с. 36.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ . . . .

Глава първа
АРАБСКИТЕ НАРОДИ В БОРБАТА ЗА НАЦИОНАЛНА НЕЗАВИСИМОСТ И УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУВЕРЕНИТЕТ . . . .
1. Арабските страни под чуждо владичество. Възникване и развитие на националното движение и идеология . .
2. Премахване на колониалното господство . . . .
3. Прерастване на националноосвободителната революция в националнодемократична. Разноликият „арабски социализъм“ . . . .
4. Противоречия и сблъсъци около избора на пътя на развитие . . . .

Глава втора
АРАБСКИЯТ СВЯТ В НАШИ ДНИ . . . . . .
1. Обществено-политическа структура и диференциация . .
2. Опитът от некапиталистическия път. Постижения и поврати . . . .
3. Нови явления и процеси. „Второто поколение“ революционни демократи. „Ислямски прогресисти“. Трансформациите в петролните монархии. Кризата в социалреформизма
4. Националният въпрос и проблеми на арабското единодействие . . . .

ЗАКЛЮЧЕНИЕ . . . .

Използвана литература . . . .

Доц. Йордан Пеев

СЪВРЕМЕННИЯТ АРАБСКИ СВЯТ

Проблеми на идеологията
и политиката

Първо издание

Рецензент н. с. *Емил Ценков*, к. ист. н.
Редактор *Любка Пиналова*
Художник *Петър Тончев*
Художествен редактор *Александър Хачатурян*
Технически редактор *Борис Въжаров*
Коректор *Тотка Бахчеванова*

Издателски № 7601
Дадена за набор на 22. VII. 1985 г.
Подписана за печат на 15. XI. 1985 г.
Излязла м. ноември
Печатни коли 13. Издателски коли 10,92.
Условно-издателски коли 10,97
Формат 84x108/32. Тираж 1910
Цена 0,87 лв.

Код 22/9531522311/0826-3-95

Партиздат — София, бул. „В. И. Ленин" № 47
ДП „Д. Найденов" — В. Търново